

***KAJIAN FILOLOGI SAHA ISINING TEKS
SERAT ICIP PATI***

Skripsi

Kaaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka jejangkeping saperangan sarat anggayuh gelar *Sarjana Pendidikan*

Dening :

Ghis Nggar Dwi Admojo

NIM 09205241058

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2013**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan Kajian Filologi saha Isining Teks Serat Icip Patimenika saged dipunujekaken awit sampun pikantuk palilah saking pembimbing.

Yogyakarta, 22 November 2013

Pembimbing I,

Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.

NIP.19621008 198803 2 001

Yogyakarta, 22 November 2013

Pembimbing II,

Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.

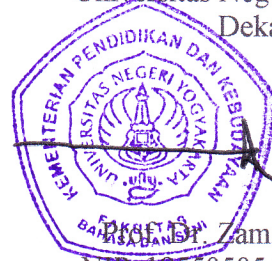
NIP. 19610313 198811 2 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan Kajian Filologi saha Isining Teks Serat Icip Pati menika sampun dipunandharaken wonten ing pandadaran sangajengipun Dewan Penguji rikala tanggal 25 November 2013 saha dipuntetepaken lulus

DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum	Ketua Penguji		9/12-2013
Dra. Hesti Mulyani, M.Hum	Sekretaris Penguji		9/12-2013
Drs. Afendy Widayat, M.Phil	Penguji I		9/12-2013
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum	Penguji II		9/12-2013

Yogyakarta, 12 Desember 2013
Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Zamzani, M. Pd.
NIP. 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula

Nama : Ghis Nggar Dwi Admojo

NIM : 09205241058

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih *karya ilmiah* menika asiling panaliten kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika boten ngewratmateri ingkang kaserat dening tiyang sanes, kajawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhetsarana kangge dhasar panyeratipun kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyerating*karya ilmiah* ingkang umum.

Seratan ing *skripsi* menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyanipun kabukten bilih andharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula pribadi.

Yogyakarta, 24 November 2013

Panyerat,

Ghis Nggar Dwi Admojo

SESANTI

Urip iku urub

(Cimpli)

PISUNGSUNG

Skripsi menika kula aturaken dhateng tiyang sepuh kekalih
ingkang sampun paring panyengkuyung saha donga pangestu.

PRAWACANA

Puji saha puji sukur tansah konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti ingkang Maha Agung ingkang sampun paring berkah saha rahmat dhateng panyerat, saengga panyerat saged mujudaken *skripsi* menika kanthi lancar tanpa pepalang satunggal menapa ingkang saged dados reribeting lampah. Panyerating*skripsi* menika saged maujud inggih amargi wontenipun panyengkuyung saking mapinten-pinten *pihak*. Awit saking menika, panaliti ngaturaken agunging panuwun dhateng *pihak-pihak* ingkang kaserat ing ngandhap menika.

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Pd. minangka dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Bapak Dr. Suwardi, M. Hum. minangka Pangarsaning Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
3. Ibu Sri Harti Widyastuti, M.Hum. minangka *pembimbing I*, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
4. Ibu Hesti Mulyani, M. Hum. minangka *pembimbing II*, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
5. Bapak Drs. Hartanto Utomo minangka *penasehat akademik* ingkang sampun paring piwulang saha wejangan ing sadangunipun sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
6. Bapak saha Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit saking ngelmi, piwulang, saha wejangan sadangunipun panyerat ngangsu kawruh ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
7. Ibu Ika minangka staf administrasi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pambiyantu dhateng panyerat sadangunipun ngangsu kawruh,
8. Bapak Purwinarto saha Ibu Yayuk Sugiarti minangka tiyang sepuh ingkang sampun paring donga pangestu saha wejangan-wejanganipun, saengga panyerat saged mujudaken *skripsi* menika,
9. Mas Ghis Andhu N. (alm.),
10. Sadaya kulawarga agung, inggih menika Abi Marda Kurniawan, S.Hum, M.A, Mardhayu Wulansari Maryadi, S.Hum, M.A, Yunita, S.Hum, M.A, saha

sadherek-sadherek ingkang boten saged panyerat sebutaken satunggal mbaka satunggal,

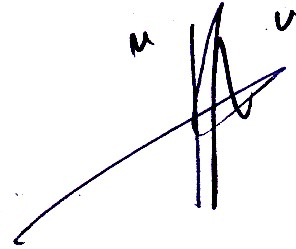
11. Mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY, Habirandha, Trah Cermo Karsono, Kicita, IMMY, saha kos ibu Yani,

12. Sadaya *pihak* ingkang sampun paring panyengkuyung.

Panyerat rumaos bilih *skripsi* menika taksih tebih saking sampurna, nanging panyerat gadhah pangajeng-ajeng sageda *skripsi* menika migunani tumrap sadaya pamaos. Makaten atur sapala saking panyerat, mugi-mugi *skripsi* menika saged murakabi.

Yogyakarta, 2 November 2013

Panyerat,

Ghis Nggar Dwi Admojo

PRATELAN ISI

<i>HALAMAN JUDUL</i>	i
PASARUJUKAN	ii
WEDHARAN	iii
SESANTIL.....	iv
PISUNGSUNG.....	v
PRAWACANA	vi
PRATELAN ISI	viii
PRATELAN TABEL	x
PRATELAN LAMPIRAN	xi
SARINING PANALITEN	xii
BAB I PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	5
C. Watesaning Perkawis	6
D. Wosing Perkawis	6
E. Ancasing Panaliten	7
F. Paedahing Panaliten	7
BAB II GEGARAN <i>TEORI</i>	8
A. Pangertosan <i>Filologi</i>	8
B. <i>Objek</i> Panaliten <i>Filologi</i>	11
C. Ancasipun Panaliten <i>Filologi</i>	10
D. Cara Panaliten <i>Filologi</i>	14
1. <i>Inventarisasi Naskah</i>	14
2. <i>Deskripsi Naskah</i>	15
3. <i>Eliminasi</i>	17
4. <i>Transliterasi</i>	17
5. <i>Suntingan</i>	20
6. <i>Terjemahan</i>	22
7. <i>Aparat Kritik</i>	23

E. Panaliten Sanesipun Ingkang Jumbuh	24
BAB III CARAPANALITEN	26
A. <i>Desain</i> Panaliten	26
B. <i>Objek</i> Panaliten	27
C. <i>Instrumen</i> Panaliten	29
D. Cara-caranipun Panaliten.....	32
E. <i>Analisis</i>	35
F. <i>Validitas saha Reliabilitas</i>	36
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	37
A. Asiling Panaliten	37
1. <i>Inventarisasi Naskah</i>	37
2. <i>Deskripsi Naskah</i>	38
3. <i>Transliterasi</i>	48
4. <i>Suntingan</i>	60
5. <i>Terjemahan</i>	82
6. <i>Isining Teks Serat Icip Pati</i>	103
B. Pirembagan	109
1. <i>Deskripsi Naskah Serat Icip Pati</i>	109
2. <i>Aparat Kritik</i>	115
3. <i>Cathetan Terjemahan</i>	127
4. <i>Isining Teks Serat Icip Pati</i>	130
BAB V PANUTUP	164
A. Dudutan	164
B. <i>Implikasi</i>	166
C. Pamrayogi	167
KAPUSTAKAN	168
LAMPIRAN	171

PRATELAN *TABEL*

1. <i>Tabel 1: Deskripsi Naskah .....</i>	29
2. <i>Tabel 2:Tuladha Data Isining Teks Serat Icip Pati .....</i>	32
3. <i>Tabel 3: Deskripsi Naskah Serat Icip Pati .....</i>	38
4. <i>Tabel 4: Tuladha Panganggenipun Tandha-tandha Aparat Kritik.....</i>	61
5. <i>Tabel 5:Asiling Suntingan Teks Icip Pati .....</i>	61
6. <i>Tabel 6:Aparat Kritik .....</i>	81
7. <i>Tabel 7: Terjemahan Teks Serat Icip Pati .....</i>	83
8. <i>Tabel 8:Data Isining Teks Serat Icip Pati .....</i>	104

PRATELAN LAMPIRAN

1. Lampiran 1: <i>Serat Icip Pati</i>	171
---	-----

KAJIAN FILOLOGI SAHA ISINING TEKS SERAT ICIP PATI

Dening Ghis Nggar Dwi Admojo
NIM 09205241058

SARINING PANALITEN

Ancasing panaliten menika wonten sekawan perangan. Andharaning sekawan perangan menika: 1) ndamel *transkripsi Serat Icip Pati*, 2) ndamel *suntingan Serat Icip Pati*, 3) ndamel *terjemahan Serat Icip Pati*, saha 4) ngandharaken isining *teksSerat Icip Pati*.

Panaliten menika kalebet panaliten *filologi modern* saha panaliten *deskriptif*. *Subjek* panaliten menika arupi *teksSerat Icip Pati*, dene *objek* panalitenipun inggih menika isining *teksserat* menika. *Naskah* menika kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi *kodeks Bb.1.131*. *Data* panaliten dipunkempalaken mawi cara panaliten *filologi* ingkang winates, inggih menika *inventarisasi naskah*, maos, *transkripsi*, *suntingan*, saha *terjemahan*. Piranti ingkang kaginakaken ing panaliten menika awujud *kartu data*. *Data* ingkang sampun kapanggihaken lajeng dipun-*analisis* mawi cara *analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang dipun-ginakaken inggih menika *validitas semantik*, dene *reliabilitas*-ipun ngginakaken *reliabilitas intrataterkaliyaninterratter*.

Asiling panaliten menika wonten sekawan perangan. Andharaning sekawan peranganmenika: 1) *inventarisasi naskah* nedahaken bilih *naskah* ingkang ngewrat*teks SeratIcip Patimenika* cacahipun wonten kalih *eksemplar*, ingkang sapisan kasimpen ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi nomer *panggil BKL. 0278-PW 55* saha ingkang nomer kalih kasimpen ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi *kodeks Bb.1.131*; 2) asiling *suntingan* nedahaken bilih aksara, wanda, saha tembung ingkang dipun-*sunting* cacahipun wonten 35; 3) *terjemahanteks Serat Icip Pati*ing panaliten menika dipunadani kanthi nggantos basa *sumber* dhateng basa *sasaran*, inggih menika saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Dene cara *terjemahan*-ipun inggih menika *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi*, saha *terjemahan bebas*; 4) *Serat Icip Patimenika* ngewratbab kawruh *icip pati*. Kawruh *icip pati* menika kaperang dados 5, inggih menika pawadan kenging menapa kedah nyumurupi ngelmi *icip pati*, jinis saha pangertosaning *icip pati*, *icip pati sinida*, *icip pati tilem*, saha *icip pati rasa jati*.

BAB I

PAMBUKA

A. Dhasaring Panaliten

Awit jaman rumiyin masarakat Jawi amarsi kabudayan ingkang adi luhung. Kabudayan ingkang adi luhung menika katitik saking kathahipun tetilaran ingkang dipunwarisaken saking *generasi* rumiyin dhateng *generasi* salajengipun. Tetilaran-tetilaran menika minangka asiling kabudayan Jawi. Wujuding kabudayan menika kaperang dados wontenipun *artefak*, tumindak, gagasan, saha *nilai budaya* (Koentjaraningrat lumantar Mulyani, 2010: 44). Tetilaran ingkang awujud *artefak* menika wonten ingkang awujud bangunan, pirantos gesang, saha seratan. Salah satunggaling tetilaran kabudayan Jawi ingkang awujud seratan, inggih menika *naskah* Jawi.

Panaliten *naskah* Jawi menika ugi minangka satunggaling upaya nguri-uri asiling kabudayan Jawi. Ananging, kasunyatanipun taksih kathah tetilaran ingkang boten katampi dening para wiranèm jaman samenika. Estunipun, boten sakedhik *naskah* ingkang dipunwarisi dening para wiranèm jaman samenika nanging kawontenanipun sampun rusak (Ikram, 1981: 74-79). Menika jalaran saking kawigatosan masarakat Jawi tumrap tetilaran budayanipun taksih kirang.

Kajawi kawigatosan masarakat Jawi tumrap tetilaran budayanipun taksih kirang, sarana ingkang kaginakaken kangge nyerat *naskah* menika ugi gampang rusak (Haryati-Soebandiyo, 1975: 2). Sanajan *naskah-naskah* menika kasimpen kanthi sae, nanging mbok bilih *naskah* menika rusak saha dereng tamtu saged kadamel *mikrofilm* utawi *foto-nipun* (Robson, 1978: 5). Awit saking menika, *naskah-naskah* Jawi menika prelu dipunrimat, dipunandharaken, saha

dipunsinaoni isining *teksipun*. *Naskah-naskah* menika prelu dipunrimat saha dipunpadosi isining *teksipun* supados tetilaraning kabudayan ingkang awujud seratan menika saged lestantun awit saking *naskah-naskah* Jawi menika ngewrat bab kabudayan Jawi.

Anggenipun ngrimat saha madosi wosing *teks naskah* inggih menika kanthi ngawontenaken panaliten. Kanthi panalitening *naskah* Jawi, upaya ngrimat *naskah* saha madosi isining *teks* ingkang ngewrat bab kabudayan Jawi badhe kalampahan.

Awit saking seratanipun mawi aksara Jawa, *naskah* Jawi menika dipuntaliti kanthi cara *filologi*. *Filologi* inggih menika ngelmi ingkang magepokan kaliyan *naskah-naskah* kina (Purnomo, 2007: 1). Tata caranipun panaliten *naskah* kina menika beda kaliyan tata caranipun naliti buku ingkang umum.

Panaliten *filologi* menika panaliten ingkang dipunlampahi kanthi cara panaliten tartamtu. Cara panaliten *filologi*, inggih menika ndamel 1) *inventarisasi naskah*, 2) *deskripsi naskah*, 3) *transliterasi teks*, 4) *suntingan teks*, 5) *terjemahan*, saha 6) *analisis teks*. Lampahing panaliten filologi menika kangge naliti *objek* panaliten *filologi* inggih menika *naskah* saha *teks* kina. *Objek* panaliten menika awujud *naskah* saha *teks* kanthi irah-irahan *Serat Icip Pati*. *Serat Icip Pati* menika kalebet *naskah* Jawi.

Naskah Jawi menika cacahipun kathah sanget, wosipun ugi maneka warni. Purnomo (2007: 29) ngandharaken bilih wosipun *naskah* Jawi menika wonten ingkang ngewrat bab cariyos kasatriyan, *historiografi tradisional*, basa, sarasilah raja, *filosafat* saha *folklor*, agami, mistik, cariyos *narasi*, paugeran gesanging masarakat sarta *norma* kukum, usada, palintangan, nujum, saha *arsitektur*

tradisional. Cekakipun, jumlah sarta wosipun *naskah* saha isining *teks* Jawi menika mujudaken wosing gagasan sarta wosing raosipun masarakat Jawi minangka asiling budaya bangsa, mliginipun budaya masarakat Jawi ing jaman rumiyin.

Wonten pinten-pinten jinising *naskah* Jawi ingkang kasimpen ing *perpustakaan* utawi *koleksi* pribadi. Miturut Behrend (1999: x), jinising *naskah* Jawi menika wonten ingkang ngewrat bab sejarah, sarasilah, kukum kaliyan paugeran, ringgit, sastra, sastraning ringgit, piwulang saha suluk, basa, sekar, beksan, adat paugeran gesanging masarakat, lan sapiturutipun.

Saking pinten-pinten jinising *naskah* Jawi, wonten saperangan *naskah* Jawi ingkang jinisipun kalebet *naskah* suluk. Miturut Poerwadarminta (1939: 571), suluk tegesipun ‘tetembungan, kekidungan dhalang badhe nyariyosaken ringgit, utawi serat dhapukan sekar ingkang ngewrat piwulang ngelmi gaib’. *Naskah* Jawi ingkang jinisipun suluk menika kathah sanget, tuladhanipun *Suluk Gatholoco*, *Centhini*, *Suluk Wujil*, *Suluk Malang Sumirang*, *Suluk Bayanmani*, *Centhini*. *Naskah-naskah* suluk ingkang kathah menika mratandhani bilih masarakat Jawi ing jaman rumiyin langkung nggatosaken bab-bab ingkang gegayutan kaliyan ngelmi piwulang gaib ingkang kaserat wonten ing sastra suluk.

Jumbuh kaliyan andharan ing nginggil nedahaken bilih suluk menika ngewrat piwulang ngelmi gaib. Ngelmi gaib utawi mistik menika caket sanget kaliyan ngelmi agami Islam mliginipun tasawuf (Endraswara, 2006: 86). Ngelmi *tasawuf* menika ngandharaken lampah batosing manungsa supados saged dumugi anggayuh madhep mantep dhumateng dzat *Al Haqq* (Gusti) saha saged manunggal

kaliyan dzat *Al Haqq* menika. Ancasing ngelmi *tasawuf* menika ugi dipunsebut sufisme Jawi utawi kejawen.

Sesarengan ewah gingsiring jaman, agami ingkang mlebet ing Nusantara, mliginipun Jawi, menika cacahipun kathah. Agami ingkang dipunrasuk dening masarakat ing Nusantara, mliginipun Jawi, inggih menika agami Hindhu, Buddha, Nasrani, saha Islam.

Manshur (1999: 105) ngandharaken bilih ngelmi agami Islam menika kaperang dados tiga. Tigang perangan ngelmi agami, inggih menika ngelmi *fiqih*, ngelmi *kalam*, saha ngelmi *tasawuf*. Ngelmi *fiqih* menika gegayutan kaliyan tata cara anggenipun nindakaken ngibadah miturut paugeran saha pathokaning agami Islam. Ngelmi *fiqih* caket kaliyan bab *lahiriah* utawi ngelmi *syariat*. Ngelmi *kalam* inggih menika ngelmi ingkang wonten gandhengipun kaliyan iman dhumateng Gusti Inkang Maha Kuwaos, iman dhumateng malaekat, iman dhumateng kitab suci, iman dhumateng rasul, lan sapiturutipun. Ngelmi *kalam* ugi dipunwastani *tauhid*.

Wondene ngelmi *tasawuf* inggih menika ngelmi agami ingkang nengenaken raosing manah utawi lampahing batos nalika tiyang menika nindakaken ibadah. Ngelmi *tasawuf* caket kaliyan bab *batiniah*, ugi dipunsebut ngelmi *hakikat*.

Ing *periodisasi* sastra Jawi, wonten satunggaling jaman ingkang dipunwastani jaman kasusastran Jawi-Islam (Poerbatjaraka, 1952). Piwulang Islam ingkang paling celak kaliyan sastra inggih menika *tasawuf* (Manshur, 1999: 102). Sastra Jawi ingkang dipunwastani suluk, inggih menika jinising sastra Jawi ingkang ngewrat bab agami Islam, mliginipun piwulang agami perangan *tasawuf*.

Salah satunggaling *naskah* Jawi ingkang kalebet jinising *naskah* suluk, inggih menika naskah *Serat Icip Pati*. Kanthi naliti *naskah* saha maos teks *Serat Icip Pati*, panaliti saha pamaos badhe mangertos piwulang agami Islam, mliginipun perangan *tasawuf* ingkang ugi dipunsebut piwulang sufisme Jawi utawi kejawen. Adhedhasar andharan ing nginggil, panaliten *Kajian Filologi* saha *Isining Teks Serat Icip Pati* menika dipunlampahi.

Panaliten *naskah* kanthi cara filologi badhe migunani tumrap ngelmi sejarah ngrembakanipun agami (Baroroh-Baried, 1985: 23). Sasampunipun menika, panaliten *naskah* saha *teks Serat Icip Pati* kanthi cara panaliten filologi sageda migunani tumrap ngelmi sejarah ngrembakanipun kasusastran Jawi ingkang wonten sesambetanipun kaliyan kejawen.

B. Underaning Prakawis

Saking dhasaring panaliten ing nginggil menika, badhe kapanggihaken pinten-pinten prakawis ingkang prelu dipunrembag. Prakawis-prakawis ingkang prelu dipunrembag ing panaliten menika kados ing ngandhap menika.

1. *Serat Icip Pati* ing *periodisasi* Sastra Jawi.
2. *Inventarisasi naskah Serat Icip Pati*.
3. *Deskripsi naskah Serat Icip Pati*.
4. *Transliterasi teks Serat Icip Pati*
5. *Suntingan teks Serat Icip Pati*.
6. *Terjemahan teks Serat icip Pati*.
7. *Andharan wosing teks Serat Icip Pati*.

C. Watesaning Prakawis

Supados panaliten menika saged langkung *fokus*, prakawis-prakawis ingkang dipunrembag prelu dipunwatesi. Watesaning prakawis ing panaliten menika katetepaken kados ing ngandhap menika.

1. *Inventarisasi naskah Serat Icip Pati.*
2. *Deskripsi naskah Serat Icip Pati.*
3. *Transliterasi saha suntingan teks Serat Icip Pati.*
4. *Terjemahan teks Serat Icip Pati.*
5. *Andharan wosing teks Serat Icip Pati.*

D. Wosing Prakawis

Wosing prakawis panaliten menika adhedhasar underaning prakawis saha watesaning prakawis. Adhedhasar underaning prakawis saha watesaning prakawis ing nginggil, wosing prakawis ing panaliten menika katetepaken kados ing ngandhap menika.

1. *Kadospundi inventarisasi naskah Serat Icip Pati?*
2. *Kadospundi deskripsi naskah Serat Icip Pati?*
3. *Kadospundi transliterasi saha suntingan teks Serat Icip Pati?*
4. *Kadospundi terjemahan teks Serat Icip Pati?*
5. *Kadospundi wosing teks Serat Icip Pati?*

E. Ancasing Panaliten

Adhedhasar wosing prakawis ing nginggil menika, saged kapendhet ancasing panaliten menika. Panaliten menika dipunlampahi kanthi ancas kados ing ngandhap menika menika.

1. *Ngandharaken inventarisasi naskah Serat Icip Pati.*

2. Ngandharaken *deskripsi naskah Serat Icip Pati*.
3. Ndamel *transliterasi* saha *suntingan teks Serat Icip Pati*.
4. Ndamel *terjemahan teks Serat Icip Pati*.
5. Ngandharaken wosing *teks Serat Icip Pati*.

F. Paedahing Panaliten

Asiling panaliten menika dipunajab supados saged migunani. Paedahing panaliten menika wonten ingkang asipat *teoritis* saha *praktis*.

1. Paedah *Teoritis*
  - a. Kanthi cara *teoritis*, panaliten menika migunani tumrap kadospundi anggenipun maos saha nyinaoni *naskah* kanthi cara *filologi*.
  - b. Panaliten menika katindakaken sageda nggambaraken *objek* panaliten ingkang dipunteliti, inggih menika *naskah* saha *teks Serat Icip Pati*.
2. Paedah *Praktis*
  - a. Asiling panaliten *filologi* tumrap *naskah* menika saged dipunginakaken minangka bahan tambahan, tetandhingan, utawi *referensi* kangge panaliten *filologi*, basa, sastra, budaya, saha ngelmi sanesipun kados ta agami.
  - b. Minangka upaya nglestantunaken *naskah* Jawi kanthi cara panaliten. *Naskah* Jawi, kathah ingkang ngginakaken basa Jawi. Ing jaman samenika, kathah tiyang ingkang boten mangertos basa Jawi. Awit saking menika, asiling panaliten menika ngandharaken pangertosan bab kawontenan isining *teks* ingkang kaserat malih mawi basa ingkang umum kaginakaken dening masarakat, inggih menika *bahasa* Indonesia.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Pangertosan *Filologi*

Filologi inggih menika ngelmi bab basa, kabudayan, pranata, saha sejarah satunggaling bangsa (KBBI, 1997: 227). Mila bikanipun tembung *filologi* menika saking basa Yunani, inggih menika saking tembung *philos* ingkang tegesipun ‘remen’ saha *logos* ingkang tegesipun ‘tetembungan’. Dados, tembung *filologi* menika tegesipun remen tetembungan, utawi remen micara (Shipley saha Wagenvoort lumantar Baroroh-Baried, 1985: 1). Pangertosan menika salajengipun dados ateges ‘remen sinau’, ‘remen ngelmi’, saha ‘remen kasusastran’, utawi ‘remen kabudayan’.

Filologi tegesipun inggih menika pangertosan bab sastra-sastra. Langkung wiyaripun, *filologi* gayut bab ngelmu basa, kasusastran, saha kabudayan (Baroroh-Baried, 1985: 1). Pamanggih sanesipun, *filologi* menika ngelmi ingkang sesambetan kaliyan *naskah* lami (Pornomo, 2007: 1). Menawi dipungandhengaken kaliyan pangertosan bilih seratan menika ngewrat piwulang ingkang wosipun sesambetan kaliyan *lingkungan* masarakat, mliginipun agami, *etika*, saha *sosial*; pangertosan *filologi* inggih menika sesambetan kaliyan *naskah* lami ingkang ngewrat piwulang utawi katrangan bab agami, *etika*, saha *sosial* masarakat ing jaman rumiyin.

Djamaris (1977: 21) ngandharaken bilih *filologi* menika ngelmi ingkang nyinaoni *naskah-naskah* sarta wosipun. Wosipun *naskah* ingkang ngewrat bab paramasastra saha kasusastran menika minangka asiling kabudayan masarakat.

Asiling kabudayan menika tegesipun gagasan, raos pangraos, kapitadosan, adat paugeran gesanging masarakat, saha piwulang-piwulang ingkang dipunwarisaken dening masarakat ing jaman rumiyin dhateng masarakat salajengipun. Andharan ing nginggil nedahaken bilih *filologi* ngewrat bab ingkang wiyar. Bab-bab ingkang kawrat ing *filologi* menika bab basa, sastra, saha budaya satunggaling bangsa.

Adhedhasar pamanggih-pamanggih ing nginggil, saged kaandharaken bilih *filologi* inggih menika ngelmi ingkang nyinaoni ngrembakanipun budaya satunggaling bangsa ingkang ngewrat pinten-pinten bab wontening gesangipun masarakat jaman rumiyin. Ngrembakanipun kabudayan menika saged dipunsinaoni lumantar asiling budaya saking tetilaran jaman rumiyin ingkang awujud seratan.

Panaliten kangge mangertosi isining *teks* menika adhedhasar pamanggih bilih wonten andharan utawi katrangan bab asiling kabudayan manungsa jaman rumiyin ingkang kawrat ing seratan. Awit saking menika, ancasipun panaliten kanthi cara *filologi* inggih menika ngandharaken asiling kabudayan saking jaman rumiyin ingkang kawrat ing tetilaran ingkang awujud seratan. Tetilaran ingkang awujud seratan menika wosipun ngewrat bab gagasan, raos pangraosing manah, kapitadosan, adat paugeran gesanging masarakat, saha piwulang-piwulang gesang wonten ing masarakat jaman rumiyin.

Tetilaraning masyarakat saking jaman rumiyin ingkang awujud seratan menika kadhang kala saged saged kapanggihaken satunggal utawi langkung *variasi*-nipun. Saking wontenipun *variasi naskah*, *konsep* panaliten *filologi* kaperang dados kalih. *Konsep* panaliten *filologi* inggih menika *filologi modern*

saha *filologi tradisional*. Ing panaliten menika dipuncakaken cara panaliten *filologi modern*.

Filologi modern ngandharaken bilih *varian-varian naskah* menika mujudaken asiling *kreatifitas* panganggitipun saha panalitenipun langkung dipuneneraken dhateng *varian naskah* minangka pilihan ingkang langkung trep. *Filologi modern* ngandharaken bilih *naskah* inggih menika *dokumen* budaya minangka *refleksi* saking jaman nalika *naskah* dipunserat (Baroroh-Baried, 1985: 3). Kanthi makaten, panaliten *naskah* mawi cara *filologi modern* ancasipun kangge ngrembag isining *teks*.

Adhedhasar andharan ing nginggil, panaliten menika badhe ngandharaken isining *teks*. *Teks* ingkang dipuntaliti ing panaliten menika, inggih menika ingkang kawrat wonten *naskah teks Serat Icip Pati*. Panaliten kajian *filologi* saha isining *teks Serat Icip Pati* menika katindakaken kanthi cara *filologi modern*.

B. Objek Panaliten Filologi

Saben ngelmi menika wonten *objek* panalitenipun. *Filologi* minangka salah satunggaling ngelmi, dados ugi wonten *objek* panalitenipun. *Objek* panaliten *filologi* menika awujud *naskah* saha *teks*. *Naskah* inggih menika pirantos kangge nyimpen andharan saha raos pangraos manahing manungsa minangka asiling kabudayan ingkang sinerat mawi seratan tangan (carik). Wonten ing tetilaran kabudayan ingkang dipunsebut *naskah*, kawrat mapinten-pinten *informasi* saking jaman rumiyin ingkang nedahaken gagasan, raos pangraosing manah, kapitadosan, adat paugeran gesanging masarakat, saha piwulang-piwulang sanes-sanesipun.

Chamamah-Soeratno (1973: 4) ngandharaken bilih *teks* inggih menika wosipun seratan ing satunggaling *naskah*. Wonten ing *filologi*, *teks* menika

nedahaken satunggaling *objek* panaliten ingkang sipatipun *abstrak*, dene *naskah* menika *objek* panaliten ingkang awujud pirantos utawi ingkang sipatipun *konkrit*. Miturut Baroroh-Baried (1985: 4-5), *naskah* ingkang dados *objek* panaliten *filologi* menika minangka asiling kabudayan ingkang awujud seratan.

Teks inggih menika andharan ingkang kawrat wonten ing *naskah*. *Teks* menika sipatipun *abstrak*. Bab-bab ingkang sipatipun *abstrak* menika namung saged dipunmangertosi wosipun kemawon (Baroroh-Baried, 1985: 4-5). Wujudipun *teks* inggih menika wosipun seratan ingkang kaserat ing salebetipun *teks* utawi *lahiriyahipun*. *Teks* saged dipunmangertosi wosipun sasampunipun dipunwaos.

Wosipun *teks* inggih menika piwulang ingkang badhe kaandharaken dening panganggit. Wosipun seratan inggih menika andharan ingkang saged dipuntingali seratanipun, dipunpirengaken swantenipun, utawi waosan ingkang saged dipunsinaoni saking basa, sastra, saha budayanipun (Baroroh-Baried, 1985: 4-5). *Teks* menika kaperang dados tiga, inggih menika (1) *teks* lisan (*teks* ingkang boten sinerat), (2) *teks naskah* (seratan carik), saha (3) *teks* cithak (Mulyani, 2009: 2-3). Dene *Serat Icip Pati* kalebet *teks* ingkang kaserat mawi aksara Jawa cithak.

Teks Jawi kaserat mawi aksara ingkang maneka warni. Pinten-pinten jinising aksara Jawa ing *naskah* Jawi miturut Ismaun (1996: 7-10), inggih menika (1) mbata sarimbag, inggih menika seratan aksara Jawa ingkang wujudipun persegi kados bata; (2) ngetumbar, inggih menika aksara Jawa ingkang perangan nginggil pojokipun boten awujud *siku* utawi sanesipun nanging awujud sepalih bunder kados dene tumbar; (3) mucuk eri, inggih menika aksara ingkang perangan nginggilipun awujud lincip kados eri; saha (4) *kombinasi* inggih menika

serataning wacana ingkang aksaranipun awujud: mbata sarimbag, ngetumbar, mucuk eri, saha nyacing. Utawi wonten ing satunggaling naskah, wujuding aksara Jawa wonten kalih utawi tigang jinis.

C. Ancasipun Panaliten *Filologi*

Wontenipun piwulang utawi katrangan ingkang kawrat wonten satunggaling *teks*, njalari lairipun ngelmi *filologi*. Kanthi ngrimat, ngandharaken, ngrembag, saha nyinaoni *teks*, badhe kapanggihaken piwulang utawi katrangan ingkang kawrat ing *teks* menika. Salah satunggaling piwulang utawi katrangan ingkang kawrat ing *teks* inggih menika bab kabudayan satunggaling bangsa. Kanthi cara panaliten *filologi*, pangajabipun piwulang utawi katrangan bab kabudayan satunggaling bangsa saged kababar kanthi cetha.

Baroroh-Baried (1985: 5) ngandharaken bilih ancasipun panaliten *filologi* menika kaperang dados kalih, inggih menika ingkang asipat umum saha ingkang asipat *khusus* (mligi). Ancasing *filologi* ingkang asipat umum sesambetan kaliyan wosing kabudayan ingkang njalari kaserating *naskah*. Ancasipun *filologi* menika, (1) ngandharaken kabudayan satunggaling bangsa katitik saking asiling sastranipun, inggih ingkang lesan utawi sinerat, (2) ngandharaken tegesipun saha paedahipun *teks* tumrap masarakat panganggitipun, saha (3) ngandharaken *nilai-nilai* budaya lami minangka *alternatif* kangge ngrembakakaken kabudayan.

Miturut Baroroh-Baried (1985: 6) ancasing *filologi* ingkang asipat *khusus* (mligi) menika wonten warni tiga. Ancasipun *filologi* ingkang sipatipun *khusus* (mligi), inggih menika (1) ngleresaken serataning *teks* supados langkung celak kaliyan *teks* aslinipun, (2) ngandharaken sejarah dumadosipun *teks* tuwin sejarah

ngrembakanipun, saha (3) ngandharaken tanggapaning pamaos saben wekdal *teks* menika katampi saha kawaos.

D. Cara Panaliten *Filologi*

Miturut Djamaris (1977: 20), *naskah* menika dede satunggaling rerenggan ingkang saged dipunpajang kemawon, nanging *naskah* menika kedah dipunwaos lajeng dipunmangertosi wosipun. Saking asiling maos saha mangertosi wosipun *naskah* badhe saged mastani bilih *naskah* menika migunani tumrap agesang wonten bebrayan agung.

Mbedhah saha ngrembag *teks* ingkang sinerat ing *naskah* tegesipun madosi tegesing saha wosipun saben tetembungan wonten ing *teks*, *istilah-istilah* wonten ing *teks*, saha basanipun. Kangge mbedhah saha ngrembag isining *teks* ingkang sinerat ing *naskah* menika prelu wontenipun ngelmi kangge mbedhah saha ngrembag isining *teks* menika. Ngelmi ingkang kaginakaken kangge mbedhah saha nyinaoni isining *teks* menika dipunwastani ngelmi *filologi*. Cara-cara lampahing panaliten *filologi* kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah minangka lampahing panaliten ingkang wiwitan dipunlampahi ing panaliten *filologi*. *Inventarisasi naskah* katindakaken kanthi nyerat sadaya *naskah* ingkang jinisipun sami sarta *varian-varian*-ipun ingkang dipundadosaken sumber *data* panaliten adhedhasar *studi katalog*. *Variasi-variasi naskah* menika saged kapanggihaken ing *katalog* kaliyan *koleksi naskah* ingkang kasimpen ing *koleksi* bebadan pamarentah, bebadan swasta, saha pribadi wonten ing Indonesia menapa dene ing manca nagari (Djamaris 1977: 24). *Inventarisasi*

naskah katindakaken kanthi cara *studi katalog* sarta nyumerepi piyambak *naskah* ingkang badhe katliti ing papan panyimpenipun.

Djamaris (1977: 24) ngandharaken umumipun ing *katalog* kaserat katrangan bab nomer *naskah*, ukuran *naskah*, seratan *naskah*, papan, saha wekdal panyerating *naskah*. *Inventarisasi* katindakaken supados panaliti mangertos jumlah saha ing pundi kemawon papan panyimpening *naskah* ingkang dados sumber panaliten menika kasimpen.

2. Deskripsi Naskah

Kawontenan *naskah* menika satunggaling bab ingkang wigatos ing panaliten *filologi*. Ancasipun *deskripsi naskah* ing panaliten *filologi* menika kangge ngandharaken katrangan bab kawontenaning *fisik naskah* ingkang dipuntaliti (Mulyani, 2009: 30). Ing panaliten menika, *deskripsi naskah* kaserat kanthi awujud *tabel* saha dipunandharaken ing bab IV. Bab-bab ing *naskah* ingkang prelu kaandharaken kados ing ngandhap menika.

- a. Ing pundi *naskah* kasimpen: nama ingkang nyimpen, papan panyimpening *naskah*, nomer *koleksi*.
- b. Irah-irahan *naskah*: kadospundi saged kapanggihaken, miturut katrangan ing *teks* dening panganggit ingkang sapisan utawi ingkang kaping kalih.
- c. Manggala utawi seratan ing purwakaning *teks*: wekdal anggenipun ngrampungaken, papan panyeratipun, ancas anggenipun nyerat, nama panganggitipun, pangajeng-ajengipun panganggit, pepuji dhumateng Gusti, dewa ingkang ngayomi, panguwaos utawi nabi-nabi.
- d. *Kolofon* utawi seratan ing pungkasaning *naskah* ing sisih kiwa utawi tengenipun *teks*: wekdal anggenipun ngrampungaken, papan panyeratipun,

- ancasing anggenipun nyerat, nama panganggit, pangajeng-ajengipun panganggit.
- e. Ukuran *naskah*: amba saha dawaning *naskah*, kandeliling *naskah*, jinisipun bahan *naskah*, *tanda air*.
  - f. Ukuran *teks*: dawa saha ambanipun *teks*, kathahing kaca, kathahing larik saben kaca, kathahing kaca ingkang boten wonten *teksipun*.
  - g. Wosipun *teks*: jangkep utawi kirang, dhapukan gancaran; tembang; pawicantenan utawi *kombinasi*; kathahipun ukara saben larik, kathahing pupuh.
  - h. Seratan ingkang kaandharaken: aksara, wujudipun aksara (*persegi*, *bunder*, *lancip*, *kombinasi*), ukuran aksara (ageng, cekapan, alit), *sikap* aksara, *goresan*, warninipun tinta.
  - i. Basa: baku, dialek, campuran, angsal pangaribawa saking basa sanesipun.
  - j. Seratan dening panyerat sanesipun: ing salebetipun *teks*, kaca pinten, wonten ing pundi, kadospundi seratanipun. Menapa wonten seratan ing sajawining *teks*, wonten ing kaca pinten, wonten pundi kemawon, kadospundi seratanipun.
  - k. Seratan ing kaca sajawining *teks*.

3. *Eliminasi*

Saking *deskripsi naskah* badhe kapanggihaken *naskah* pundi ingkang badhe dipundadosaken *objek* panaliten. Anggenipun milih *naskah-naskah* ingkang dipundadosaken *objek* panaliten menika dipunlampahi kanthi cara *eliminasi*. *Eliminasi* inggih menika mithati *naskah-naskah* ingkang boten dipunginakaken, tegesipun *naskah* ingkang rusak, ingkang cekak, ingkang beda *varian*-ipun dipunpithati kangge nemtokaken *naskah* ingkang *auditoritatif* (*teks unggul*)

(Mulyani, 2009: 57-58). Dhasar-dhasar pamilihing *naskah* ingkang dipundadosaken *objek* panaliten kados ing ngandhap menika.

- a. Wosipun *teks* jangkep saha boten nyebal.
- b. Seratanipun *teks* cetha saha saged dipunwaos.
- c. Kawontenanipun *naskah* sae saha wetah.
- d. Basanipun *teks* gampil dipunmangertosi.
- e. *Naskahipun* dipunserat langkung rumiyin tinimbang *naskah* sanesipun.

4. Transliterasi

Transliterasi inggih menika nggantos jinisipun seratan, satunggal aksara mbaka satunggal aksara, saking abjad satunggal dhateng abjad sanesipun (Baroroh-Baried, 1985: 65). *Transliterasi* prelu katindakaken awit aksara ingkang kangge nyerat *teks* menika saperangan ageng sinerat mawi aksara ingkang boten dipunmangertosi dening masarakat. Tuladhanipun, *naskah* Jawi ingkang kaserat mawi aksara Jawa kedah dipungantos aksaranipun mawi aksara Latin. *Transliterasi* menika kaperang dados kalih cara utawi *metode*, inggih menika *transliterasi diplomatik* saha *transliterasi standar*.

Transliterasi diplomatik inggih menika nyalin *teks* menapa wontenipun, kanthi taliti, saha tanpa ngewahi. *Edisi diplomatik* inggih menika asil pamaosing *teks* ingkang taliti dening pamaos ingkang sampun ahli saha ingkang sampun prigel. Ancasipun *transliterasi diplomatik* inggih menika ngandharaken *teks* menapa wontenipun, paedahipun inggih menika minangka *data* bab ewah-ewahing basa saking satunggaling jaman dumugi jaman salajengipun.

Transliterasi standar inggih menika nyalin *teks* kanthi ngleresaken kalepatan-kalepataning *teks*. Anggenipun ngleresaken kalepatan-kalepataning *teks*

menika katindakaken adhedhasar paugeran basa ingkang kaginakaken ing jaman nalika *naskah* menika dipunserat.

Awit saking sipating aksara Jawa ingkang kaserat tanpa milah-milahaken tembung-tembungipun (*scriptio-continuo*) menika beda kaliyan sipating aksara Latin, wonten bab-bab ingkang kedah kagatosaken ing *transliterasi*. Djamaris (1984: 2-3) ngandharaken bab-bab ingkang kedah dipungatosaken nalika damel *transliterasi* kados ing ngandhap menika.

a. Pilah-pilahing Tetembungan

Tata panyerating aksara wonten ing *naskah* Jawi boten sami kaliyan tata panyerating aksara Latin. Bedanipun tata panyerating aksara Jawa kaliyan aksara Latin kados ing ngandhap menika.

Aksara daerah ing Indonesia asipat *silabis*, tegesipun satunggal aksara mujudaken satunggal *silabel* utawi satunggal wanda. Beda kaliyan aksara Latin ingkang asipat *fonemis*, tegesipun satunggal aksara mujudaken satunggal *fonem* utawi satunggal *inti bunyi*. (Mulyani 2010: 6)

Teks naskah Jawi menika sinerat mawi aksara daerah. Darusuprta (1984: 2) ngandharaken bilih tata panyerating aksara daerah menika boten wonten pilah-pilahaning tetembungan, beda kaliyan tata panyerataning aksara Latin ingkang milah-milahaken tetembunganipun. Awit saking menika, pilah-pilahaning tetembungan ing pamaosing *teks naskah* Jawi kadhang kala mrangguli pepalang. Pepalang menika saged njalari kalepatan anggenipun maos, saengga tegesipun *teks* ingkang dipunwaos beda kaliyan antawisipun satunggal pamaos kaliyan pamaos sanesipun.

b. Ejaan

Darusuprpta (1984: 2-3) ngandharaken kawontenan saben-saben basa menika boten sami. Bedaning saben-saben basa menika katitik saking ejaanipun. Ejaan ingkang trep ing satunggaling basa boten mesti saged dipuncakaken kanthi sae ing basa sanesipun.

Ejaan menika salah satunggaling bab ingkang kedah dipungatosaken ing *transliterasi*. Awit saking menika, *transliterasi* kedah saged mujudaken kawontenan *teks* kanthi cetha. Kanthi cara makaten, *variasi* ejaan *teks* saestu kaandharaken ing *transliterasi*. Kajawi menika, ejaan menika kedah tansah ajeg saking wiwitan dumugi pungkasan, sarta wajib ndherek paugeran panyerataning ejaan baku.

c. *Pungtuasi*

Pungtuasi kaginakaken amrih cethaning wosipun *teks*. Jinising *pungtuasi* miturut Darusuprpta (1984: 3) wonten kalih. Jinising *pungtuasi* ingkang sapisan *tanda baca* minangka tandha panuturing ukara. Tuladhanipun koma, titik, titik kalih, tandha hagnya, saha *tanda petik*. Ingkang kaping kalih *tanda metra* minangka tandha pilah-pilahing sekar. Tandha *metra* inggih menika minangka wates larik, pada, saha pupuh.

Tandha metra kaginakaken kangge *teks* ingkang sinerat mawi dhapukan sekar. *Naskah Serat Icip Pati* sinerat mawi dhapukan gancaran saengga *pungtuasi* ingkang kaginakaken ing *transliterasi* inggih menika *tanda baca* minangka panuturing ukara.

5. *Suntingan*

Sasampunipun *transliterasi*, panaliten *filologi* kalajengaken kanthi *suntingan teks*. *Suntingan teks* katindakaken kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan ing seratan saha panyerating *teks* ingkang boten ajeg. Seratan ingkang boten ajeg menika kalebet panganggenipun aksara murda, aksara swara, sandhangan, aksara rekan, aksara ganten saha dipunandharaken cathetan ingkang dipunsebut *aparatur kritik* (Darusuprta, 1984: 6).

a. *Metode Suntingan Teks*

Metode suntingan teks kaperang dados kalih. Jinising *metode suntingan teks* ingkang sapisan inggih menika *suntingan teks edisi diplomatik* saha ingkang kaping kalih *suntingan teks edisi standar*.

Suntingan teks diplomatik katindakaken amrih pamaos saged maos *teks* ingkang langkung celak kaliyan *teks* ingkang dipuntaliti. *Suntingan teks edisi diplomatik* ngewrat tanggapan panaliti tumrap *sistem* ejaan *teks* ingkang dipuntaliti. *Suntingan teks edisi standar* inggih menika ngandharaken *teks* kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan alit sarta panyerating *teks* ingkang boten ajeg, sarta ejaanipun kajumbuhaken kaliyan pathokan panyerating *teks*.

Ing *suntingan teks edisi standar* wonten andharan bab pilah-pilahaning tetembungan, pilah-pilahaning ukara, sarta dipunandharaken tambahan katrangan tumrap kalepatan-kalepatan ingkang kapanggihaken ing *teks*. Kajawi menika, wonten pamanggihipun panaliti saengga *teks* ingkang dipuntaliti saged dipunmangertosi wosipun.

Suntingan teks kanthi *metode edisi standar* katindakaken minangka pambiyantu pamaos ngawekani pepalang-pepalang ingkang asipat *tekstual* utawi

ingkang merlokaken tanggapan tartamtu, saengga pamaos saged langkung gampil maos saha mangertosi isining *teks*. Kajawi menika, panganggenipun *suntingan edisi standar* kajengipun amrih saged kapendhet *teks* ingkang resik saking kakirangan saha kalepatan, menika katindakaken kanthi pangajab supados *teks* saged kaginakaken minangka sumber *data* ingkang trep ing panaliten.

Suntingan teks katindakaken kanthi tigang lampah, inggih menika *transliterasi*, *kritik teks*, saha *terjemahan*. Anggenipun nglampahi *suntingan teks* adhedhasar satunggaling *metode kritik teks*. *Kritik teks* inggih menika ngawontenaken *evaluasi teks*, naliti serataning *naskah*, wosing seratan ingkang kawrat ing ukara utawi tembung tartamtu (Maas lumantar Darusuprpta, 1984: 4). Ancasipun *kritik teks* inggih menika badhe ngandharaken satunggal *teks* ingkang resik saking kalepatan adhedhasar *bukti-bukti* ingkang wonten ing *teks* ingkang dipun-*kritik*.

b. Tandha ing *Suntingan Teks*

Ing *suntingan teks* dipunperlokaken tandha-tandha kangge nyethakaken perangan-peranganing *teks* ingkang *dipunsunting*. Tandha-tandha ing *suntingan* miturut Gonda lumantar Purnomo (2007: 66) kados ing ngandhap menika.

- 1) Tandha (....) wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge nambah seratan.
- 2) Tandha [....] wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge ngirangi seratan.
- 3) Tandha < .... > wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge nggantos tembung utawi aksaraing seratan.
- 4) Tandha .... (?) wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge mratandhani peranganing *teks* ingkang dipunanggep gojag-gajeg wontenipun utawi tegesipun.

6. *Terjemahan*

Sasampunipun *suntingan*, panaliten *filologi* kalajengaken kanthi ndamel *terjemahan teks*. Mulyani (2009: 32) ngandharaken bilih *terjemahan* inggih menika nggantos basa saking basa *sumber* (basu) ing basa *sasaran* (basa) utawi mindhahaken wosing seratan saking basu dhateng basa. Salinan *teks* menika dipunperloaken amargi *teks naskah* ngginakaken basa ingkang dereng dipunmangertosi dening masarakat. Tuladhanipun *teks naskah* Jawi ingkang sinerat mawi basa Jawi dipunserat malih mawi *bahasa* Indonesia. Pokok-pokok *terjemahan* saged dipunringkes-prayogekaken jinisipun kados ing ngandhap menika.

- 1) *Terjemahan harfiah* inggih menika *terjemahan* satunggal tembung mbaka setunggal tembung. *Terjemahan* mbaka satunggal tembung menika dipunajab celak kaliyan aslinipun. Ginanipun *terjemahan* harfiyah kangge tetandhingan paramasastra.
- 2) *Terjemahan* wosipun *teks* inggih menika tembung-tembung ingkang sinerat mawi basa basu dipunsalin mawi tembung-tembung ingkang sami tegesipun.
- 3) *Terjemahan bebas* inggih menika sedaya *teks* basu dipungantos mawi basa kanthi bebas nanging tanpa ngewahi wosipun ingkang dipunandharaken ing *teks*.

Terjemahan ingkang kaginakaken ing panaliten menika *terjemahan harfiah*. Manawi wonten tembung-tembung ingkang mboten saged dipun-*terjemah*-aken kanthi cara *harfiyah*, *terjemahan* kalajengaken kanthi cara *terjemahan* wosipun *teks*, saha *terjemahan bebas*.

Cara-cara anggenipun ngandharaken *terjemahan* menika wonten tiga. Tigang cara ngandharaken *terjemahan* inggih menika (1) satunggal larik mbaka satunggal larik, (2) sesarengan wonten sisihipun *teks* basu, (3) dipunkempalaken wonten bab sanes wonten ing wingkingipun *teks* basu, saha (4) wonten ing *suntingan teks*.

Terjemahan dipunlampahi kanthi ancas tartamtu. Ancasipun *terjemahan* inggih menika (1) nggampilaken anggenipun naliti wosing *teks*, (2) amrih gampiling pamaos ingkang boten nguwaosi basa *teks naskah*, mengertos isining *naskah*, saha (3) kangge mindhahaken piwulang ing *teks* saking basa sumber dhateng basa sasaran.

7. Aparat Kritik

Aparat kritik inggih menika andharan *khusus* ingkang ngewrat *koreksi* ingkang sesambetan kaliyan kalepatan-kalepatan ingkang sampun kapanggihaken ing *teks*. *Aparat kritik* minangka katrangan ingkang nyethakaken saha *pertanggungjawaban ilmiah* panaliti tumrap *suntingan* saha *kritik teks* ingkang dipuntindakaken tumrap *naskah*.

Miturut Purnomo (2007: 52), cara anggenipun ngandharaken *aparat kritik* wonten kalih. Cara anggenipun ngandharaken *aparat kritik* ingkang sepisan inggih menika kanthi *catatan kaki* ing ngandhapipun kaca *teks* ingkang dipunandharaken. Ingkang kaping kalih dipunandharaken ing kaca piyambak ing perangan wingking.

Wonten ing panaliten menika, panyerating *aparat kritik* dipunandharaken ing kaca piyambak ing perangan wingking. Anggenipun ngandharaken *aparat kritik* ing kaca piyambak ing perangan wingking menika katindakaken supados

pamaos saged langkung cetha anggenipun mangertosi *aparat kritik* ingkang dipunandharaken.

E. Panaliten Sanesipun Ingkang Jumbuh

Panaliten sanesipun ingkang jumbuh kaliyan panaliten *Kajian Filologi* saha Isining *Teks Serat Icip Pati* inggih menika panaliten *Ilmu Kesempurnaan Jawa dalam Serat Mursiding Kasidan Jati Utawi Kasampurnan*. Panaliten *Ilmu Kesempurnaan Jawa dalam Serat Mursiding Kasidan Jati Utawi Kasampurnan* katindhakaken dening Jaat Siyah Riwayati taun 2012.

Wosipun panaliten *Ilmu Kesempurnaan Jawa dalam Serat Mursiding Kasidan Jati Utawi Kasampurnan* kaandharaken kados ing ngandhap menika.

- a. Ngelmi kasampurnan Jawi bab sipatipun *Gusti*.
- b. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *dzat sipat asma af'al*.
- c. Ngelmi kasampurnan Jawi bab nepsu. Nepsu menika kaperang dados sekawan, inggih menika nepsu *luwamah, amarah, sufiyah*, saha *mutmainah*.
- d. Ngelmi kasampurnan Jawi bab sangkan paraning dumadi. Ngelmi kasampurnan Jawi bab sangkan paraning dumadi kaperang dados *ahadiyah, wahdat, wahidiyah, ajsam, mistal*, saha *arwah insan kamil*.
- e. Ngelmi kasampurnan Jawi bab anasir. Ngelmi kasampurnan Jawi bab anasir inggih menika *roh* (wujud, *ilmu, nur, suhud*) saha jagad (toya, geni, angin, bantala).
- f. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *singgasananipun Gusti*. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *singgasananipun Gusti* menika *Baitul Makmur* saha *Baitul Mukadas*.
- g. Ngelmi kasampurnan Jawi bab undhak-undhakan supados saged madhep mantep dhumateng Gusti. Ngelmi kasampurnan Jawi bab undhak-undhakan

supados saged madhep mantep dumugi ing Gusti inggih menika *syariat*, *tarekat*, *hakikat*, saha *makrifat*.

- h. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *cahya pramana*.
- i. Ngelmi kasampurnan Jawi bab kempalanipun ambegan.
- j. Ngelmi kasampurnan Jawi bab kadadosaning manungsa.
- k. Ngelmi kasampurnan Jawi bab tandha-tandha patining manungsa. Tandha-tandha patining manungsa menika 3 wulan ical nepsu *luwamahipun*, 6 wulan ical nepsu *amarahipun*, 9 wulan ical nepsu *supiyahipun*, saha 1 taun ical nepsu *mutmainahipun*.
- l. Ngelmi kasampurnan Jawi bab roh. Roh menika kaperang dados roh jasmani saha roh rohani.
- m. Ngelmi kasampurnan Jawi bab bab martabat 7.
- n. Ngelmi kasampurnan Jawi bab langit 7.
- o. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *bumi* 7.
- p. Ngelmi kasampurnan Jawi bab piwulang wali *Allah* (sunan).
- q. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *Al-Fatihah*.
- r. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *dzikir*.
- s. Ngelmi kasampurnan Jawi bab aksara *Alif*.
- t. Ngelmi kasampurnan Jawi bab *isbat* ngelmi.
- u. Ngelmi kasampurnan Jawi bab donga *Lembu Sakilan*.

Panaliten *Ilmu Kesempurnaan Jawa dalam Serat Mursiding Kasidan Jati Utawi Kasampurnan* kaliyan panaliten *Kajian Filologi* saha Isining Teks *Serat Icip Pati* menika ngandharaken bab ngelmi kasampurnan. Kekalihipun kalebet panaliten *filologi* saha *objek* panalitenipun *naskah suluk*.

Wonten bab-bab ingkang beda saking panaliten kekalih. Panaliten *Ilmu Kesempurnaan Jawa dalam Serat Mursiding Kasidan Jati Utawi Kasampurnan* ngandharaken bab-bab ingkang wonten sesambetanipun kaliyan ngelmi kasampurnan Jawi, bilih panaliten *Kajian Filologi* saha Isining Teks *Serat Icip Pati* ngandharaken kawruh icip pati, jinisipun laku pati saha cara-cara laku pati minangka margining gayuh kasampurnaning agesang.

BAB III

CARA PANALITEN

A. *Desain Panaliten*

Katitik saking wontenipun *variasi-variasi naskah*, panaliten *filologi* kaperang dados kalih, inggih menika *filologi tradisional* saha *filologi modern*. Pangertosaning *filologi tradisional* saha *modern* kababar kados ing ngandhap menika.

Filologi tradisional ngandharaken bilih ancasipun *kritik teks* kangge gayuh *teks* ingkang langkung celak kaliyan aslinipun, kanthi cara nemtokaken *stema* (sarasilah *naskah*), sarta damel *rekonstruksi teks* sanes ingkang jinisipun sami kaliyan *teks naskah* ingkang dipuntaliti (Reynolds-Wilson lumantar Purnomo 2007: 41).

Dene *filologi modern* ngandharaken bilih *variasi-variasi teks* minangka wujuding *kreatifitas* panganggitipun (Baroroh-Baried, 1985: 3), *variasi teks* dipuntingali kanthi cara ingkang langkung sae. Tegesipun, *variasi-variasi teks* menika minangka tanggapan utawi sambutan sastra (Purnomo, 2007: 41).

Awit saking boten badhe madosi *teks* ingkang langkung celak kaliyan aslinipun, panaliten menika kalebet panaliten *filologi modern*. Asil panaliten *filologi modern* menika kaandharaken kanthi cara *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* dipunginaaken amargi panaliten menika ancasipun kangge ngandharaken *kajian filologi Serat Icip Pati* saha ngandharaken wosipun *teks Serat Icip Pati*.

Miturut Widodo saha Mukhtar (2000: 15-16) panaliten *deskriptif* inggih menika *metode* ingkang kaginakaken kangge ngandharaken pangertosan ingkang langkung wiyar tumrap *objek* panaliten ing wekdal tartamtu. Panaliten *deskriptif* kaginakaken kangge ngempalaken katrangan bab *status variabel* utawi *tema*,

pratandha-pratandha utawi kawontenan tartamtu, inggih menika pratandha miturut menapa wontenipun ing wekdal panaliten menika dipuntindakaken. Panaliten *deskriptif* boten prelu *administrasi* utawi *kontrol* tumrap *tindakan*. Ingkang dipunandharaken ing panaliten *deskriptif*, mliginipun panaliten *filologi* kanthi *metode deskriptif* kados ing ngandhap menika.

1. *Fisikipun naskah.*
2. *Intrinsikipun teks. Intrinsikipun teks* ingkang kaandharaken inggih menika *transliterasi teks, terjemahan teks, saha wosipun teks.*

Panaliten *Kajian Filologi* saha *Isining Teks Serat Icip Pati* menika kalebet panaliten *filologi modern* amargi badhe ngandharaken wosing *teks Serat Icip Pati*. Awit saking *filologi modern* menika ancasipun ngandharaken *objek* panaliten menapa wontenipun, beda kalihan *filologi tradisional* ingkang ancasipun ngleresaken kalepatan ingkang kapanggihaken ing *teks. Filologi modern* ngandharaken bilih beda satunggaling *teks* kaliyan *teks* sanesipun minangka *kreatifitas* panganggitipun, dene *filologi tradisional* ngandharaken bilih beda satunggaling *teks* kaliyan *teks* sanesipun menika kalebet kalepatan ingkang kedah dipunleresaken.

B. Objek Panaliten

Objek panaliten ing panaliten menika *naskah* saha *teks Serat Icip Pati* ingkang sinerat mawi dhapukan gancaran utawi *prosa. Teks Serat Icip Pati* menika ngewrat katrangan bab pangertosan laku pati, jinis-jinising laku pati saha bab-bab ingkang sesambetan kaliyan laku pati.

Serat Icip Pati kalebet *naskah* jamak, awit saking saged kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi*

Bb.1.131 (Tim Penyusun, 2009). *Naskah Serat Icip Pati* saged ugi kapanggihaken ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi *nomor panggil* BKL 0278-PW 55. Wonten ing panaliten menika, *naskah* ingkang kaginakaken minangka *objek* panaliten inggih menika *naskah saha teks Serat Icip Pati koleksi* Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131. Dhasaripun panaliti milih *naskah Serat Icip Pati koleksi* Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 inggih menika amargi seratanipun cetha saha saged dipunwaos, kewontenanipun *naskah* sae lan wetah, basanipun lancar, saha gampil dipunmangertosi.

Inventarisasi naskah katindakaken kanthi kalih lampah. Lampahing *inventarisasi naskah* ingkang sepisan katindakaken kanthi cara *studi katalog*. Sasampunipun *studi katalog*, *inventarisasi naskah* kalajengaken kanthi ningali kawontenan *naskah* ing *museum* utawi perpustakaan ing pundi *naskah Serat Icip Pati* menika kasimpen. *Naskah Serat Icip Pati koleksi* perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 kalebet jinising *naskah* suluk amargi ngewrat bab kawruh batin, inggih menika kawruh icip pati.

Naskah Serat Icip Pati koleksi perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa kandelipun 24 kaca. *Teks* kaserat mawi aksara Jawa cithak, ngginakaken basa Jawi ragam krama, sinerat mawi dhapukan gancaran. Adhedhasar katrangan ing katalog saha ing samaking *naskah, Serat Icip Pati* dipunanggit rikala taun 1934 dening Raden Indrajit Prawirakusumadirja ing Surakarta.

Manawi dipuntingali *fisikipun, naskah Serat Icip Pati* taksih sae kawontenanipun, sanadyan bolong-bolong alit wonten ing perangan kaca-kacanipun, nanging seratanipun taksih saged kawaos. *Naskah* dipunsamaki kertas

karton kandel ingkang warnipun coklat. Dlancang ingkang kaginakaken kangge nyerat *teks* inggih menika dlancang polos, alus, radi kandel, saha warnipun coklat, jinisipun dlancang *HVS*. *Teks Serat Icip Pati* dipunserat mawi basa Jawi, kanthi aksara Jawa. Jinisipun aksara Jawa mbata sarimbag.

C. Instrumen Panaliten

Instrumen panaliten menika ngginakaken *tabel deskripsi naskah*. Wosipun *tabel deskripsi naskah* inggih menika bab-bab ingkang wonten sesambetanipun kaliyan kawontenan *naskah*. Bab-bab ingkang wonten sesambetanipun kaliyan kawontenaning *naskah* ingkang sinerat ing *tabel deskripsi naskah* menika salajengipun minangka sarana panyengkuyung kangge panaliti anggenipun ngandharaken bab kawontenaning *naskah*. *Tabel deskripsi naskah* ingkang kaginakaken ing panaliten menika kados ing ngandhap menika.

Tabel 1 Deskripsi Naskah

No.	Perangan	Katrangan
1.	<i>Nama Pemilik Terdahulu</i>	
2.	<i>Papan Panyimpening Naskah</i>	
3.	<i>Nomer Kodeks</i>	
4.	<i>Irah-irahan</i>	
5.	Manggala a. Wekdal wiwit nyerat b. Nama panganggit c. Pawadan anggenipun nyerat d. Ancasipun nyerat e. Pangajabipun panganggit f. Pepuji dhumateng Dewa g. Pepuji dhumateng panguwaos h. Pepuji dhumateng nabi-nabi i. Papan anggenipun nyerat	
6.	<i>Panutup</i>	
7.	<i>Kawontenan naskah</i>	
8.	<i>Jinising bahan naskah</i>	
9.	<i>kathahing larik saben kaca</i>	.... larik

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
10.	Kandeling <i>naskah</i>	.... <i>cm</i>
11.	Ukuran <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti	.... <i>x</i> .... <i>cm</i>
12.	Ukuran margin <i>naskah</i> (ingkang dipuntaliti) a. Nginggil b. Ngandhap c. Kiwa d. Tengen	a. .... <i>cm</i> b. .... <i>cm</i> c. .... <i>cm</i> d. .... <i>cm</i>
13.	Isining <i>naskah</i>	
14.	Jinising <i>naskah</i>	
15.	Wujuding <i>teks</i>	
17.	Samak <i>naskah</i>	a. Warni: b. Wujud : c. Kawontenan : d. Bahan : e. Rerenggan :
18.	Jinising aksara <i>naskah</i>	
19.	Kacaning lembar kaserat ing	
20.	Ukuran aksara (ageng, alit, cekapan)	(... <i>x</i> ... <i>cm</i>)
21.	<i>Sikap</i> aksara	
22.	<i>Goresan</i> aksara	
23.	Warnining <i>tinta</i>	
24.	Basa <i>Teks</i>	
25.	Anggenipun merang-merangaken kaca <i>naskah</i> sadayanipun (kalebet kaca ingkang boten kaserat) manawi langkung saking satunggal <i>naskah</i> kasebutaken irah-irahan saha kacanipun.	
26.	Kaca lembaring <i>naskah</i>	
27.	Kathahing kaca <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti	... <i>dari</i> ... <i>halaman</i>
28.	<i>Bentuk</i> aksara (ngetumbar, mucuk eri, mbata sarimbag, <i>kombinasi</i>)	
29.	<i>Tanda air</i> (<i>watermark</i>)	
30.	<i>Cap kertas</i>	
31.	Wadana renggan	
32.	Gambar-gambar <i>ilustrasi</i>	
33.	Jumlah <i>paragraf</i> (<i>naskah</i> ingkang dipunteliti)	

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
34.	Cathetan dening panyerat sanes	
35.	Cathetan sajawining <i>teks</i>	
36.	Cathetan ing kaca sanes	
37.	Wujuding <i>gugus konsonan</i>	
38.	Pasangan <i>gugus konsonan</i>	
39.	Wujuding aksara murda	
40.	Wujuding aksara swara	
41.	Wujuding sandhangan swara	
42.	Wujuding sandhangan panyigeg	
43.	Wujuding sandhangan wyanjana	
44.	Wujuding angka Jawa	
45.	Tandha ing wiwiting <i>paragraf</i> (gambar)	
46.	Tandha ing pungkasaning <i>paragraf</i> (gambar)	
47.	Wujuding tandha ing wiwiting <i>paragraf</i>	
48.	Wujuding tandha ing pungkasaning <i>paragraf</i>	
49.	Pada lingsa	
50.	Pada lungsi	
51.	Pada pangkat	

Amrih gampilipun mangertosi wosipun *teks Serat Icip Pati*, data-data ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kaandharaken kanthi cara *tabel*. *Tabel-tabel* menika kapilahaken dados pinten-pinten perangan. Perang-peranganing *tabel* inggih menika isining *teks*, andharan, saha *indikator*. Wosing *tabel* ‘isining *teks*’ inggih menika andharan bab isining *teks Serat Icip Pati*. Seratan ing *tabel*

andharan inggih menika ngewrat peranganing *teks* ingkang nedahaken isining *teks*.

Wosipun *tabel indikator* inggih menika angka ingkang nedahaken ing perangan pundi *teks* menika kapanggihaken. Angka ingkang sapisan nedahaken kaca, angka kaping kalih nedahaken *paragraf*. Tuladhanipun angka ing *indikator* 1,1 tegesipun *indikator* menika saged kapanggihaken ing kaca satunggal, *paragraf* sapisan, larik nomer satunggal.

Tabel 2 Tuladha Data Isining Teks Serat Icip Pati

No.	Isining Teks	Andharan	Indikator
1.	Pawadan kenging menapa kedah nyumurupi ngelmi icip pati	Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah. (12,18)	12, 18

D. Cara-caranipun Panaliten

1. Inventarisasi

Naskah Serat Icip Pati kapanggihaken ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi nomer *panggil* BKL. 0278-PW 55 saha ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi *kodeks* Bb.1.131. Ingkang dipunpilih minangka *objek* panaliten ing panaliten *Kajian Filologi* saha Isining *Teks Serat Icip Pati* inggih menika *naskah Serat Icip Pati* ingkang kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi *kodeks* Bb.1.131. *Naskah Serat Icip Pati* kanthi *kodeks* Bb.1.131 menika dipunpilih amargi seratanipun cetha saha saged dipunwaos, kawontenanipun *naskah* sae lan wetah, basanipun lancar, saha gampil dipunmangertosi.

2. Deskripsi

Saking *inventarisasi naskah*, *naskah* ingkang kapilih minangka *objek* panaliten inggih menika *naskah Serat Icip Pati* ingkang kasimpen ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi *kodeks* Bb.1.131. Sasampunipun *inventarisasi*, lampahing panaliten kalajengaken kanthi ngandharaken kawontenaning *naskah* menapa wontenipun utawi *deskripsi naskah*. *Deskripsi naskah* kaserat ngginakaken *instrumen* panaliten ingkang awujud *tabel deskripsi naskah*.

3. Transliterasi

Transliterasi ingkang kaginakaken ing panaliten menika inggih menika *transliterasi standar*. *Transliterasi standar*, inggih menika ngandharaken *teks naskah* kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan ingkang kapanggihaken ing *teks*. Anggenipun ngleresaken *teks* menika katindakaken adhedhasar paugeran panyerating basa ing jaman nalika *teks naskah* menika dipunserat.

4. Suntingan Teks

Suntingan teks katindakaken kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan kados ta panyerating *teks* ingkang boten ajeg, ejaan saha *pungtuasi* (Purnomo, 2007: 19). Anggenipun ngleresaken kalepatan-kalepatan menika adhedhasar paugeran tata panyerataning basa Jawi ingkang leres. Paugeran tata panyerating basa Jawi ingkang leres menika katitik saking wontenipun tembung-tembung ing *Baoesastra Djawa* anggitanipun W.J.S. Poerwadarminta taun 1939.

5. *Terjemahan*

Sasampunipun *suntingan teks* dipunlampahi, panalitenipun kalajengaken kanthi ndamel *terjemahan teks*. *Terjemahan teks* dipunlampahi kanthi ngginakaken *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, saha terjemahan bebas*.

Metode terjemahan harfiah kaginakaken kangge ngandharaken tegesing satunggal tembung mbaka satunggal tembung. *Terjemahan isining teks* kaginakaken kangge ngandharaken tegesipun reroncening tetembungan ingkang mujudaken *konotasi* sarta tetembungan ingkang boten saged *dipunterjemahaken* ing basa sasaran kanthi cara ngandharaken tegesing satunggal tembung mbaka satunggal tembung. Wondene *terjemahan bebas* kalampahaken kangge ngandharaken isining *teks* manawi satunggaling *teks* menika boten saged *dipunterjemahaken* kanthi cara *terjemahan harfiah*, saengga dipuncakaken *terjemahan* ingkang kajumbuhaken maknaning *teks* kanthi *konteksipun*.

Terjemahan ingkang kaginakaken ing panaliten menika inggih menika *terjemahan harfiah*. *Terjemahan harfiah* inggih menika *terjemahan* satunggal tembung mbaka satunggal tembung. Ginanipun *terjemahan harfiah* inggih menika kangge ngandharaken tegesing *teks* satunggal tembung mbaka satunggal tembung. *Terjemahan harfiah* (satunggal tembung mbaka satunggal tembung) kaginakaken supados saged ngandharaken *teks* tanpa ngewahi tembung-tembung ing *teks*. Manawi wonten tembung-tembung ingkang mboten saged *dipunterjemahaken* kanthi cara *harfiah, terjemahan* kalajengaken kanthi cara *isi saha bebas*.

Terjemahan kaandharaken wonten ing sisih kiwanipun *teks* basu. Cara anggenipun ngandharake *terjemahan* menika dipunpilih amrih cethanipun pundi perangan *teks* basu kaliyan *terjemahan-ipun*.

E. Analisis

Sasampunipun *teks dipunterjemahaken*, salajengipun ingkang kedah katindakaken inggih menika madosi tegesipun tetembunganing *teks*. Ancasipun madosi tegesipun tetembunganing *teks* menika supados saged kapanggihaken wosing *teks*. Ancas anggenipun madosi wosipun *teks* inggih menika supados panaliti saha masarakat mangertos saha saged mendhet piwulang ingkang kawrat ing *teks* menika.

Adhedhasar kawontenaning *teks* saha ancasipun panaliten kangge mangertosi wosipun *teks*, ingkang kedah katindakaken inggih menika naliti kanthi cara *hermeneutik*. Miturut Teeuw (1984: 123), *hermeneutik* inggih menika ngelmi utawi cara anggenipun mangetosi *teks* utawi *istilah-istilah* basa ingkang langkung wiyar miturut tegesipun. Cara *hermeneutik* dipunlampahi kanthi maos sadaya peranganing *teks*, lajeng kaandharaken wosipun. Cara *hermeneutik* dipunlampahi kangge madosi maknaning *teks*.

Kajawi cara *hermeneutik*, wonten cara sanesipun kangge maos *teks*, inggih menika maos kanthi cara *heuristik*. Ing bab menika, pamaos ngandharaken tegesipun *teks* kanthi cara *linguistik* adhedhasar kaprigelan *linguistik* pamaos. Anggenipun madosi tegesipun *teks* kanthi cara *linguistik* menika tegesipun madosi tegesing tetembungan ing *teks* satunggal tembung mbaka satunggal tembung.

Kanthi maos cara *heuristik*, saged kapanggihaken *kronologis* kadadosan-kadadosan ingkang kados-kados nyata ing masarakat. *Proses* pasinaon sajatosipun wonten ing angen-angen saha manahipun pamaos. *Proses* menika minangka asiling maos kanthi *hermeneutik*, inggih menika pamaosing *teks* ingkang langkung inggil saha jangkep. Adhedhasar andharan kasebut, anggenipun madosi tegesipun

teks ing panaliten menika katindakaken kanthi maos ngginakaken cara *heuristik* saha *hermeneutik*. Salajengipun, sasampunipun maos saged dipun-mangertos wosing *teks* utawi piwulang ingkang kawrat ing *teks*.

F. Validitas saha Reliabilitas

Panaliten menika ngginakaken *validitas semantik*. *Validitas semantik* saged kapendhet saking tegesing tembung icip saha pati ing *teks Serat Icip Pati* ingkang kajumbuhaken kaliyan *konteksipun*. Panaliten menika dipunlampahi kanthi *pengamatan*, nyathet, saha milah-milahaken *data* ing *teks Serat Icip Pati* kanthi taliti saha caranipun maos kanthi dipunambali saengga kapanggihaken *data* ingkang *valid*. *Validitas semantik* inggih menika ngandharaken *interpretasi* tumrap *data* ingkang jumbuh kaliyan *konteks-ipun*.

Reliabilitas ing panaliten menika ngginakaken *reliabilitas intrarater* saha *interrater*. *Reliabilitas intrarater* inggih menika maos kanthi cara dipunambali malih saengga kapanggihaken *data* ingkang sami (boten ewah). Bab menika kalampahan dening panaliti piyambak. *Reliabilitas interrater* inggih menika *reliabilitas* antawisipun satunggaling panaliti kaliyan panaliti sanesipun. Wonten ing panaliten menika ugi wonten panaliti sanes ingkang dipunsuwuni panyaruwe saking ahli ing bab menika. Panaliti sanes saha ahli bab *filologi*, inggih menika Abimarda Kurniawan, S.Hum, M.A kaliyan Mardhayu Wulansari Mariyadi, S.Hum.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. ASILING PANALITEN

1. *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah katindakaken kanthi kalih cara. Cara ingkang sepisan inggih menika *studi katalog*. Sasampunipun *studi katalog*, *inventarisasi naskah* kalajengaken nyumurupi kawontenaning *naskah* kanthi langsung ing papan panyimpening *naskah*.

Serat Icip Pati saged kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 (Tim Penyusun, 2009), saged ugi kapanggihaken ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi *nomor panggil* BKL 0278-PW 55. Wonten ing panaliten menika, *naskah* ingkang kaginakaken minangka *objek* panaliten inggih menika *naskah* saha *teks Serat Icip Pati koleksi* Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131. Dhasaripun panaliti milih *naskah Serat Icip Pati koleksi* Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 inggih menika amargi papan panyimpening *naskah* ingkang celak kaliyan panaliti, seratanipun cetha saha saged dipunwaos, kewontenanipun *naskah* sae, wetah, basanipun lancar, saha gampil dipunmangertosi.

Saking nyumurupi kawontenaning *naskah* kanthi langsung, *naskah Serat Icip Pati koleksi* perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa taksih sae kawontenanipun. Sanajan bolong-bolong alit wonten ing perangan kaca-kacanipun, nanging seratanipun taksih saged kawaos. *Naskah* dipunsamaki kertas

karton kandel ingkang warninipun coklat. *Kertas* ingkang kaginakaken kangge nyerat *teks* inggih menika *kertas* polos, alus, radi kandel, saha warninipun coklat, jinisipun kertas *HVS*. *Teks Serat Icip Pati* sinerat mawi basa Jawi, aksara Jawa. Jinisipun aksara Jawa mbata sarimbag.

2. Deskripsi Naskah

Deskripsi naskah inggih menika ngandharaken utawi nggambaraken kawontenan *naskah* mawi tetembungan kanthi cetha saha teliti. Ancasipun *deskripsi naskah* inggih menika ngandharaken *informasi* bab kawontenan *fisik* saha *non-fisik naskah* ingkang dipunteliti. Wonten ing panaliten menika, kawontenan *naskah* inggih menika sedaya ingkang wonten gandheng cenengipun kaliyan kawontenan *fisik naskah Serat Icip Pati*. Bilih kawontenan *non-fisik* inggih menika kawontenan sajawinipun kawontenan *fisik naskah* saha ingkang sesambetan kaliyan wosipun *teks Serat Icip Pati*. *Data* asiling *deskripsi naskah* kaandharaken mawi *tabel* amrih cethanipun. Asiling *deskripsi naskah Serat Icip Pati* dipunandharaken kados ing ngandhap menika.

Tabel 3 Deskripsi Naskah Serat Icip Pati

No.	Perangan	Katrangan
1.	<i>Nama Pemilik Terdahulu</i>	Munakat
2.	Papan panyimpening <i>naskah</i>	Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa, Yogyakarta
3.	Nomer <i>Kodeks</i>	Bb. 1.131
4.	Irah-irahan	<i>Icip Pati</i> Irah-irahan kapanggihaken ing lembar samak ngajeng. Miturut katrangan ing teks, irah-irahan dipunserat dening panganggit ingkang sepisan.
5.	Manggala a. Wekdal wiwit nyerat b. Nami panganggitipun	- Raden Indrajit

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
	c. Pawadan anggenipun nyerat d. Ancasing nyerat e. Pangajabipun panganggit f. Pepuji dhumateng dewa g. Pepuji dhumateng panguwasa h. Pepuji dhumateng nabi i. Papan anggenipun nyerat	Prawirakusumadirja - - - - - - Surakarta
6.	<i>Panutup</i> a. Wekdal wiwit nyerat b. Nami paganggitipun c. Pawadan anggenipun nyerat d. Ancasipun nyerat e. Pangajabipun panganggit f. Pepuji dhumateng dewa g. Pepuji dhumateng panguwasa h. Pepuji dhumateng nabi i. Papan anggenipun nyerat	- - Anggelaraken kawruh ingkang nama icip pati Prelu kangge sesuluh nyumerepi ingkang prelu kedah kaudi Amarsudi kawruh salat, yoga, utawi : semadi kanthi sarana lampah kapandhitan. Awit saupami boten mekatena, inggih punika saupami kacekapna tanpa sarana patrapan sakedhap-sakedhap ing saben dinten, saselaning patrapan kenging sakajeng kajeng. Wajib angetutaken para linangkung, saha kedah sumerep jumbuhipun piwulang kaliyan lampahipun para linangkung wau. - - - -
7.	Kawontenaning <i>naskah</i>	a. Kaca 3, bolong 1 <i>diameter</i> ipun 1mm ing kiwa ngandhap naskah. b. Kaca 4, bolong 3 <i>diameter</i> ipun 1mm, 2mm, kaliyan 1,2mm ing tengen ngadhap naskah. c. Kaca 11, 12, 13 nyebal saking samak.
8.	Jinising bahaning <i>naskah</i>	Kertas lokal

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
9.	Kathahing larik saben kaca	20 larik
10.	Kandeling <i>naskah</i>	0,4 <i>cm</i>
11.	<i>Ukuran naskah</i> ingkang dipuntaliti	15,5 x 24,3 <i>cm</i>
12.	<i>Ukuran margin naskah</i> (ingkang dipuntaliti) a. Nginggil b. Ngandhap c. Kiwa d. Tengen	a. 2,7 <i>cm</i> b. 3,6 <i>cm</i> c. 3 <i>cm</i> d. 1,7 <i>cm</i>
13.	Isining <i>naskah</i>	Ngandharaken bab kawruh icip pati
14.	Jinising <i>naskah</i>	Suluk
15.	Wujuding <i>teks</i>	<i>Persegi panjang</i>
16.	Samaking <i>naskah</i>	f. Kelir : cokelat g. Bentuk : <i>persegi panjang</i> h. Kawontenan : dipunsamak plastik i. Bahan : karton kandel j. Rerenggan : -
17.	Jinising aksara <i>naskah</i>	Aksara Jawa Cithak ingkang wujudipun mbata sarimbag saha aksara Arab
18.	Kacaning lembar kaserat ing	1-5 boten wonten kacanipun 5-24 kacanipun mawi angka Jawa ing inggil tengah
19.	Ukuraning aksara (ageng, sedhengan, alit)	sedhengan (0,4 x 0,17 <i>cm</i>)
20.	<i>Sikap</i> aksara	1. <i>Tegak</i> 2. <i>Miring nengen</i>
21.	<i>Goresan</i> aksara	Tipis-kandel
22.	Warnining <i>tinta</i>	Cemeng
23.	Basa <i>Teks</i>	Tinta
24.	Anggenipun milah-milahaken lembaring <i>naskah</i> (kalebet kacaning lembar ingkang boten kaserat), manawi langkung saking satunggal <i>naskah</i> kasebutaken irah-irahan saha kacanipun.	a. Lembar samak boten wonten nomeripun. b. Kaca 1 irah-irahan (boten wonten nomeripun). c. Kaca 2 lembar kosong (boten wonten nomeripun). d. Kaca 3 pambuka (boten wonten nomeripun). e. Kaca 4 gambar pemandangan saha seratan mawi Aksara Jawa

Tabel salajengipun

No	Perangan	Katrangan
		carik dening panyerat sanesipun (boten wonten nomeripun). f. Kaca 5 isining <i>teks</i> (boten wonten nomeripun). g. Kaca 6 dumugi 22 isining <i>teks</i> , kacaning lembar sinerat ing tengah ngandhap. h. Kaca 22 dumugi 24 panutup, kacaning lembar sinerat ing tengah ngandhap.
25.	Kaca lembaring naskah	Kaca irah-irahan (kaca 1) dumugi panutup (kaca 24) sinerat mawi angka Jawa.
26.	Kathahing kaca <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti	24 saking 24 kaca
27.	Wujuding aksara (ngetumbar, mucuk eri, mbata sarimbag, nyacing <i>kombinasi</i>)	Wujuding aksara <i>kombinasi</i> saking aksara Jawa cithak mbata sarimbag, aksara Jawa cithak ngetumbar, saha aksara Arab gundhul cithak.
28.	<i>Tanda air (watermark)</i>	-
29.	<i>Cap kertas</i>	-
30.	Wadana renggan	-
31.	Gambar-gambar <i>ilustrasi</i>	-
32.	Kathahing <i>paragraf</i> (<i>naskah</i> ingkang dipuntaliti)	30
33.	Cathetan dening panyerat sanesipun	-
34.	Cathetan ing sajawining <i>teks</i>	a. Kaca 1, kaca irah-irahan. <i>Horisontal</i> ing sisih tengen nginggil irah-irahan. Seratan mawi aksara latin miring nengen. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 4. “ <i>Adjo matjo iki boekoe moendak gilis mati, jèn ono wong wis têklêk ora kêno matjo wong iki boekoe toewo bangêt : kajo boh Tugu mati ngadêg.</i> ” b. Kaca 5. <i>Horisontal</i> ing ngandhap <i>teks</i> , saking kiwa

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
		<p>dumugi tengen. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. <i>“Kula naté nyumêrêpi tigang réncang dhoktêr radi mangêrtos lampahing pogles(?) - sênggya dados guru nindakakên (tidak terbaca) sapunika - raja to(?) dipundumunung arus.”</i></p> <p>c. Kaca 5. <i>Vertikal</i> ing sisih tengen <i>teks</i>, saking ngandhap dumugi nginggil. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. <i>“Apus amos(?) gatra rékanipun (tidak terbaca) ngibarakên (tidak terbaca) sangkana -(tidak terbaca)- salépanipun migama(?) / tising(?)”</i></p> <p>d. Kaca 6. <i>Vertikal</i> ing sisih kiwa <i>teks</i>, saking ngandhap dumugi nginggil. Aksara Jawa carik. Potelot. Kaserat dening panyerat nomer 3. <i>“Sêdaya botên wontên pamanggihi dipati punika sêdaya goroh degem(?) (tidak terbaca) aran kula prayogi. Têmtu wontênipun (tidak terbaca)”</i></p> <p>e. Kaca 8. <i>Horisontal</i> ing ngandhap <i>teks</i>, saking kiwa dumugi tengen. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. <i>“Pancèn inggih wontên yêktos modhaga(?) punika, tindak ingkang mêkatên, galih pangraos, dipuntêmahakên inggih punika ngèlmi khak</i></p>

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
		<p><i>sagêd kanggé.”</i></p> <p>k. Kaca 9. <i>Horisontal</i> ing ngandhap <i>teks</i>, saking kiwa dumugi tengen. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2 “<i>Anjawani (tidak terbaca) kanggé kadigdayan kanuragan. Wontên ingkang mêstani dipunsêtrum (tidak terbaca) dilalah wontên ingkang kelajêng pêjah kilap sangking kalentuk(?)</i>.”</p> <p>l. Kaca 9. <i>Vertikal</i> ing sisih tengen <i>teks</i>, saking ngandhap dumugi nginggil. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2 “<i>Dèn punika nyatanipun kêlajêng botên (tidak terbaca) mêrga têtêripun ingkang dhatêng muna-ngat nut(?) pikalut makereng(?) wontên mila prayogi nganggé titik limrah sangking sakêdhik botên kêbrangas.</i>”</p> <p>m. Kaca 19. Wonten <i>catatan kakiipun</i></p> <p>n. Kaca 20. <i>Vertikal</i> ing sisih kiwa <i>teks</i>, saking nginggil dumugi ngandhap, seratan arahipun sami kaliyan arahipun <i>teks naskah</i>. Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. “<i>Mantuk têng ajali Allah baddi utawi ajal kamulyané utawi jaman kalanggêngan karahmatan. Nikmat bungah sengat(?) sami kémawon nanging sampun ngantos</i></p>

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
		<p><i>namung barang barang bêkja. kédah sagêd mêtang jiwa kalihan raga. Badan wadhag kaliyan ingsun urip jati.”</i></p> <p>o. Kaca 21. <i>Horisontal</i> ing sisih tengen nginggil teks naskah. Aksara Jawa carik. Tinta cemeng. Kaserat dening panyerat nomen 2. <i>“Punika angèl yêktos gawat kaliwat jalaran pandamêl utawi dayani. Donya (tidak terbaca) punika rosa sangêt, awis ingkang saged nanggulangi.”</i></p> <p>p. Kaca 21. <i>Vertikal</i> ing sisih tengen teks, saking nginggil dumugi ngandhap, arahipun seratan sami kaliyan arahipun teks naskah. Aksara Jawa carik. Tinta cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. <i>“La inggih punika tékat ingkang gawat yêktos amargi mênawi namung kêlantur iya saka (tidak terbaca) sagêd amruhi brahat kêrsaning Allah.”</i></p> <p>q. Kaca 23. 2 larik <i>horisontal</i> ing sisih tengen teks. 6 larik <i>vertikal</i>, arahipun panyeratan sami kaliyan arahipun teks naskah ing sisih tengen teks. Aksara Jawa carik. Potelot. Kaserat dening panyerat nomer 3. <i>“Nanging sapunika sêlakoka (tidak terbaca) dhat mandhita kanggé ngicipi pati botên saka jawi namung kanggé mandhita (tidak terbaca) malesse(?) panggêsangan harak inggih ta ...”</i></p>

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
		r. Kaca 24. <i>Horisontal</i> ing ngandhap kiwaning <i>teks</i> . Aksara Jawa carik. <i>Tinta</i> cemeng. Kaserat dening panyerat nomer 2. <i>“munakat (tapak asma) 4-5-35”</i>
35.	Cathetan ing kaca sanesipun	Kaca 4 : gambar 2 gunung saha ing tengahipun dalan ageng miring ngiwa. <i>Tinta</i> biru. Kaserat dening panyerat nomer 4. Kaca 4 : <i>horisontal</i> ing tengah sisih tengen, ing ngandhap gambar gunung. Aksara Jawa carik. Potelot. Kaserat dening panyerat nomer 3 <i>“Ngêningakên cipta, rasa ngrasakaké badan sakojur, wiwit tênggak têkan dlamakan sikil. Rasa dirasakaké têrus, manut lakuning napas. (tapak asma)”</i>
36.	Wujud ing gugus konsonan	ha : a da : f na : n ta : t ca : c sa : s ra : r wa : w ka : k la : l pa : p ma : m dha : d ga : g ja : j ba : b

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
		ya : Y tha : Q nya : V nga : Z
37.	Pasangan gugus konsonan	ha : H da : F na : N ta : T ca : C sa : S ra : R wa : W ka : K la : L pa : P ma : M dha : D ga : G ja : J ba : B ya : Y tha : Ô nya : V nga : Z
38.	Wujuding aksara murda	na : - pa : 8 ka : - nya : - ta : - ga : - sa : - ba : -
39.	Wujuding aksara swara	a : A o : - e : - u : O i : I

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
40.	Wujuding aksara rekan	kh : k + gh : g + f : p + z : j + dz : f +
41.	Wujuding sandhangan swara	taling : [ ] pepet : e wulu : i taling tarung : [o suku : u
42.	Wujuding sandhangan panyigeg	wignyan : h cecak : = layar : / pangkon : \
43.	Wujuding sandhagan wyanjana	cakra :] cakra keret : } pengkal : -
44.	Wujuding angka jawa	1 : 1 2 : 2 3 : 3 4 : 4 5 : 5 6 : 6 7 : 7 8 : 8 9 : 9 0 : 0

Tabel salajengipun

No.	Perangan	Katrangan
45.	Aksara ganten	le : ꦲ re : ꦥ
45.	Tandha ing wiwiting <i>paragraf</i> (gambar)	-
47.	Tandha ing pungkasaning <i>paragraf</i> (gambar)	-
48.	Wujuding tandha ing wiwiting <i>paragraf</i>	?
49.	Wujuding tandha ing pungkasaning <i>paragraf</i>	.
50.	<i>Pada lingsa</i>	,
51.	<i>Pada lungsi</i>	.
52.	<i>Pada pangkat</i>	:

3. Transliterasi

a. Sistem Transliterasi Aksara Jawa

Aksara Jawa menika asipat *silabis*, tegesipun satunggal aksara mujudaken satunggal *silabel* utawi satunggal wanda. Aksara Jawa boten sami kaliyan aksara Latin ingkang sipatipun *fonemis*. *Fonemis* tegesipun satunggal aksara mujudaken satunggal *fonem* utawi satunggal *inti bunyi*. Tata panyerating aksara Jawa menika sipatipun *scriptio continuo*, tegesipun anggening nyerat aksara Jawa menika boten wonten sigeganipun miturut tetembunganipun. Tata panyerataning aksara ingkang kados menika, tegesipun satunggal tembung boten badhe jedhul wonten ing satunggal rantamaning ukara ing panyerating aksara Jawa ingkang baku, saha pasanganipun, panyerataning aksara murda, panyerataning aksara swara,

panyerataning aksara sandhangan ingkang mratandhani *konsonan* panutuping wanda (sandhangan panyigeg wanda), panyerataning sandhangan swara (*vokal*), saha panyerataning *gugus konsonan* rangkep.

b. Asiling *Transliterasi Teks Serat Icip Pati*

[kaca 1]

Icip Pati

Sajatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika,
 dédé icip pati gumlêthaking badan dados mayit,
 dédé icip pati raos mingsed mingsed kukuding
 rahsa, nanging icip pati raosing pati
 ingkang dèn ulati.

Karanganipun:

Radèn Indrajit

Prawirakusumadirja,
 ing Surakarta.

[kaca 3]

Paguron icip pati punika sasumerepipun ingkang ngarang wonten tigang warna.

1. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata sampun dumugi ing pati punika : gumlethaking badan dados mayit, sirna napas tuwin keketekkipun.
2. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata dumugi ing pati punika : kukuding rahipun kraos pecat wiwit saking jempol suku minggah minggah ngantos dumugi telas.
3. Wewatonipun ingkang kaanggep dumugi ing pati punika, dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manusa dhateng raos mulya, gegayuhaning gesang, ingkang limrahipun sinebut ènget dhateng raos jatining gesang.

Terangipun kados ingkang kawedhar ing dalem serat punika.

[kaca 5]

Icip pati : sinida

Icip pati, ingkang dipunwastani : sinida, punika icip pati gumlethaking badan dados mayit, sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung-urung margining rah, sesambetanipun jantung kaliyan sirah, ingkang pinithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sedaya rah ing sakubuking kados sampun kèndel babar pisan, napas kèndel ketek-ketek inggih sami kèndel, tiyangipun kalenger kados sampun dados mayit, punika kaanggep sampun dados mayit utawi sampun pejah. Mongka sejatosipun dèrèng, namung kalenger kémawon.

Sarèhning tiyang ingkang kados makaten wau dipunanggep sampun pejah sayektos, dados tiyang ingkang sampun dipunmekatenaken wau, kaanggep sampun nglampahi pejah, utawi sampun ngicipi raosing pejah.

Limrahipun icip pati sinida punika tanpa wejangan punapa-punapa, amargi ingkang kanggé uge wosipun badan sampun kalampahan gumlethak dados mayit, ical keketek tuwin napa-[kaca 6]-sipun, prakawis ingkang pinanggih raos rumaosipun punapa ingkang dipunalami utawi punapa ingkang tinemah, boten karembag, namung embuh, rasakna dhéwé, kanyataané apa kang tinemu.

. Amila tiyang ingkang sampun naté anglampahi icip pati sinida, punika cariyosipun warni-warni.

Wonten ingkang cariyos : sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara.

Wonten ingkang cariyos : taksih gadhah ènget nanging sampun boten angraosaken punapa-punapa, rumaosipun angen angen punika kados wonten ngawang-awang benggang kaliyan badan, déné alamipun remen-remen, nanging ing ngriku boten nyawang punapa-punapa, kajawi namung pangangen-angenipun piyambak.

Wonten ingkang nyariyosaken manggih lelampahan kados ta : manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbar dhadha wulu wawar ambekta gada, ngaken malaékat. Sawenèh wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi ké [kaca 7] mawon.

Sawenèhing guru tukang nyida, wonten ingkang icip pati sinida punika mawi dipunrangkepi wejangan makaten : yen ana katon apa-apa, kuwi kabèh dudu, angger isih weruh barang-barang kuwi tondha durung tekan yèn : rasa, pangrasa, rumasa, karasa, iki kabèh wisa sirna, wis ora weruh apa-apa, ora karasa apa-apa, iya iku, wis tekan ing pati tenan.

Tiyang sinida punika inggih kraos sakit, kinten-kinten boten tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ngaroncal, napasipun nyenggrog, ananging boten ngantos dangu lajeng kèndel tanpa sabawa, amargi lajeng sampun boten saged polah. Kajawi makaten rah dipunbendung makaten punika saged ugi ngrisakaken badan, upami kedangon saged ugi kalajeng pejah. Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah namung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih.

[kaca 8] Dados icip pati sinida punika, wosipun ingkang kinajengaken : pejah. Nanging kanyataanipun : dèrèng pejah.

Icip pati : tilem

Icip pati tilem punika ingkang kinajengaken : angraosaken kukuding rah pecat saking badan, wiwit saking pucuking jempol suku, saya minggah minggah ngantos dumugi telas babar pisan, nanging sajatosipun rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan, punika ingkang raosipun kados kukuding rah.

Angger tiyang punika tilem rahsa kalih warni wau inggih tamtu kukud, ananging limrahipun boten kraos amargi kukudipun rikat sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggih punika nyarengi kaliyan laping tilem. Béda kaliyan ingkang nedya patrapan icip pati kukudipun saged kraos amargi :

1. pancèn sedya karaosaken.
2. èngetanipun dipunsantosaaken supados sanadyan badan tilem manahipun boten tilem. [kaca 9]
3. kukudipun rindhik.

Raosipun kukuding rahsa kalih warni wau, manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggih boten, namung manawi kinten kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih. Anggragapipun marasing manah uwas punika saged murugaken wangsul tangi malih. Nanging manawi sampun lantih tarkadhang inggih lajeng saged boten makaten, lajeng saged lap angler kémawon.

Rahsa kekalih wau, kaliyan èngetan punika kénging kaupamèaken kados déné dilah kaliyan sorotipun, urubing dilah minongka upamining èngetan, soroting dilah minongka upamining rahsa kekalih wau. Tiyang tilem ingkang supé, punika kados déné dilah ingkang pejah urubipun saèstu inggih sirna sorotipun. Makaten ugi kahananing manusa, saben èngetan punika : rerem, sirep, padhem, rahsa kekalih punika tamtu lajeng kukud utawi racut, amargi rahsa kakalih punika soroting ènge [kaca 10] tan. Lampahing patrapan icip pati tilem punika, angangkah kukudipun rahsa kekalih punika, nanging èngetan sageda taksih jangkep. Dados èngetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham. Ingkang dados angèlipun punika : angangkah sirep pasorotipun kémawon, ingkang boten ngantos sirep urubipun. Ewadéné, saking dipunsinau kaliyan talatèn, dangu dangu saged lantih, ngantos dados gampil limrahipun dipunwastani : lunyu, licin, lènjèh, utawi : gambuh.

Rahsa kakalih punika kénging karaosaken wijangipun manawi tiyang tilem, rahsaning raos pangraos sampun sumebar nyarambahi badan sakojur, mongka rahsa karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manusa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen.

Icip pati tilem punika limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sajawining Alam pangimpèn, saha wonten sajawining tilem kapati, dados

èngetan taksih manjer, na [kaca 11] nging boten ngimpi, déné pitedahanipun warni warni.

Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana.

Wonten ingkang namung dipuncariyosani, angger angen-angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang-awang uwung-uwung, sampun boten abadan wadhag, kanton abadan wang wung sepi, inggih punika sampun dumugi.

Utawi pitedahan sanesipun.

Ananging ing sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara.

Dados icip pati tilem punika, inggih mèh sami kémawon kaliyan icip pati sinida, ingkang kinajengaken inggih pejah, nanging sarana ngukud piyambak. Déné kanyataanipun inggih namung tilem kémawon, rah tuwin napasipun taksih kados padatan. Bédanipun malih –ingkang cetha- bilih sinida punika tarkadhang kapurih ngangkah dumugi sirnanipu [kaca 12] n èngetan manusa, manawi icip pati tilem malah kapurih anjagi sanget sampun ngantos kelajeng dados tilem kapati.

Icip pati : rasa jati

Sejatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed mingsedipun kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang pati pati dèn ulati inggih punika drajat minulya gegayuhaning manusa, ingatasipun ingkang sami memanahan sabab saking wonten pejah.

Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah, manusa wajib kados pundi. Punapa ingkang prayogi dipunlampahi.

Punapa : manusa boten prelu memanahan bab punika, sabab badhe tanpa guna, ingkang amargi sampun tamtu boten badhé saged punapa-punapa, kajawi namung kedah ngèli, nglampahi punapa kawontenanipun.

Punapa : prelu dados memanahanipun manusa, ingkang amargi wonten ingkang kedah kaudi, wonten ingkang kedah dipunéndhani.

Wonten piwulang makaten : Anta mutu kabla maoti [kaca 13] khayatun bakda khayatin,

Jarwanipun : sira matia sadurungé mati, uripa sabakdané urip, kajengipun piwulang punika : manusa kapurih nyumerepi raosing pejah ing sadèrèngipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengkeripun saking gesang ing alam donya punika. Dados sabab saking ing alam donya punika wonten pejah, manusa wajib angudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya. Sarèhning sabab saking ing alam donya wonten pejah, manusa wajib kedah ambudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya, dados ingkang dipunkajengaken pejah sadèrèngipun pejah, utawi icip pejah, punika : badhé nyumerepi raosing gesang, utawi ngicipi raosing gesang. Mongka sadèrèngipun manusa punika pejah, nama taksih gesang. Dados inggih tamtu sampun tansah sumerep raosing gesang. Kados pundi déné teka wonten suraos saweg badhé ngicipi raosing gesang. Makaten punika mratandhani bilih ingkang nama gesang [kaca 14] punika wonten warni kalih, satunggal gesang ingkang limrah sampun sami dipunraosaken ing tiyang alam donya punika, satunggalipun gesang sanesipun. Punika cocog kaliyan wontenipun tembang : jatining gesang, utawi gesang ingkang sajati. Awit sok wontena jatining gesang, utawi gesang tamtu wonten ingkang gesang ingkang dédé jatining gesang. Sok kaangger wonten gesang ingkang sajati tamtu wonten gesang ingkang dédé gesang ingkang sajati. Inggih gesang ing alam donya punika. Jatining gesang utawi gesang ingkang sajati inggih gesang ingkang dados gegayuhaning manusa, inggih punika raos mulya ingkang prelu dipunraosaken utawi dipunicipi, ingkang ugi katembangaken dipunambah ing salebetipun manusa taksih gesang wonten ing alam donya utawi dèrèng pejah.

Manusa punika dumados saking kempalipun ingkang boten gesang, inggih punika bebakalaning raga ingkang lajeng maujud dados raga, kadayan ingkang

anjalari gesanging raga, saben raga punika sampun boten kadyan déning ingkang anjalari gesang, inggih lajeng wangsul dados boten gesang malih, inggih punika pejah, gumlethak dados mayit, menggah ingkang andayani dhateng [kaca 15] raga anjalari raga dados gesang punika, dipunwastani jiwa. Inggih jiwa punika ingkang nama jatining gesang, utawi gesang ingkang sajati. Jiwa punika gesang piyambak boten wonten ingkang anggesangi. Saged gesang tanpa raga, saged gesang kanthi raga, inggih punika anggesangi raga. Jiwa punika asipat kadim, jarwanipun : dhihin piyambak boten wonten ingkang langkung dhihin saking pribadinipun, inggih punika asipat langgeng boten owah gingsir, inggih sipatipun sapunika, inggih sipatipun wingi wingi, inggih sipatipun ingkang tembé wingking, langgeng tanpa mawi molah malih. Gesanging raga asipat kawadis, jarwanipun : anyar, inggih punika kénging éwah gingsir, kénging risak dados kosok wangsul kaliyan sipating jiwa.

Raga punika dumados saking alit dados ageng, nèm dados sepuh, mawi nyandhang, mawi nedha, mawi tilem, sapanunggilanipun, saha mawi kenging risak, sakit, pejah, dados ambutuhaken kaupakara, mila gesanging raga punika mawi (1) pépénginan (2) pamikir (3) pandamel mawi (4) raos sakit sekéca, saha (5) bingah sisah. Gangsal prakawis punika sami minangka praboting pangupakara. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang bo [kaca 16] ten laras utawi wonten ingkang risak, tamtu lajeng wonten raosipun sakit, dados saben wonten raos sakit mratandhani wonten ingkang risak utawi wonten kawontenan ingkang boten laras, ing ngriku lajeng nangèkaken raos sisah, temah nangèkaken pépénginan utawi karsa badhé ngupakara, lajeng sambet kaliyan pamikir, ngupados kawruh marginipun kasembadaning sampurna pangupakaranipun, wusana dipuntandangi sarana pandamel. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang laras, tamtu nangèkaken raos seneng. Saking kerep nandhang raos warni warni, temah lajeng dados kawruh, ing ngriku kawitipun gadhah gegethingan saha kasenengan utawi pakareman. Saha saking tansah wonten raos ingkang katampèna ing pangraosipun, mila pikir tansah jagi jagi saha pados pados, inggih punika jagi jagi ingkang dados gegethinganipun, saha pados pados ingkang dados kasenanganipun. Saking matuh makaten, ngantos dados wataking pamikir punika

boten saged kèndel. Dados manusa punika tansah madhep dhateng raosing kawadhagan, inggih punika : nampèni utawi nandhang, jagi-jagi lan pados-pados.

Awit saking manusa tansah madhep dhateng kadonyan, dado [kaca 17] s ingkang tansah katingal inggih namung kadonyan, paningalipun dhateng rasa jatining gesang dados kaling-kalingan raosing kawadhagan, mila boten sumerep dhateng raos jatining gesang. Kados upaminipun tiyang ningali témbok, ingkang adhepipun mungkul mawon dhateng témbok sampun tamtu ingkang katingal inggih namung témbok, badanipun piyambak ngantos boten kraos awit kaling-kalingan témbok wau. Kados cariyosipun nalika para putra ing mesir lenggah jèjèr jèjèr sami ngasta lading, dhahar pelem, dupi Nabi Yusup langkung ing ngajengipun sadaya sami kagawokan aningali adining citranipun, ngantos astanipun keperang sami boten kraos sapengkeripun Nabi Yusup saweg sami sumerep bilih darijinipun sami tatu medal rahipun. Inggih awit saking manusa punika sampun kalajeng matuh tansah madhep dhateng raos kawadhagan punika sanget rapet raketipun kaliyan paningalipun temah angèl sanget kéngingipun kapiyak sampun ngantos dados aling-aling, sarana kauwalaken utawi kapilahaken. Awit punika wujud kawontenan tetiga, ingkang iketan dados satunggal inggih punika :

1. ingkang anguningani, [kaca 18]
2. ingkang dipununingani, saha
3. uninganipun ingkang anguningani dhateng ingkang dipununingani, utawi katingalipun ingkang dipununingani.

Uninganipun punika ingkang anyambet ingkang anguningani kaliyan ingkang dipununingani, saha ingkang dados aling-aling, angalingi ingkang kaudi. Utawi kénging katembungaken :

1. jatining gesang,
2. wadhag, lan,
3. raos wadhag.

Raos wadhag punika ingkang anyambet : jatining gesang lan : wadhag, saha ngalingi rasa jatining gesang. Manawi manusa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika, saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati.

Ing sadèrèngipun saged wijang, punika kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku taksih luluh nunggil dados sawujud kalihan raos wadhag, utawi gampilani [kaca 19] pun inggih taksih luluh nunggil dados sawujud lan wadhag aku iku wadhag, wadhag iku aku. Manawi sampun wijang, kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun asipat : Khayun daimun laya mutu abadan,

dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim (*), tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salaminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). Dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga.

(*) khayun Daim, zaman Daim, salat Daim punika sajatosipun namung satung gal. déné : Daim tegesipun : tetep (langgeng).

[kaca 20]

Punapa ta, prelunipun manusa teka kapati pati badhé angicipi raosing pati.

. Manawi manusa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah. Awit lajeng uninga bilih pejah punika namung oncating jiwa saking raga, inggih punika oncating gesang sajati saking pakunjaran panggènan sangsara, wangsul

dhateng panggènan pamudharan ingkang maha mulya. Kaping kalihipun malah ing nalika taksih gesang wonten ing alam donya inggih lajeng sampun saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalih saking sedhih lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun.

Manusa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sajawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak kombul utawi kongkah kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kéwran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi suburing raga sampun dédé barang-barang, dumugining pejah pribadinipun namung anjanggereng boten mobah mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih.

Manusa ingkang sampun saged pejah saderengipun pejah, inggih pejah salebeting gesang, punika sampun boten ambutuhaken kawruh bab sap-saping badan, tundha-tundhaning Alam, ingkang pinanggih ing badan satunggal-satunggaling Alam ingkang pinanggih ing Alam satunggal-satunggal, awit sadaya wau namung lelampahaning badan, ingkang namung dados sesawangan tumrap ingkang sampun wonten sajawining lelampahan, sanadyan kados punapa kémawon kawontenanipun sampun boten dados pamanahan prelu, jer sadaya sampun dipunajengi, boten wonten ingkang ambebayani utawi makantuki, boten wonten ingkang prelu kumedah kedahipun garap ingkang tumrap kanggé piyambakipun piyambak namung kanton iya sakarepmu.

Manusa ingkang sampun dumugi ing darajat makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija. tembung : dwi, tegesipun : kalih. tembung : ja, tegesipun : anak. dene : dwija kajengipun : manusa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining gesang, lantaran saking pangudinipun piyambak. Ingkang ugi sinebut : Khayun Biddaraini

Kajengipun : sampun saged gesang ing dalem panggènan kalih. Inggih punika : gesang wonten ing alam donya, saha gesang wonten ing jaman kalanggengan. dados ngrika ngriki sampun dipunlenggahi.

Panutup

Dados serat icip pati punika muhung anggelaraken kawruh ingkang nama icip pati, icip pati ingkang sasar, saha icip pati ingkang leres, ingkang ing basa Arab dipunwastani : Dzaikhotul Maut,

Prelu kanggé sesuluh nyumerepi ingkang prelu kedah kaudi. Boten anggelaraken kawruh marginipun saged anyatakaken. Bab kawruh marginipun saged anyatakaken pinanggihipun kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat serat ing [kaca 23] kang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemptu), sajatosipun : sadaya agami punika sami mengku pitedah piwulang marginipun saged angicipi pati ingkang pati pati sami den ulati, inggih ingkang dados gegayuhaning para pandhita, mila wonten tiyang dados pandhita inggih saking badhé angicipi raosing pati ingkang dumugi ing gegayuhan. Dados marginipun icip pati, inggih lampah kapandhitan punika. Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggih sampun manggih marginipun saged icip pati.

Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi: semadi, punika sami dumugi ing icip pati. Ananging saged dipunkalampahan muksi [kaca 24] s dumugi icip pati, saking pamanggihipun ingkang angarang sampun mesthi kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Dados rerambataning pangudinipun kawruh kémawon ingkang mawi sarana amarsudi kawruh salat, yoga, utawi : semadi,

nanging panindak tumandanging panggayuhipun gegayuhan kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Awit saupami boten makatena, inggih punika saupami kacekapna tanpa sarana lampah kapandhitan saged kacekapna mung sarana patrapan sakedhap-sakedhap ing saben dinten, saselaning patrapan kénging sakajeng kajeng, teka kaselak mokal temen kathah para wicaksana sami mandhita, kapati brata masuh raga. Prelu punapa teka andadak mawi mekaten. Mila kita gadhah pamanggih makaten : lampah kita punika kajawi wajib angetutaken pitedahing piwulang, ugi kedah ngetutaken lampahing para linangkung, saha kedah sumerep jumbuhipun piwulang kaliyan lampahipun para linangkung wau.

Dados marginipun saged anyatakaken icip pati punika, tamtu kedah kanthi sarana lampah kapandhitan.

4. *Suntingan*

Suntingan wonten ing panaliten *filologi* dipunlampahi kangge ngleresaken kalepatan-kalepatan ingkang alit saha boten ajegipun panyerating aksara murda saha aksara swara. Sasampunipun ngleresaken kalepatan-kalepatan menika, salajengipun dipunserat *komentar* bab kalepatan-kalepatan ingkang wonten ing *teks*. Panyerataning *komentar* bab kalepatan-kalepatan *teks* ing cathetan menika dipunsebut *aparatur kritik* (Darusuprta, 1984:6).

a. Pandom *Suntingan*

Pandom *suntingan* menika tandha-tandha ingkang dipunserat kangge ngleresaken tembung-tembung ingkang boten trep kaliyan paugeran panyerating aksara Jawa. Tembung-tembung ingkang boten trep menika miturut *Baoesastra Jawa* (Poerwadarminta, 1939). Tembung-tembung ingkang dipunsunting kajumbuhaken kaliyan basa Jawi enggal amargi taun panyerating *teks Serat Icip Pati* menika sampun mlebet wonten ing jaman basa Jawi enggal. Tandha-tandha ing *suntingan* miturut Gonda lumantar Purnomo (2007: 66) inggih menika :

- 5) Tandha (....) wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge nambah seratan.
- 6) Tandha [....] wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge ngirangi seratan.
- 7) Tandha < .... > wonten ing *suntingan teks* kaginakaken kangge nggantos tembung utawi aksara ing seratan.
- 8) Tandha .... (?) wonten ing *teks* kaginakaken kangge mratandhani bagean *teks* ingkang dipunanggep gojag-gajeg wontenipun utawi tegesipun.

Tabel 4 Tuladha Panganggenipun Tandha-tandha *Aparat Kritik*

Tandha aparit kritik	Tuladha	Suntingan	Gloss
(.....)	Uge	uge(r) ⁴	‘manusia’
[.....]	Kalenger	k[a] ² lenger	‘pingsan’
< ..... >			
..... (?)		..... (?)	

b. Asiling *Suntingan Teks Serat Icip Pati*

Tabel 5 Asiling *Suntingan Teks Icip Pati*

Transliterasi	Suntingan	Katrangan
Icip pati Sejatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed mingsed kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang dèn ulati. Karanganipun : Raden Indrajit Prawirakusumadirja, ing Surakarta	Icip pati Sejatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed mingsed kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang dèn ulati. Karanganipun : Raden Indrajit Prawirakusumadirja, ing Surakarta	Kaca : samak irah-irahan
Paguron icip pati punika sasumêrêpipun ingkang ngarang wonten tigang warna. 1. Wewatonipun ingkang	Paguron icip pati punika sasumerepipun ingkang ngarang wonten tigang warna. 1. Wewatonipun ingkang	Kaca : 3 Paragraf : 1

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>kaanggep nyata sampun dumugi ing pati punika : gumlêthaking badan dados mayit, sirna napas tuwin keketekkipun.</p> <p>2. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata dumugi ing pati punika : kukuding rahipun kraos pecat wiwit saking jempol suku minggah minggah ngantos dumugi telas.</p> <p>3. Wewatonipun ingkang kaanggep dumugi ing pati punika, dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manusa dhateng raos mulya, gegayuhaning gesang, ingkang limrahipun sinebut ènget dhateng raos jatining gesang.</p>	<p>kaanggep nyata sampun dumugi ing pati punika : gumlethaking badan dados mayit, sirna napas tuwin keketekkipun.</p> <p>2. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata dumugi ing pati punika : kukuding rahipun kraos pecat wiwit saking jempol suku minggah minggah ngantos dumugi têlas.</p> <p>3. Wewatonipun ingkang kaanggep dumugi ing pati punika, dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manu(ng)¹sa dhateng raos mulya, gegayuhaning gesang, ingkang limrahipun sinebut ènget dhateng raos jatining gesang.</p>	
Terangipun kados ingkang kawedhar ing dalêm sêrat punika.	Terangipun kados ingkang kawedhar ing dalem serat punika.	Kaca : 3 <i>Paragraf</i> : 2
<p>Icip pati : sinida</p> <p>Icip pati, ingkang dipunwastani : sinida, punika icip pati gumlêthaking badan dados mayit, sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung-urung margining rah, sesambetanipun jantung kaliyan sirah, ingkang panithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sedaya rah ing sakubuking kados sampun kèndêl babar pisan, napas kèndel ketek-ketek inggih sami kèndel, tiyangipun kalenger kados sampun dados mayit, punika kaanggep sampun</p>	<p>Icip pati : sinida</p> <p>Icip pati, ingkang dipunwastani : sinida, punika icip pati gumlethaking badan dados mayit, sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung-urung margining rah, sesambetanipun jantung kaliyan sirah, ingkang panithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sadaya rah ing sakubuking kados sampun kèndel babar pisan, napas kèndel ketek-ketek inggih sami kèndel, tiyangipun k[a]²lenger kados sampun dados mayit, punika kaanggep sampun</p>	Kaca : 5 <i>Paragraf</i> : 3

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
dados mayit utawi sampun pejah. Mangka sajatosipun dèrèng, namung kalenger kémawon.	dados mayit utawi sampun pêjah. Mangka sajatosipun dèrèng, namung k[a] ³ lenger kémawon.	
Sarèhning tiyang ingkang kados makaten wau dipunanggep sampun pejah sayektos, dados tiyang ingkang sampun dipunmekatennaken wau, kaanggep sampun nglampahi pejah, utawi sampun ngicipi raosing pejah.	Sarèhning tiyang ingkang kados makaten wau dipunanggep sampun pejah sayektos, dados tiyang ingkang sampun dipunmekatennaken wau, kaanggep sampun nglampahi pejah, utawi sampun ngicipi raosing pejah.	Kaca : 5 Paragraf : 4
Limrahipun icip pati sinida punika tanpa wejangan punapa-punapa, amargi ingkang kanggé uge wosipun badan sampun kalampahan gumlethak dados mayit, ical keketek tuwin napa [kaca 6] sipun, prakawis ingkang pinanggih raos rumaosipun punapa ingkang dipunalami utawi punapa ingkang tinemah, boten karembag, namung embuh, rasakna dhéwé, kanyataané apa kang tinemu. . Amila tiyang ingkang sampun naté anglampahi icip pati sinida, punika cariyosipun warni-warni. Wonten ingkang cariyos : sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara. Wonten ingkang cariyos : taksih gadhah ènget nanging sampun boten ngraosaken punapa-punapa, rumaosipun angen angen punika kados wonten ngawang-awang	Limrahipun icip pati sinida punika tanpa wejangan punapa-punapa, amargi ingkang kanggé uge(r) ⁴ wosipun badan sampun kalampahan gumlethak dados mayit, ical keketek tuwin napa [kaca 6] sipun, prakawis ingkang pinanggih raos rumaosipun punapa ingkang dipunalami utawi punapa ingkang tinemah, boten karembag, namung embuh, rasakna dhéwé, kanyataané apa kang tinemu. . Amila tiyang ingkang sampun naté anglampahi icip pati sinida, punika cariyosipun warni-warni. Wonten ingkang cariyos : sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara. Wonten ingkang cariyos : taksih gadhah ènget nanging sampun boten ngraosaken punapa-punapa, rumaosipun angen angen punika kados wonten ngawang-awang	Kaca : 5-6 Paragraf : 5

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
benggang kaliyan badan, déné alamipun remen-remen, nanging ing ngriku boten nyawang punapa-punapa, kejawi namung pangangen-angenipun piyambak. Wonten ingkang nyariyosaken manggih lelampahan kadosta : manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbar dhadha wulu wawar ambekta gada, ngaken malaékat, sawenèh wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi ké [kaca 7] mawon.	benggang kaliyan badan, déné alamipun remen-remen, nanging ing ngriku boten nyawang punapa-punapa,kejawi namung pangangen-angenipun piyambak. Wonten ingkang nyariyosaken manggih lelampahan kadosta : manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbar dhadha wulu wawar ambekta gada, ngaken malaékat, sawenèh wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi ké [kaca 7] mawon.	
Sawenèhing guru tukang nyida, wonten ingkang icip pati sinida punika mawi dipunrangkepi wejangan makaten : yen ana katon apa-apa, kuwi kabèh dudu, angger isih weruh barang-barang kuwi tondha durung tekan yèn : rasa, pangrasa, rumasa, karasa, iki kabèh wis sirna, wis ora weruh apa-apa, ora karasa apa-apa, iya iku, wis tekan ing pati tenan.	Sawenèhing guru tukang nyida, wonten ingkang icip pati sinida punika mawi dipunrangkepi wejangan makaten : yen ana katon apa-apa, kuwi kabèh dudu, angger isih weruh barang-barang kuwi tondha durung tekan yèn : rasa, pangrasa, rumasa, k[a] ⁵ rasa, iki kabèh wis sirna, wis ora weruh apa-apa, ora k[a] ⁶ rasa apa-apa, iya iku, wis tekan ing pati tenan.	Kaca : 7 Paragraf : 6
Tiyang sinida punika inggih kraos sakit, kinten-kinten boten tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ngaroncal, napasipun nyenggrog, ananging boten ngantos dangu lajeng kèndel tanpa sabawa, amargi lajeng sampun boten saged polah.	Tiyang sinida punika inggih kraos sakit, kinten-kinten boten tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ng[a] ⁷ roncal, napasipun nyenggrog, ananging boten ngantos dangu lajeng kèndel tanpa sabawa, amargi lajeng sampun boten saged polah.	Kaca : 7-8 Paragraf : 7

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
Kajawi makaten, rah dipunbendung makaten punika saged ugi ngrisakaken badan, upami kedangon saged ugi kalajeng pejah. Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah mung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih. [kaca 8] Dados icip pati sinida punika, wosipun ingkang kinajengaken : pejah. Nanging kanyataanipun : dèrèng pejah.	Kajawi makaten, rah dipunbendung makaten punika saged ugi ngrisakaken badan, upami kedangon saged ugi kalajeng pejah. Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah mung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih. [kaca 8] Dados icip pati sinida punika, wosipun ingkang kinajengaken : pejah. Nanging kanyataanipun : dèrèng pejah.	
Icip pati : tilem Icip pati tilem punika ingkang kinajengaken : angraosaken kukuding rah pecat saking badan, wiwit saking pucuking jempol suku, saya minggah minggah ngantos dumugi telas babar pisan, nanging sajatosipun rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan, punika ingkang raosipun kados kukuding rah.	Icip pati : tilem Icip pati tilem punika ingkang kinajengaken : angraosaken kukuding rah pecat saking badan, wiwit saking pucuking jempol suku, saya minggah minggah ngantos dumugi telas babar pisan, nanging sajatosipun rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan, punika ingkang raosipun kados kukuding rah.	Kaca : 8 <i>Paragraf: 8</i>
Angger tiyang punika tilem rahsa kalih warni wau inggih tamtu kukud, ananging limrahipun boten kraos amargi kukudipun rikatan sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggih punika nyarengi kaliyan laping tilem.	Angger tiyang punika tilem rahsa kalih warni wau inggih tamtu kukud, ananging limrahipun boten kraos amargi kukudipun rikatan sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggih punika nyarengi kaliyan laping tilem.	Kaca : 8-9 <i>Paragraf: 9</i>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>Béda kaliyan ingkang nedya patrapan icip pati kukudipun saged kraos amargi :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. pancèn sedya karaosaken. 2. ènetanipun dipun santosaaken supados sanadyan badan tilem manahipun boten tilem. [kaca 9] 3. kukudipun rindhik. 	<p>Béda kaliyan ingkang nedya patrapan icip pati kukudipun saged kraos amargi :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. pancèn sedya karaosaken. 2. ènetanipun dipun santosaaken supados sanadyan badan tilem manahipun boten tilem. [kaca 9] 3. kukudipun rindhik. 	
<p>Raosipun kukuding rahsa kalih warni wau, manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggih boten, namung manawi kinten-kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih. Anggragapipun marasing manah uwas punika saged murugaken wangsul tangi malih. Nanging manawi sampun lantih tarkadhang inggih lajeng saged boten makaten, lajeng saged lap angler kémawon.</p>	<p>Raosipun kukuding rahsa kalih warni wau, manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggih boten, namung manawi kinten-kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih. Anggragapipun marasing manah uwas punika saged murugaken wangsul tangi malih. Nanging manawi sampun lantih tarkadhang inggih lajeng saged boten makaten, lajeng saged lap angler kémawon.</p>	<p>Kaca : 9 Paragraf : 10</p>
<p>Rahsa kekalih wau, kaliyan ènetan punika kénging kaupamèaken kados déné dilah kaliyan sorotipun, urubing dilah minangka upamining ènetan, soroting dilah minangka upamining rahsa kekalih wau. Tiyang tilem ingkang supé, punika kados déné dilah ingkang pejah</p>	<p>Rahsa kekalih wau, kaliyan ènetan punika kénging kaupamèaken kados déné dilah kaliyan sorotipun, urubing dilah minangka upamining ènetan, soroting dilah minangka upamining rahsa kekalih wau. Tiyang tilem ingkang supé, punika kados déné dilah ingkang pejah</p>	<p>Kaca : 9-10 Paragraf : 11</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>urubipun saèstu inggih sirna sorotipun. Makaten ugi kahananing manusa, saben ènetan punika : rerem, sirep, padhem, rahsa kekalih punika tamtu lajeng kukud utawi racut, amargi rahsa kekalih punika soroting ènge [kaca 10] tan. Lampahing patrapan icip pati tilem punika, angangkah kukudipun rahsa kekalih punika, nanging ènetan sageda taksih jangkep. Dados ènetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham. Ingkang dados angèlipun punika : angangkah sirep pasorotipun kémawon, ingkang boten ngantos sirep urubipun. Éwadéné, saking dipunsinau kaliyan talatèn, dangu dangu saged lantih, ngantos dados gampil limrahipun dipunwastani : lunyu, licin, lènjèh, utawi : gambuh.</p>	<p>urubipun saèstu inggih sirna sorotipun. Makaten ugi kahananing manu(ng)⁸sa, saben ènetan punika : rerem, sirep, padhem, rahsa kekalih punika tamtu lajeng kukud utawi racut, amargi rahsa kekalih punika soroting ènge [kaca 10] tan. Lampahing patrapan icip pati tilem punika, angangkah kukudipun rahsa kekalih punika, nanging ènetan sageda taksih jangkep. Dados ènetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham. Ingkang dados angèlipun punika : angangkah sirep pasorotipun kémawon, ingkang boten ngantos sirep urubipun. Éwadéné, saking dipunsinau kaliyan t[a]⁹latèn, dangu dangu saged lantih, ngantos dados gampil limrahipun dipunwastani : lunyu, licin, lènjèh, utawi : gambuh.</p>	
<p>Rahsa kekalih punika kénging karaosaken wijangipun manawi tiyang tilem, rahsaning raos pangraos sampun sumebar nyarambahi badan sakojur, mongka rahsa karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manusa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen.</p>	<p>Rahsa kekalih punika kénging karaosaken wijangipun manawi tiyang tilem, rahsaning raos pangraos sampun sumebar nyarambahi badan sakojur, mongka rahsa karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manu(ng)¹⁰sa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen.</p>	<p>Kaca : 10 Paragraf: 12</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
Icip pati tilem punika limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sajawining Alam pangimpèn, saha wonten sajawining tilem kapati, dados èngetan taksih manjer, na [kaca 11] nging boten ngimpi, déné pitedahanipun warni-warni.	Icip pati tilem punika limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sajawining Alam pangimpèn, saha wonten sajawining tilem kapati, dados èngetan taksih manjer, na [kaca 11] nging boten ngimpi, déné pitedahanipun warni-warni.	Kaca : 10-11 <i>Paragraf: 13</i>
Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana. Wonten ingkang namung dipuncariyosani, angger angen angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang-awang uwung-uwung, sampun boten abadan wadhag, kantun abadan wang wung sepi, inggih punika sampun dumugi. Utawi pitedahan sanesipun.	Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana. Wonten ingkang namung dipuncariyos[an] ¹¹ i, angger angen angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang-awang uwung-uwung, sampun boten abadan wadhag, kantun abadan wang wung sepi, inggih punika sampun dumugi. Utawi pitedahan sanesipun.	Kaca : 11 <i>Paragraf: 14</i>
Ananging ing sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara.	Ananging ing sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara.	Kaca : 11 <i>Paragraf: 15</i>
Dados icip pati tilem punika, inggih mèh sami kémawon kalihan icip pati sinida, ingkang kinajengaken inggih pejah, nanging sarana ngukud piyambak. Déné kanyataanipun inggih namung tilem kémawon, rah tuwin napasipun taksih kados padatan. Bédanipun malih –ingkang	Dados icip pati tilem punika, inggih mèh sami kémawon kalihan icip pati sinida, ingkang kinajengaken inggih pejah, nanging sarana ngukud piyambak. Déné kanyataanipun inggih namung tilem kémawon, rah tuwin napasipun taksih kados padatan. Bédanipun malih –ingkang	Kaca: 11-12 <i>Paragraf: 16</i>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
cetha- bilih sinida punika tarkadhang kapurih ngangkah dumugi sirnanipu [kaca 12] n èngetan manusa, manawi icip pati tilem malah kapurih anjagi sanget sampun ngantos kelajeng dados tilem kapati.	cetha- bilih sinida punika tarkadhang kapurih ngangkah dumugi sirnanipu [kaca 12] n èngetan manu(ng) ¹² sa, manawi icip pati tilem malah kapurih anjagi sanget sampun ngantos kelajeng dados tilem kapati.	
Icip pati : rasa jati Sajatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed-mingsedipun kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang pati pati dèn ulati inggih punika drajat minulya gegayuhaning manusa, ingatasipun ingkang sami memanahan sabab saking wonten pejah.	Icip pati : rasa jati Sajatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed-mingsedipun kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang pati pati dèn ulati inggih punika drajat minulya gegayuhaning manu(ng) ¹³ sa, ingatasipun ingkang sami memanahan sabab saking wonten pejah.	Kaca: 12 <i>Paragraf: 17</i>
Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah, manusa wajib kadospundi. Punapa ingkang prayogi dipunlampahi. Punapa : manusa boten prelu memanahan bab punika, sabab badhe tanpa guna, ingkang amargi sampun tamtu boten badhé saged punapa-punapa, kajawi namung kedah ngèli, nglampahi punapa kawontenanipun. Punapa : prelu dados memanahanipun manusa, ingkang amargi wonten ingkang kedah kaudi, wonten ingkang kedah dipunéndhani.	Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah, manu(ng) ¹⁴ sa wajib kadospundi. Punapa ingkang prayogi dipunlampahi. Punapa : manu(ng) ¹⁵ sa boten prelu memanahan bab punika, sabab badhe tanpa guna, ingkang amargi sampun tamtu boten badhé saged punapa-punapa, kajawi namung kedah ngèli, nglampahi punapa kawontenanipun. Punapa : prelu dados memanahanipun manu(ng) ¹⁶ sa, ingkang amargi wonten ingkang kedah kaudi, wonten ingkang kedah dipunéndhani.	Kaca: 12 <i>Paragraf: 18</i>
Wonten piwulang makaten : Anta mutu kabla maoti, [kaca 13] khayatun bakda khayatin, Jarwanipun : sira matia	Wonten piwulang makaten : Anta mutu kabla maoti, [kaca 13] khayatun bakda khayatin, Jarwanipun : sira matia	Kaca : 12-14 <i>Paragraf: 19</i>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>sadurungé mati, uripa sabakdané urip, kajengipun piwulang punika : manusa kapurih nyumerepi raosing pejah ing saderengipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengeripun saking gesang ing alam donya punika. Dados sabab saking ing alam donya punika wonten pejah, manusa wajib angudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya. Sarèhning sabab saking ing alam donya wonten pejah, manusa wajib kedah ambudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya, dados ingkang dipunkajengaken pejah sadèrèngipun pejah, utawi icip pejah, punika : badhé nyumerepi raosing gesang, utawi ngicipi raosing gesang. Mongka sadèrèngipun manusa punika pejah, nama taksih gesang. Dados inggih tamtu sampun tansah sumerep raosing gesang. Kados pundi déné teka wonten suraos saweg badhé ngicipi raosing gesang. Makaten punika mratandhani bilih ingkang nama gesang [kaca 14] punika wonten warni kalih, satunggal gesang ingkang limrah sampun sami dipunraosaken ing tiyang alam donya punika, satunggalipun gesang sanesipun. Punika cocog kaliyan wontenipun tembang : jatining gesang, utawi gesang ingkang sejati. Awit sok wontené jatining</p>	<p>sadurungé mati, uripa sabakdané urip, kajengipun piwulang punika : manu(ng)¹⁷ sa kapurih nyumerepi raosing pejah ing saderengipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengeripun saking gesang ing alam donya punika. Dados sabab saking ing alam donya punika wonten pejah, manu(ng)¹⁸ sa wajib angudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya. Sarèhning sabab saking ing alam donya wonten pejah, manu(ng)¹⁹ sa wajib kedah ambudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya, dados ingkang dipunkajengaken pejah sadèrèngipun pejah, utawi icip pejah, punika : badhé nyumerepi raosing gesang, utawi ngicipi raosing gesang. Mongka sadèrèngipun manu(ng)²⁰ sa punika pejah, nama taksih gesang. Dados inggih tamtu sampun tansah sumerep raosing gesang. Kados pundiéné teka wonten suraos saweg badhé ngicipi raosing gesang. Makaten punika mratandhani bilih ingkang nama gesang [kaca 14] punika wonten warni kalih, satunggal gesang ingkang limrah sampun sami dipunraosaken ing tiyang alam donya punika, satunggalipun gesang sanesipun. Punika cocog kaliyan wontenipun tembang : jatining gesang, utawi gesang</p>	

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>gesang, utawi gesang tamtu wonten ingkang gesang ingkang dédé jatining gesang. Sok kaangger wonten gesang ingkang sajati tamtu wonten gesang ingkang dédé gesang ingkang sajati. Ingkang dédé jatining gesang utawi dédé gesang ingkang sajati inggih gesang ing alam donya punika. Jatining gesang utawi gesang ingkang sajati inggih gesang ingkang dados gegayuhaning manusa, inggih punika raos mulya ingkang prelu dipunraosaken utawi dipunicipi, ingkang ugi katembangaken dipunambah ing salebetipun manusa taksih gesang wonten ing alam donya utawi dèrèng pejah.</p>	<p>ingkang sejati. Awit sok wontené jatining gesang, utawi gesang tamtu wonten ingkang gesang ingkang dédé jatining gesang. Sok kaangger wonten gesang ingkang sajati tamtu wonten gesang ingkang dédé gesang ingkang sajati. Ingkang dédé jatining gesang utawi dédé gesang ingkang sajati inggih gesang ing alam donya punika. Jatining gesang utawi gesang ingkang sajati inggih gesang ingkang dados gegayuhaning manu(ng)²¹sa, inggih punika raos mulya ingkang prelu dipunraosaken utawi dipunicipi, ingkang ugi katembangaken dipunambah ing salebetipun manu(ng)²²sa taksih gesang wonten ing alam donya utawi dèrèng pejah</p>	
<p>Manusa punika dumados saking kempalipun ingkang boten gesang, inggih punika bebakalaning raga ingkang lajeng maujud dados raga, kadyan ingkang anjalari gesanging raga, saben raga punika sampun boten kadyan déning ingkang anjalari gesang, inggih lajeng wangsul dados boten gesang malih, inggih punika pejah, gumlethak dados mayit, menggah ingkang andayani dhateng [kaca 15] raga anjalari raga dados gesang punika, dipunwastani jiwa. Inggih jiwa punika ingkang nama jatining gesang, utawi gesang ingkang sajati. Jiwa punika gesang piyambak boten wonten ingkang anggesangi.</p>	<p>Manu(ng)²³sa punika dumados saking kempalipun ingkang boten gesang, inggih punika bebakalaning raga ingkang lajeng maujud dados raga, kadyan ingkang anjalari gesanging raga, saben raga punika sampun boten kadyan déning ingkang anjalari gesang, inggih lajeng wangsul dados boten gesang malih, inggih punika pejah, gumlethak dados mayit, menggah ingkang andayani dhateng [kaca 15] raga anjalari raga dados gesang punika, dipunwastani jiwa. Inggih jiwa punika ingkang nama jatining gesang, utawi gesang ingkang sajati. Jiwa punika gesang piyambak boten wonten ingkang anggesangi.</p>	<p>Kaca: 14-15 Paragraf: 20</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
Saged gesang tanpa raga, saged gesang kanthi raga, inggih punika anggesangi raga. Jiwa punika asipat kadim, jarwanipun : dhihin piyambak boten wonten ingkang langkung dhihin saking pribadinipun, inggih punika asipat langgeng boten owah gingsir, inggih sipatipun sapunika, inggih sipatipun wingi-wingi, inggih sipatipun ingkang tembé wingking, langgeng tanpa mawi molah malih. Gesanging raga asipat kawadis, jarwanipun : anyar, inggih punika kénging éwah gingsir, kénging rusak dados kosok wangsul kaliyan sipating jiwa.	Saged gesang tanpa raga, saged gesang kanthi raga, inggih punika anggesangi raga. Jiwa punika asipat kadim, jarwanipun : dhihin piyambak boten wonten ingkang langkung dhihin saking pribadinipun, inggih punika asipat langgeng boten owah gingsir, inggih sipatipun sapunika, inggih sipatipun wingi-wingi, inggih sipatipun ingkang tembé wingking, langgeng tanpa mawi molah malih. Gesanging raga asipat kawadis, jarwanipun : anyar, inggih punika kénging éwah gingsir, kénging rusak dados kosok wangsul kaliyan sipating jiwa.	
Raga punika dumados saking alit dados ageng, nèm dados sepuh, mawi nyandhang, mawi nedha, mawi tilem, sapanunggilanipun, saha mawi kenging rusak, sakit, pejah, dados ambutuhaken kaupakara, mila gesanging raga punika mawi (1) pépénginan (2) pamikir (3) pandamel mawi (4) raos sakit sekéca, saha (5) bingah sisah. Gangsal prakawis punika sami minangka praboting pangupakara. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang bo [kaca 16] ten laras utawi wonten ingkang rusak, tamtu lajeng wonten raosipun sakit, dados saben wonten raos sakit mratandani wonten ingkang rusak utawi wonten	Raga punika dumados saking alit dados ageng, nèm dados sepuh, mawi nyandhang, mawi nedha, mawi tilem, sapanunggilanipun, saha mawi kenging rusak, sakit, pejah, dados ambutuhaken kaupakara, mila gesanging raga punika mawi (1) pépénginan (2) pamikir (3) pandamel mawi (4) raos sakit sekéca, saha (5) bingah sisah. Gangsal prakawis punika sami minangka praboting pangupakara. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang bo [kaca 16] ten laras utawi wonten ingkang rusak, tamtu lajeng wonten raosipun sakit, dados saben wonten raos sakit mratandani wonten ingkang rusak utawi wonten	Kaca: 15-16 <i>Paragraf</i> :21

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
kawontenan ingkang boten laras, ing ngriku lajeng nangèkaken raos sisah, temah nangèkaken pépénginan utawi karsa badhé ngupakara, lajeng sambet kalihan pamikir, ngupados kawruh marginipun kasembadaning sampurna pangupakaranipun, wusana dipuntandangi sarana pandamel. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang laras, tamtu nangèkaken raos seneng. Saking kerep nandhang raos warni-warni, temah lajeng dados kawruh, ing ngriku kawitipun gadhah gegethingan saha kasenengan utawi pakareman. Saha saking tansah wonten raos ingkang katampèna ing pangraosipun, mila pikir tansah jagi-jagi saha pados-pados, inggih punika jagi-jagi ingkang dados gegethinganipun, saha pados-pados ingkang dados kasenenganipun. Saking matuh makaten, ngantos dados wataking pamikir punika boten saged kèndel. Dados manusa punika tansah madhep dhateng raosing kawadhagan, inggih punika : nampèni utawi nandhang, jagi-jagi, lan pados-pados.	kawontenan ingkang boten laras, ing ngriku lajeng nangèkaken raos sisah, temah nangèkaken pépénginan utawi karsa badhé ngupakara, lajeng sambet kalihan pamikir, ngupados kawruh marginipun kasembadaning sampurna pangupakaranipun, wusana dipuntandangi sarana pandamel. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang laras, tamtu nangèkaken raos seneng. Saking kerep nandhang raos warni-warni, temah lajeng dados kawruh, ing ngriku kawitipun gadhah gegethingan saha kasenengan utawi pakareman. Saha saking tansah wonten raos ingkang katampèna ing pangraosipun, mila pikir tansah jagi-jagi saha pados-pados, inggih punika jagi-jagi ingkang dados gegethinganipun, saha pados-pados ingkang dados kasenenganipun. Saking matuh makaten, ngantos dados wataking pamikir punika boten saged kèndel. Dados manu(ng) ²⁴ sa punika tansah madhep dhateng raosing kawadhagan, inggih punika : nampèni utawi nandhang, jagi-jagi, lan pados-pados.	
Awit saking manusa tansah madhep dhateng kadonyan, dado [kaca 17] s ingkang tansah katingal inggih namung kadonyan, paningalipun dhateng rasa jatining gesang dados kaling-kalingan raosing kawadhagan, mila boten	Awit saking manu(ng) ²⁵ sa tansah madhep dhateng kadonyan, dado [kaca 17] s ingkang tansah katingal inggih namung kadonyan, paningalipun dhateng rasa jatining gesang dados kaling-kalingan raosing kawadhagan,	Kaca: 16-18 <i>Paragraf: 22</i>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>sumerep dhateng raos jatining gesang. Kados upaminipun tiyang ningali témbok, ingkang adhepipun mungkul mawon dhateng témbok sampun tamtu ingkang katingal inggih namung témbok, badanipun piyambak ngantos boten kraos awit kaling-kalingan témbok wau. Kados cariyosipun nalika para putra ing Mesir lenggah jèjèr jèjèr sami ngasta lading, dhahar pelem, dupi Nabi Yusup langkung ing ngajengipun sadaya sami kagawokan aningali adining citranipun, ngantos astanipun keperang sami boten kraos sapengkeripun Nabi Yusup saweg sami sumerep bilih darijinipun sami tatu medal rahipun. Inggih awit saking manusa punika sampun kalajeng matuh tansah madhep dhateng raos kawadhagan punika sanget rapet raketipun kalihan paningalipun temah angèl sanget kéngingipun kapiyak sampun ngantos dados aling aling, sarana kauwalaken utawi kapilahaken. Awit punika wujud kawontenan ketiga, ingkang iketan dados satunggal inggih punika :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ingkang anguningani, [kaca 18] 2. ingkang dipununingani, saha 3. uningnipun ingkang anguningani dhateng ingkang dipununingani, utawi katingalipun ingkang dipununingani. <p>Uninganipun punika ingkang</p>	<p>mila boten sumerep dhateng raos jatining gesang. Kados upaminipun tiyang ningali témbok, ingkang adhepipun mungkul mawon dhateng témbok sampun tamtu ingkang katingal inggih namung témbok, badanipun piyambak ngantos boten kraos awit kaling-kalingan témbok wau. Kados cariyosipun nalika para putra ing Mesir lenggah jèjèr jèjèr sami ngasta lading, dhahar pelem, dupi Nabi Yusup langkung ing ngajengipun sadaya sami kagawokan aningali adining citranipun, ngantos astanipun keperang sami boten kraos sapengkeripun Nabi Yusup saweg sami sumerep bilih d[a]²⁶rijinipun sami tatu medal rahipun. Inggih awit saking manu(ng)²⁷sa punika sampun kalajeng matuh tansah madhep dhateng raos kawadhagan punika sanget rapet raketipun kalihan paningalipun temah angèl sanget kéngingipun kapiyak sampun ngantos dados aling aling, sarana kauwalaken utawi kapilahaken. Awit punika wujud kawontenan ketiga, ingkang iketan dados satunggal inggih punika :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ingkang anguningani, [kaca 18] 2. ingkang dipununingani, saha 3. uningnipun ingkang anguningani dhateng ingkang dipununingani, utawi katingalipun ingkang dipununingani. 	

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>anyambet ingkang anguningani kaliyan ingkang dipununingani, saha ingkang dados aling-aling, angalingi ingkang kaudi. Utawi kénging katembungaken :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. jatining gesang, 2. wadhag, lan, 3. raos wadhag. <p>Raos wadhag punika ingkang anyambet : jatining gesang lan : wadhag saha ngalingi rasa jatining gesang. Manawi manu(ng)²⁸sa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika, saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati.</p>	<p>Uninganipun punika ingkang anyambet ingkang anguningani kaliyan ingkang dipununingani, saha ingkang dados aling-aling, angalingi ingkang kaudi. Utawi kénging katembungaken :</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. jatining gesang, 5. wadhag, lan, 6. raos wadhag. <p>Raos wadhag punika ingkang anyambet : jatining gesang lan : wadhag saha ngalingi rasa jatining gesang. Manawi manu(ng)²⁸sa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika, saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati.</p>	
<p>Ing sadèrèngipun saged wijang, punika kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku taksih luluh nunggil dados sawujud kaliyan raos wadhag, utawi gampilani [kaca 19] pun inggih taksih luluh nunggil dados sawujud lan wadhag aku iku wadhag, wadhag iku aku. Manawi sampun wijang kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten</p>	<p>Ing sadèrèngipun saged wijang, punika kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku taksih luluh nunggil dados sawujud kaliyan raos wadhag, utawi gampilani [kaca 19] pun inggih taksih luluh nunggil dados sawujud lan wadhag aku iku wadhag, wadhag iku aku. Manawi sampun wijang kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten</p>	<p>Kaca: 18-19 Paragraf: 23</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun asipat : Khayun daimun laya mutu abadan,</p> <p>dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim (*), tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salami laminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). Dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga.</p> <p>(*) khayun Daim, zaman Daim, salat Daim punika sajatosipun namung satunggal. déné : Daim tegesipun : tetep (langgeng).</p>	<p>panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun asipat : Khayun daimun laya mutu abadan,</p> <p>dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim (*), tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salami laminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). Dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga.</p> <p>(*) khayun Daim, zaman Daim, salat Daim punika sajatosipun namung satunggal. déné : Daim tegesipun : tetep (langgeng).</p>	
<p>[kaca 20] Punapa ta, prelunipun manusa teka kapati pati badhé angicipi raosing pati. . Manawi manusa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah. Awit lajeng uninga bilih pejah punika namung oncating jiwa saking raga, inggih punika oncating gesang sajati saking</p>	<p>[kaca 20] Punapa ta, prelunipun manusa teka kapati pati badhé angicipi raosing pati. . Manawi manu(ng)²⁹ sa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah. Awit lajeng uninga bilih pejah punika namung oncating jiwa saking raga, inggih punika oncating gesang sajati saking</p>	<p>Kaca: 20 Paragraf: 24</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
pakunjaran panggènan sangsara, wangsul dhateng panggènan pamudharan ingkang maha mulya. Kaping kalihipun malah ing nalika taksih gesang wonten ing alam donya inggih lajeng sampun saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalih saking sedhah lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun.	pakunjaran panggènan sangsara, wangsul dhateng panggènan pamudharan ingkang maha mulya. Kaping kalihipun malah ing nalika taksih gesang wonten ing alam donya inggih lajeng sampun saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalih saking sedhah lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun.	
Manusa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sajawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak-kombul utawi kongkah-kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kewran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi suburing raga sampun dédé barang-barang, dumugining pejah pribadinipun namung anjangereng boten mobah-mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih.	Manu(ng) ³⁰ sa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sajawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak-kombul utawi kongkah-kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kewran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi suburing raga sampun dédé barang-barang, dumugining pejah pribadinipun namung anjangereng boten mobah-mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih.	Kaca: 20-21 <i>Paragraf: 25</i>
Manusa ingkang sampun saged pejah saderengipun pejah, inggih pejah salebeting gesang,	Manu(ng) ³¹ sa ingkang sampun saged pejah saderengipun pejah, inggih pejah salebeting	Kaca: 21 <i>Paragraf: 26</i>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
<p>punika sampun boten ambutuhaken kawruh bab sap- saping badan, tundha- tundhaning Alam, ingkang pinanggi ing badan satunggal- satunggaling Alam ingkang pinanggi ing Alam satunggal- satunggal, awit sadaya wau namung lelampahaning badan, ingkang namung dados sesawangan tumrap ingkang sampun wonten sajawining lelampahan, sanadyan kados punapa kémawon kawontenanipun sampun boten dados pamanahan prelu, jer sadaya sampun dipunajengi, boten wonten ingkang ambabayani utawi makantuki, boten wonten ingkang prelu kumedah kedah dipungarap ingkang tumrap kanggé piyambakipun piyambak namung kanton iya sakarepmu.</p>	<p>gesang, punika sampun boten ambutuhaken kawruh bab sap saping badan, tundha- tundhaning Alam, ingkang pinanggi ing badan satunggal satunggaling Alam ingkang pinanggi ing Alam satunggal satunggal, awit sadaya wau namung lelampahaning badan, ingkang namung dados sesawangan tumrap ingkang sampun wonten sajawining lelampahan, sanadyan kados punapa kémawon kawontenanipun sampun boten dados pamanahan prelu, jer sadaya sampun dipunajengi, boten wonten ingkang ambabayani utawi makantuki, boten wonten ingkang prelu kumedah kedah dipungarap ingkang tumrap kanggé piyambakipun piyambak namung kanton iya sakarepmu.</p>	
<p>Manusa ingkang sampun dumugi ing darajat makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija. Tembung : dwi, tegesipun : kalih. Tembung : ja, tegesipun : anak. Déné : dwija kajengipun : manusa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining gesang, lantaran saking pangudinipun piyambak. Ingkang ugi sinebut : Khayun Biddaraini Kajengipun : sampun saged</p>	<p>Manu(ng)³²sa ingkang sampun dumugi ing d[a]³³rajat makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija. Tembung : dwi, tegesipun : kalih. Tembung : ja, tegesipun : anak. Déné : dwija kajengipun : manu(ng)³⁴sa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining gesang, lantaran saking pangudinipun piyambak. Ingkang ugi sinebut : Khayun Biddaraini Kajengipun : sampun saged</p>	<p>Kaca: 21-22 Paragraf: 27</p>

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
gesang ing dalem panggènan kalih. Inggih punika : gesang wonten ing alam donya, saha gesang wonten ing jaman kalanggengan. Dados ngrika ngriki sampun dipunlenggahi.	gesang ing dalem panggènan kalih. Inggih punika : gesang wonten ing alam donya, saha gesang wonten ing jaman kalanggengan. Dados ngrika ngriki sampun dipunlenggahi.	
Panutup Dados serat icip pati punika muhung anggelaraken kawruh ingkang nama icip pati, icip pati ingkang sasar, saha icip pati ingkang leres, ingkang ing basa Arab dipunwastani : Dzaikhotul Maut, Prelu kanggé sesuluh nyumerepi ingkang prelu kedah kaudi. Boten anggelaraken kawruh marginipun saged anyatakaken. Bab kawruh marginipun saged anyatakaken pinanggihipun kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat-serat ing [kaca 23] kang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemput), sajatosipun : sadaya agami punika sami mengku pitedah piwulang marginipun saged angicipi pati ingkang	Panutup Dados serat icip pati punika muhung anggelaraken kawruh ingkang nama icip pati, icip pati ingkang sasar, saha icip pati ingkang leres, ingkang ing basa Arab dipunwastani : Dzaikhotul Maut, Prelu kanggé sesuluh nyumerepi ingkang prelu kedah kaudi. Boten anggelaraken kawruh marginipun saged anyatakaken. Bab kawruh marginipun saged anyatakaken pinanggihipun kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat-serat ing [kaca 23] kang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemput), sajatosipun : sadaya agami punika sami mengku pitedah piwulang marginipun saged angicipi pati ingkang	Kaca: 22-23 Paragraf: 28

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
pati pati sami den ulati, inggih ingkang dados gegayuhaning para pandhita, mila wonten tiyang dados pandhita inggih saking badhé angicipi raosing pati ingkang dumugi ing gegayuhan. Dados marginipun icip pati, inggih lampah kapandhitan punika. Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggih sampun manggih marginipun saged icip pati.	pati pati sami den ulati, inggih ingkang dados gegayuhaning para pandhita, mila wonten tiyang dados pandhita inggih saking badhé angicipi raosing pati ingkang dumugi ing gegayuhan. Dados marginipun icip pati, inggih lampah kapandhitan punika. Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggih sampun manggih marginipun saged icip pati.	
Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi : semadi, punika sami dumugi ing icip pati. Ananging saged dipunkalampahan muksi [kaca 24] s dumugi icip pati, saking pamanggihipun ingkang angarang sampun mesthi kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Dados rerambataning pangudinipun kawruh kémawon ingkang mawi sarana amarsudi kawruh salat, yoga, utawi : semadi, nanging panindak tumandanging panggayuhipun gegayuhan kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Awit saupami boten makatena, inggih punika saupami kacekapna tanpa sarana lampah kapandhitan saged kacekapna mung sarana patrapan sakedhap-sakedhap ing saben dinten, saselaning patrapan kénging sakajeng kajeng, teka kaselak mokal temen	Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi : semadi, punika sami dumugi ing icip pati. Ananging saged [dipun] ³⁵ kalampahan muksi [kaca 24] s dumugi icip pati, saking pamanggihipun ingkang angarang sampun mesthi kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Dados rerambataning pangudinipun kawruh kémawon ingkang mawi sarana amarsudi kawruh salat, yoga, utawi : semadi, nanging panindak tumandanging panggayuhipun gegayuhan kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Awit saupami boten makatena, inggih punika saupami kacekapna tanpa sarana lampah kapandhitan saged kacekapna mung sarana patrapan sakedhap-sakedhap ing saben dinten, saselaning patrapan kénging sakajeng kajeng, teka kaselak mokal temen	Kaca: 23-24 Paragraf: 29

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	Katrangan
kathah para wicaksana sami mandhita, kapati brata masuh raga. Prelu punapa teka andadak mawi makaten. Mila kita gadhah pamanggih makaten : lampah kita punika kajawi wajib angetutaken pitedahing piwulang, ugi kedah ngetutaken lampahing para linangkung, saha kedah sumerep jumbuhipun piwulang kaliyan lampahipun para linangkung wau.	kathah para wicaksana sami mandhita, kapati brata masuh raga. Prelu punapa teka andadak mawi makaten. Mila kita gadhah pamanggih makaten : lampah kita punika kajawi wajib angetutaken pitedahing piwulang, ugi kedah ngetutaken lampahing para linangkung, saha kedah sumerep jumbuhipun piwulang kaliyan lampahipun para linangkung wau.	
Dados marginipun saged anyatakaken icip pati punika, tamtu kedah kanthi sarana lampah kapandhitan.	Dados marginipun saged anyatakaken icip pati punika, tamtu kedah kanthi sarana lampah kapandhitan.	Kaca : 24 Paragraf: 30

c. Aparat Kritik

Tabel 6 Aparat Kritik

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>
manusa	manu(ng) ¹ sa	‘manusia’
kalenger	k[a] ² lenger	‘pingsan’
kalenger	k[a] ³ lenger	‘pingsan’
uge	uge(r) ⁴	‘juga’
karasa	k[a] ⁵ rasa	‘terasa’
karasa	k[a] ⁶ rasa	‘terasa’
ngaroncal	ng[a] ⁷ roncal	‘berontak’
manusa	manu(ng) ⁸ sa	‘manusia’
talaten	t[a] ⁹ laten	‘telaten’
manusa	manu(ng) ¹⁰ sa	‘manusia’
dipuncariyosani	dipuncariyos[an] ¹¹ i	‘diceritakan’
manusa	manu(ng) ¹² sa	‘manusia’
manusa	manu(ng) ¹³ sa	‘manusia’
manusa	manu(ng) ¹⁴ sa	‘manusia’
manusa	manu(ng) ¹⁵ sa	‘manusia’

Tabel salajengipun

<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>
manusa	manu(ng) ¹⁶ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ¹⁷ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ¹⁸ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ¹⁹ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²⁰ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²¹ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²² sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²³ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²⁴ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²⁵ sa	'manusia'
dariji	d[a] ²⁶ riji	'jari'
manusa	manu(ng) ²⁷ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²⁸ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ²⁹ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ³⁰ sa	'manusia'
manusa	manu(ng) ³² sa	'manusia'
darajat	d[a] ³³ rajat	'kedudukan'
manusa	manu(ng) ³⁴ sa	'manusia'
dipunkalampahan	[dipun] ³⁵ kalampahan	'kesampaian'

5. Terjemahan

a. Prawacana Terjemahan

Terjemahan dipunserat adhedhasar *suntingan teks Serat Icip Pati* ingkang sampun dipunleresaken. *Terjemahan* dipunlampahi sacelak-celakipun kaliyan tegesipun satunggal tembung ing basa sumber saha *konteks* ukaranipun. Anggenipun nggantos basaning *teks* kanthi sajangkep-jangkepiipun nglimputi sedaya *teks* saha setunggal tembung mbaka setunggal tembung, ingkang gampil utawi ingkang angel.

Wonten pinten-pinten *metode terjemahan*. *Metode-metode terjemahan* inggih menika *terjemahan harfiah*, *terjemahan* wosipun teks utawi tegesipun *teks*, saha *terjemahan bebas*. *Terjemahan harfiah* inggih menika nggantos sedaya

tembung ing basa Jawi dipun-*terjemahaken* dhateng *bahasa* Indonesia. Wonten ing *praktekipun*, boten sadaya *terjemahan harfiah* saged dipuncakaken kanthi ajeg amargi wonten tembung-tembung tartamtu ingkang boten saged dipun-*terjemahaken* kanthi cara *harfiah* saengga kedah dipun-*terjemahaken* wosipun utawi tegesipun utawi *terjemahan bebas*. *Terjemahan* wosipun *teks* utawi tegesipun *teks* inggih menika tetembungan ing basa *sumber* dipunimbangi salinanipun mawi basa *sasaran* inggih menika basa Indonesia. *Terjemahan bebas* inggih menika nggantos tetembungan kanthi cara nggantos sadaya basaning *teks* mawi basa *sasaran* inggih menika basa Indonesia (Darususprapta, 1984: 9).

Wonten ing perangan tartamtu, kadhang kala prelu dipuntambah katrangan supados langkung cetha kanthi cara dipunserat ing salebetipun *tanda kurung*. Bab menika dipunlampahi menawi perangan-perangan tartamtu boten gampil dipun-*terjemahaken* saha kangge nyethakaken tegesipun *teks*. Anggenipun ndamel *terjemahan teks* menika adhedhasar kamus *Baosesastra Djawa* kaliyan *Kamus Besar Bahasa Indonesia* (Depdiknas, 2005).

b. Asiling *Terjemahan*

Asiling *terjemahan teks* menika saking asiling *suntingan teks* ingkang sampun dipunlampahi saderengipun. Anggenipun nyerat *terjemahan* wonten ing sandhingipun *suntingan*. Cara nyerat makaten menika kangge mangertosi jumbuhipun antawisipun *terjemahan* kaliyan *suntingan teksipun*.

Tabel 7 terjemahan teks Serat Icip Pati

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
Icip pati Sajatinipun icip pati ingkang kedah kaudi punika, dédé	Icip pati <i>Sebenarnya cicip mati yang harus diusahakan itu, bukan</i>	Kaca : samak irah- irahan

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed mingsed kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ingkang den ulati. Karanganipun : Raden Indrajit Prawirakusumadirja, ing Surakarta	<i>cicip mati terlentangnya badan menjadi mayat, bukan cicip mati yang terasa secara perlahan-lahan hilangnya getaran halus, tetapi cicip mati tanda kematian yang terlihat.</i> <i>Karangan : Raden Indrajit Prawirakusumadirja, di Surakarta</i>	
Paguron icip pati punika sasumerepipun ingkang ngarang wonten tigang warna. 1. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata sampun dumugi ing pati punika : gumlethaking badan dados mayit, sirna napas tuwin keketekipun. 2. Wewatonipun ingkang kaanggep nyata dumugi ing pati punika : kukuding rahipun kraos pecat wiwit saking jempol suku minggah-minggah ngantos dumugi telas. 3. Wewatonipun ingkang kaanggep dumugi ing pati punika, dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manu(ng) ¹ sa dhateng raos mulya, gegayuhaning gêsang, ingkang limrahipun sinêbut ènget dhateng raos jatining gesang.	<i>Tanda cicip mati ini sepengetahuan pengarang ada tiga jenis.</i> <i>1. Tanda yang dianggap nyata sudah sampai pada kematian adalah : terlentangya badan menjadi mayat, hilang nafas serta denyut jantungnya.</i> <i>2. Tanda yang dianggap nyata sudah sampai pada kematian adalah : hilangnya darah terasa pisah mulai dari jempol kaki naik-naik sampai habis.</i> <i>3. Tanda yang dianggap sampai pada kematian itu, bukan matinya raga, tetapi merahbahnya manusia pada rasa mulia, cita-cita kehidupan, yang biasanya disebut ingat pada rasa hidup yang sejati.</i>	Kaca 3 Paragraf 1
Terangipun kados ingkang kawedhar ing dalem serat punika.	<i>Terangnya seperti yang dijelaskan di dalam kitab ini.</i>	Kaca 3 Paragraf 2
Icip pati : sinida Icip pati, ingkang dipunwastani : sinida, punika icip pati gumlethaking badan dados mayit, sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung-urung margining rah,	<i>Cicip mati: sempurna</i> <i>Cicip mati, yang disebut : sempurna, yaitu cicip mati terlentangya tubuh menjadi mayat, dengan cara ditekan otot besarnya, yaitu jalannya darah,</i>	Kaca 5 Paragraf 3

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
sesambetanipun jantung kaliyan sirah, ingkang panithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sedaya rah ing sakubuking kados sampun kèndel babar pisan, napas kèndel ketek-ketek inggih sami kèndel, tiyangipun k[a] ² lenger kados sampun dados mayit, punika kaanggep sampun dados mayit utawi sampun pejah. Mongka sajatosipun dèrèng, namung k[a] ³ lenger kémawon.	<i>yang menghubungkan jantung dengan kepala, yang ditekan di bagian leher sisi kiri kanan, ditekan bersama-sama, darahnya terbungkus lalu alirannya berhenti sampai semua darah di sekujur menjadi seakan-akan sudah berhenti sama sekali, nafas berhenti detak-detak jantung juga sama berhenti, orangnya pingsan seperti sudah menjadi mayat, itu dianggap sudah menjadi mayat atau sudah mati. Padahal sebenarnya belum, hanya pingsan saja.</i>	
Sarèhning tiyang ingkang kados makaten wau dipunanggep sampun pejah sayektos, dados tiyang ingkang sampun dipunmekatenaken wau, kaanggep sampun nglampahi pejah, utawi sampun ngicipi raosing pejah.	<i>Oleh karena orang yang seperti itu tadi dianggap sudah benar-benar mati, jadi orang yang sudah diperlakukan seperti itu tadi, dianggap sudah menjalani mati, atau sudah mencicipi rasanya mati.</i>	Kaca 5 Paragraf 4
Limrahipun icip pati sinida punika tanpa wejangan punapa-punapa, amargi ingkang kanggé uge(r) ⁴ wosipun badan sampun kalampahan gumlethak dados mayit, ical keketek tuwin napa-[kaca 6]-sipun, prakawis ingkang pinanggih raos rumaosipun punapa ingkang dipunalami utawi punapa ingkang tinemah, boten karembag, namung embuh, rasakna dhéwé, kanyataané apa kang tinemu. . Amila tiyang ingkang sampun naté anglampahi icip pati sinida, punika cariyosipun warni warni. Wonten ingkang cariyos:	<i>Biasanya cicip mati sempurna itu tanpa petuah apa-apa, karena isi tubuh yang dipakai juga sudah mengalami terlentang menjadi mayat, hilang detak serta nafa-[6]-snya, hal yang ditemui dalam merasakan apa yang dialami atau apa yang yang dialami, tidak dibicarakan, tetapi entah, rasakan sendiri, kenyataannya yang dirasakan. . Maka orang yang sudah pernah menjalani cicip mati pingsan, itu ceritanya bermacam-macam. Ada yang bercerita :</i>	Kaca 5-6 Paragraf 5

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara.</p> <p>Wonten ingkang cariyos : taksih gadhah ènget nanging sampun boten ngraosaken punapa-punapa, rumaosipun angen-angen punika kados wonten ngawang-awang benggang kaliyan badan, déné alamipun remen-remen, nanging ing ngriku boten nyawang punapa-punapa, kejawi namung pangangen angenipun piyambak.</p> <p>Wonten ingkang nyariyosaken manggih lelampahan kadosta : manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbar dhadha wulu wawar ambekta gada, ngaken malaékat, sawenèh wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi ké-[kaca 7]-mawon.</p>	<p><i>hilang rasa segala rasa, hanya seperti orang yang benar-benar tertidur, yang tidak bermimpi, yaitu: sudah lupa segalanya.</i></p> <p><i>Ada yang bercerita : masih punya ingatan tetapi sudah tidak merasakan apa-apa, rasanya angan-angan itu seperti ada di langit-langit pisah dengan tubuh, sedangkan alamnya indah-indah, tetapi di situ tidak melihat apa-apa, kecuali hanya angan-angannya sendiri.</i></p> <p><i>Ada yang bercerita mengalami perjalanan seperti : menemukan tempat yang serba indah, ada yang bertemu orang tinggi besar kumis lebar brewok lebat dada penuh bulu membawa pentungan, mengaku malaikat, ada juga yang mengalami perjalanan seperti mimpi sa-[7]-ja.</i></p>	
<p>Sawenèhing guru tukang nyida, wonten ingkang icip pati sinida punika mawi dipunrangkepi wejangan makaten : yen ana katon apa-apa, kuwi kabèh dudu, angger isih weruh barang-barang kuwi tandha durung tekan yèn : rasa, pangrasa, rumasa, k[a]⁵rasa, iki kabèh wis sirna, wis ora weruh apa apa, ora k[a]⁶rasa apa-apa, iya iku, wis tekan ing pati tenan.</p>	<p><i>Guru ahli cicip mati yang lain menjelaskan, adapun cicip mati sempurna itu disertai petuah seperti berikut : jika ada terlihat apa-apa, itu semua bukan, ketika masih menemui barang-barang itu tanda belum sampai pada : rasa, perasa, merasa, terasa, semua itu sudah sirna, sudah tidak terasa apa-apa, itulah, sudah sampai pada kematian yang sebenarnya.</i></p>	Kaca 7 Paragraf 6
<p>Tiyang sinida punika inggih kraos sakit, kinten-kinten boten</p>	<p><i>Orang pingsan itu memang terasa sakit, kira-kira tidak</i></p>	Kaca 7-8 Paragraf 7

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ng[a] ⁷ roncal, napasipun nyenggrog, ananging boten ngantos dangu lajeng kèndel tanpa sabawa, amargi lajeng sampun boten saged polah. Kajawi makaten, rah dipunbendung makaten punika saged ugi ngrisakaken badan, upami kedangon saged ugi kalajeng pejah. Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah mung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih. [kaca 8] Dados icip pati sinida punika, wosipun ingkang kinajengaken : pejah. Nanging kanyataanipun : dèrèng pejah.	<i>jauh seperti orang dicekik, sebabnya sakit karena ketika mulai ditekan, kebanyakan berontak, nafasnya tertahan, tetapi tidak sampai lama lalu terdiam tanpa gerakan, karena selanjutnya sudah tidak dapat bergerak. Selain itu darah dibendung seperti itu dapat merusak badan, jika terlalu lama bisa juga terlanjur mati. Adapun tidak terlanjur mati itu sebenarnya memang belum benar-benar mati darah hanya berhenti sebagian besar, jadi masih ada yang berjalan tetapi hanya sebagian kecil tidak terlihat, itu yang menjadi kekuatan agar bisa digunakan bangun sadar kembali. [8] Jadi cicip mati sempurna itu, intinya yang diharapkan : mati. Tetapi kenyataannya : belum mati.</i>	
Icip pati : tilem Icip pati tilem punika ingkang kinajengaken : angraosaken kukuding rah pecat saking badan, wiwit saking pucuking jempol suku, saya minggah minggah ngantos dumugi telas babar pisan, nanging sajatosipun rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan, punika ingkang raosipun kados kukuding rah.	<i>Cicip mati : tidur Cicip mati tidur itu yang diharapkan : merasakan hilangnya darah pisah dari tubuh, mulai dari ujung jempol kaki, semakin naik naik sampai habis sama sekali, tetapi sebenarnya darahnya tidak hilang, yang hilang hanya (1) getaran halus rasa perasaan serta (2) getaran halus detaknya badan, itu yang rasanya seperti hilangnya darah.</i>	Kaca 8 Paragraf 8
Angger tiyang punika tilem rahsa kalih warni wau inggih	<i>Ketika orang itu tertidur dua jenis rasa tadi tentu hilang,</i>	Kaca 8-9 Paragraf 9

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
<p>tamtu kukud, ananging limrahipun boten kraos amargi kukudipun rikat sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggih punika nyarengi kaliyan laping tilem. Béda kaliyan ingkang nedya patrapan icip pati kukudipun saged kraos amargi :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. pancèn sedya karaosaken. 2. èngetanipun dipunsantosaaken supados sanadyan badan tilem manahipun boten tilem. [kaca 9] 3. kukudipun rindhik. 	<p><i>tapi umumnya tidak terasa karena hilangnya sangat cepat, serta bersamaan dengan lupanya ingatan, yaitu bersamaan dengan detik-detik sesaat menjelang tertidur. Berbeda dengan ritual cicip mati yang diniati hilangnya dapat dirasakan karena :</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. memang sengaja dirasakan. 2. ingatannya dibiarkan hidup supaya meskipun tubuh tertidur hatinya tidak tidur. [9] 3. hilangnya pelan. 	
<p>Raosipun kukuding rahsa kalih warni wau, manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggih boten, namung manawi kinten-kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih. Anggragapipun marasing manah uwas punika saged murugaken wangsul tangi malih. Nanging manawi sampun lantih tarkadhang inggih lajeng saged boten makaten, lajeng saged lap angler kémawon.</p>	<p><i>Rasa hilangnya dua jenis getaran halus tadi, jika belum terlatih, terkadang seperti gringgingen atau semuten, tetapi jika sudah terlatih, ya tidak demikian, tetapi jika kira-kira hilangnya antara sudah sampai pusar sudah sampai siku hilangnya akan sampai di dada, itu terkadang rasanya pusing sekali, seperti diganduli beban berat atau dileparkan jauh. Reflek karena ketakutan itu dapat menyebabkan kembali terbangun. Tetapi jika sudah terlatih terkadang tidak seperti itu, selanjutnya dapat langsung tertidur pulas begitu saja.</i></p>	<p>Kaca 9 Paragraf 10</p>
<p>Rahsa kekalih wau, kaliyan èngetan punika kénging kaupamèaken kados déné dilah kaliyan sorotipun, urubing dilah minangka upamining</p>	<p><i>Kedua getaran halus tadi, dengan ingatan dapat diupamakan seperti halnya api dengan cahayanya, nyala api diibaratkan sebagai</i></p>	<p>Kaca 9-10 Paragraf 11</p>

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>èngetan, soroting dilah minangka upamining rahsa kekalih wau. Tiyang tilem ingkang supé, punika kados déné dilah ingkang pejah urubipun saèstu inggih sirna sorotipun. Makaten ugi kahananing manu(ng)⁸sa, saben èngetan punika : rerem, sirep, padhem, rahsa kekalih punika tamtu lajeng kukud utawi racut, amargi rahsa kekalih punika soroting ènge [kaca 10] tan. Lampahing patrapan icip pati tilem punika, angangkah kukudipun rahsa kekalih punika, nanging èngetan sageda taksih jangkep. Dados èngetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham. Inggang dados angèlipun punika : angangkah sirep pasorotipun kémawon, ingkang boten ngantos sirep urubipun. Éwadéné, saking dipunsinau kaliyan t[a]⁹latèn, dangu dangu saged lantih, ngantos dados gampil limrahipun dipunwastani : lunyu, licin, lènjèh, utawi : gambuh.</p>	<p>ingatan, cahaya api diibaratkan sebagai kedua getaran halus tadi. Orang tidur yang lupa, itu seperti api yang padam nyalanya benar-benar hilang cahayanya. Begitu juga keadaan manusia, setiap ingatan itu : mengendap, meredup, padam, kedua getaran halus itu tentu lalu hilang atau lepas, karena kedua getaran halus itu cahayanya inga-[10]-tan. Jalannya ritual cicip mati tidur itu, mengusahakan hilangnya kedua getaran halus itu, tapi ingatan masih lengkap. Jadi ingatan diendapkan, agar dapat menghilangkan kedua getaran halus tadi, tetapi tetap dihidupkan, jangan sampai padam. Yang menjadi kesulitan yaitu : usaha mengendapkan cahayanya saja, yang tidak sampai redup nyalanya. Sebagaimana, dengan mempelajari secara tekun, lama-lama dapat terlatih, sampai jadi gampang biasanya disebut : licin, licin, terlatih, atau : terbiasa.</p>	
<p>Rahsa kekalih punika kénging karaosaken wijangipun manawi tiyang tilem, rahsaning raos pangraos sampun sumebar nyarambahi badan sakojur, mongka rahsa karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manu(ng)¹⁰sa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun,</p>	<p>Kedua getaran halus itu dapat dirasakan pisah-pisahannya jika seseorang tidur, getaran halus rasa perasaan sudah menyebar merambah seluruh badan, padahal getaran halus kekuatan badan masih hilang (belum menyebar), yaitu manusia sudah dapat melihat, mendengar, mencium, dan</p>	<p>Kaca 10 Paragraf 12</p>

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen.	<i>lain-lain, tetapi belum dapat bicara, bergerak, berkedip, dan sebagainya, seperti itu disebut tindhihen.</i>	
Icip pati tilem punika limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sajawining Alam pangimpèn, saha wonten sajawining tilem kapati, dados èngetan taksih manjer, na [kaca 11] nging boten ngimpi, déné pitedahanipun warni warni.	<i>Cicip mati tidur itu biasanya disertai nasehat, yang berasal dari luar alam mimpi, serta ada di luar tidur yang sebenarnya, jadi ingatan masih hidup, te [11] tapi tidak bermimpi, sedangkan tandanya bermacam-macam.</i>	Kaca 10-11 Paragraf 13
Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana. Wonten ingkang namung dipuncariyos[an] ¹¹ i, angger angen-angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang-awang uwung-uwung, sampun boten abadan wadhag, kanton abadan wang wung sepi, inggih punika sampun dumugi. Utawi pitedahan sanesipun.	<i>Ada yang diminta mengarahkan agar ingatan tersebut terasa seperti halnya menumpuk, yaitu mengendap tanpa berubah-ubah, tetapi ditempati rasa mulya tanpa sarana. Ada yang hanya diberitahu, ketika angan-angan itu dapat meloncat dari badan, bertempat di awang-awang uwung-uwung, sudah tidak berbadan raga, hanya berbadan kekosongan sepi, ya itu sudah sampai. Atau pertanda yang lainnya.</i>	Kaca 11 Paragraf 14
Ananging ing sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara.	<i>Tetapi sebelum sampai di tempat yang diidam-idamkan, diceritakan, sering diceritakan, bahwa di situ merambah tempat mendapatkan wahyu, wujudnya seperti impian atau suara.</i>	Kaca 11 Paragraf 15
Dados icip pati tilem punika, inggih mèh sami kémawon kaliyan icip pati sinida, ingkang kinajengaken inggih pejah, nanging sarana ngukud piyambak. Déné kanyataanipun inggih namung tilem	<i>Jadi cicip mati tidur itu, hampir sama dengan cicip mati pingsan, yang diharapkan adalah mati, tetapi dengan cara hilang sendiri. Sedangkan pada kenyataannya ya hanya tidur</i>	Kaca 11-12 Paragraf 16

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
kémawon, rah tuwin napasipun taksih kados padatan. Bédanipun malih –ing kang cetha- bilih sinida punika tarkadhang kapurih ngangkah dumugi sirnanipu [kaca 12] n ènetan manu(ng) ¹² sa, manawi icip pati tilem malah kapurih anjagi sanget sampun ngantos kelajeng dados tilem kapati.	<i>saja, darah serta nafasnya masih seperti putus-putus. Bedanya lagi –yang jelas- bahwa pingsan itu terkadang diminta mengarahkan hingga sampai lenyap [12] nya ingatan manusia, jika cicip mati tidur lebih-lebih diminta menjaga dengan sungguh-sungguh jangan sampai benar-benar tertidur.</i>	
Icip pati : rasa jati Sajatinipun icip pati ing kang kedah kaudi punika, dédé icip pati gumlethaking badan dados mayit, dédé icip pati raos mingsed mingsedipun kukuding rahsa, nanging icip pati raosing pati ing kang pati pati dèn ulati inggih punika drajat minulya gegayuhaning manu(ng) ¹³ sa, ingatasipun ing kang sami memanahan sabab saking wonten pejah.	<i>Cicip mati : rasa sejati Sebenarnya cicip mati yang harus benar-benar dipahami dan dijalankan itu, bukan cicip mati terlentangnya tubuh seperti mayat, bukan cicip mati hilangnya getaran halus sedikit demi sedikit, tetapi cicip mati rasanya mati, sebenar-benarnya mati yang diidam-idamkan yaitu rasa mulya cita-cita manusia, oleh karena sama-sama memikirkan sebab adanya kematian.</i>	Kaca 12 Paragraf 17
Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah, manu(ng) ¹⁴ sa wajib kados pundi. Punapa ing kang prayogi dipunlampahi. Punapa : manu(ng) ¹⁵ sa boten prelu memanahan bab punika, sabab badhe tanpa guna, ing kang amargi sampun tamtu boten badhé saged punapa-punapa, kajawi namung kedah ngèli, nglampahi punapa kawontenanipun. Punapa : prelu dados memanahanipun manu(ng) ¹⁶ sa, ing kang amargi wonten ing kang kedah kaudi, wonten ing kang kedah dipunéndhani.	<i>Oleh karena di alam dunia ini ada kematian, manusia harus bagaimana. Apa yang sebaiknya dilakukan. Apakah : manusia tidak perlu memikirkan hal tersebut, karena tidak akan berguna, karena sudah pasti tidak dapat apa-apa, selain hanya dapat mengalir, menjalani apa adanya. Apakah : perlu menjadi pikiran manusia, yang karena ada yang harus dijalankan, ada yang harus dihindari.</i>	Kaca 12 Paragraf 18

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>Wonten piwulang makaten : Anta mutu kabla maoti, [kaca 13] khayatun bakda khayatin,</p> <p>Jarwanipun : sira matia sadurungé mati, uripa sabakdané urip, kajengipun piwulang punika : manu(ng)¹⁷sa kapurih nyumerepi raosing pejah ing saderengipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengkeripun saking gesang ing alam donya punika. Dados sabab saking ing alam donya punika wonten pejah, manu(ng)¹⁸sa wajib angudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya. Sarèhning sabab saking ing alam donya wonten pejah, manu(ng)¹⁹sa wajib kedah ambudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang ing alam donya, dados ingkang dipunkajengaken pejah sadèrèngipun pejah, utawi icip pejah, punika : badhé nyumerepi raosing gesang, utawi ngicipi raosing gesang. Mongka sadèrèngipun manu(ng)²⁰sa punika pejah, nama taksih gesang. Dados inggih tamtu sampun tansah sumerep raosing gesang. Kados pundi déné teka wonten suraos saweg badhé ngicipi raosing gesang. Makaten punika mratandhani bilih ingkang nama gesang [kaca 14] punika wonten warni kalih, satunggal gesang ingkang limrah sampun</p>	<p><i>Ada sebuah pelajaran moral seperti ini : Anta mutu kabla maoti, [13] khayatun bakda khayatin,</i></p> <p><i>keterangan artinya : kamu matilah sebelum mati, hiduplah sesudah hidup, manfaatnya ajaran moral di atas adalah : manusia diminta mengetahui rasanya mati yang sebelum benar-benar mati yaitu mengicipi kematian. Serta diminta dapat hidup setelah hidup di alam dunia ini. jadi oleh karena di alam dunia ini ada kematian, manusia wajib berusaha mempelajari bagaimana caranya hidup setelah hidup di alam dunia. Oleh karena di alam dunia ada kematian, manusia harusnya memikirkan bagaimana caranya dapat hidup setelah hidup di alam dunia, jadi yang diharapkan mati sebelum mati atau mengicipi mati, yaitu : mau mengetahui rasanya hidup, atau mengicipi rasanya hidup. Maka sebelum manusia itu mati, yaitu masih hidup. Jadi ya sudah pasti mengetahui rasanya hidup. Bagaimana adanya perasaan sementara akan mengicipi rasanya hidup. Seperti itu menandakan bahwa yang disebut hidup [14] itu ada dua jenis, pertama hidup sewajarnya yang sudah</i></p>	<p>Kaca 12-14 Paragraf 19</p>

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
sami dipunraosaken ing tiyang alam donya punika, satunggalipun gesang sanesipun. Punika cocog kaliyan wontenipun tembang : jatining gesang, utawi gesang ingkang sejati. Awit sok wontené jatining gesang, utawi gesang tamtu wonten ingkang gesang ingkang dédé jatining gesang. Sok kaangger wonten gesang ingkang sajati tamtu wonten gesang ingkang dédé gesang ingkang sajati. Inggih dédé jatining gesang utawi dédé gesang ingkang sajati inggih gesang ing alam donya punika. Jatining gesang utawi gesang ingkang sajati inggih gesang ingkang dados gegayuhaning manu(ng) ²¹ sa, inggih punika raos mulya ingkang prelu dipunraosaken utawi dipunicipi, ingkang ugi katembangaken dipunambah ing salebetipun manu(ng) ²² sa taksih gesang wonten ing alam donya utawi dèrèng pejah.	<i>sama dirasakan orang di alam dunia ini, kedua hidup yang lainnya. Hal tersebut sesuai dengan sebuah syair : sebenarnya hidup, atau hidup yang sebenarnya. Oleh karena adanya sebenarnya hidup, atau hidup tentu ada yang hidup yang bukan sebenarnya hidup. Yang bukan sebenarnya hidup atau bukan hidup yang sebenarnya yaitu hidup di alam dunia ini. Sebenarnya hidup atau hidup yang sebenarnya yaitu hidup yang menjadi cita-cita manusia, yaitu rasa mulia yang perlu dirasakan atau diicipi, yang juga disyairkan dijamah di dalam manusia ketika masih hidup di alam dunia atau belum mati.</i>	
Manu(ng) ²³ sa punika dumados saking kempalipun ingkang boten gesang, inggih punika bebakalaning raga ingkang lajeng maujud dados raga, kadyan ingkang anjalari gesanging raga, saben raga punika sampun boten kadyan déning ingkang anjalari gesang, inggih lajeng wangsul dados boten gesang malih, inggih punika pejah, gumlethak dados mayit, menggah ingkang andayani dhateng [kaca 15] raga anjalari raga dados gesang	<i>Manusia itu terbentuk dari kumpulnya yang tidak hidup, yaitu cikal bakal raga yang selanjutnya membentuk raga, didukung oleh kekuatan yang menyebabkan hidupnya raga, setiap raga itu sudah tidak didukung oleh kekuatan yang menyebabkan hidup, lalu kembali tidak hidup lagi, yaitu menjadi mati, terlentang menjadi mayat, yang memberi kekuatan kepada [15] raga supaya menjadi hidup</i>	Kaca 14-15 Paragraf 20

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>punika, dipunwastani jiwa. Inggih jiwa punika ingkang nama jatining gesang, utawi gesang ingkang sejati. Jiwa punika gesang piyambak boten wonten ingkang anggesangi. Saged gesang tanpa raga, saged gesang kanthi raga, inggih punika anggesangi raga. Jiwa punika asipat kadim, jarwanipun : dhihin piyambak boten wonten ingkang langkung dhihin saking pribadinipun, inggih punika asipat langgeng boten owah gingsir, inggih sipatipun sapunika, inggih sipatipun wingi-wingi, inggih sipatipun ingkang tembé wingking, langgeng tanpa mawi molah malih. Gesanging raga asipat kawadis, jarwanipun : anyar, inggih punika kénging éwah gingsir, kénging rusak dados kosok wangsul kaliyan sipating jiwa.</p>	<p><i>itu, disebut jiwa. Jiwa itu yang disebut sebenarnya hidup, atau hidup yang sejati. Jiwa itu hidup sendiri tidak ada yang menghidupkan. Dapat hidup tanpa raga, dapat hidup dengan raga, yaitu menghidupkan raga. Jiwa itu bersifat abadi, keterangan penjelasannya : lebih awal tidak ada yang lebih awal dari dirinya sendiri, yaitu bersifat langgeng tidak berubah-ubah, ya sifatnya sekarang, ya sifatnya yang kemarin-kemarin, ya sifatnya besok, langgeng tidak berubah-ubah. Hidupnya raga bersifat kawadis, keterangan penjelasannya : baru, yaitu bisa berubah-ubah, bisa rusak jadi kebalikan dengan sifat jiwa.</i></p>	
<p>Raga punika dumados saking alit dados ageng, nèm dados sepuh, mawi nyandhang, mawi nedha, mawi tilem, sapanunggilanipun, saha mawi kenging rusak, sakit, pejah, dados ambutuhaken kaupakara, mila gesanging raga punika mawi (1) pépénginan (2) pamikir (3) pandamel mawi (4) raos sakit sekéca, saha (5) bingah sisah. Gangsal prakawis punika sami minangka praboting pangupakara. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang bo [kaca 16] ten laras utawi wonten</p>	<p><i>Raga itu bermula dari kecil menjadi besar, muda menjadi tua, butuh pakaian, butuh makan, butuh tidur, dan sebagainya, serta bisa rusak, sakit, mati, jadi membutuhkan bermacam-macam, maka hidupnya raga itu dengan (1) keinginan (2) pemikiran (3) pekerjaan dengan (4) rasa sakit dan enak, serta (5) senang susah. Lima hal tersebut sebagai peralatan yang bermacam-macam. Setiap raga itu menemui keadaan yang ti [16] dak sempurna atau ada</i></p>	<p>Kaca 15-16 Paragraf 21</p>

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
<p>ingkang risak, tamtu lajeng wonten raosipun sakit, dados saben wonten raos sakit mratandani wonten ingkang risak utawi wonten kawontenan ingkang boten laras, ing ngriku lajeng nangèkaken raos sisah, temah nangèkaken pépénginan utawi karsa badhé ngupakara, lajeng sambet kaliyan pamikir, ngupados kawruh marginipun kasembadaning sampurna pangupakaranipun, wusana dipuntandangi sarana pandamel. Saben raga punika manggih kawontenan ingkang laras, tamtu nangèkaken raos seneng. Saking kerep nandhang raos warni warni, temah lajeng dados kawruh, ing ngriku kawitipun gadhah gegethingan saha kasenangan utawi pakareman. Saha saking tansah wonten raos ingkang katampèna ing pangraosipun, mila pikir tansah jagi-jagi saha pados-pados, inggih punika jagi-jagi ingkang dados gegethinganipun, saha pados-pados ingkang dados kasenanganipun. Saking matuh makaten, ngantos dados wataking pamikir punika boten saged kèndel. Dados manu(ng)²⁴ sa punika tansah madhep dhateng raosing kawadhagan, inggih punika : nampèni utawi nandhang, jagi-jagi, lan pados-pados.</p>	<p>yang rusak, tentu lalu ada rasanya sakit, jadi setiap ada rasa sakit menandakan ada yang rusak atau ada keadaan yang tidak benar, di situ lalu membangkitkan rasa susah, lebih-lebih menimbulkan keinginan atau kemauan mau melakukan sesuatu, lalu cocok dengan pemikirannya, berusaha mencari tahu agar segalanya menjadi sempurna, terakhir dihadapi dengan tindakan. Setiap raga yang menemui keadaan yang laras, tentu menimbulkan rasa senang. Dari keinginan mengalami perasaan bermacam-macam, selanjutnya lalu menjadi pengetahuan, di situ bermula muncul kebencian dan kesenangan atau kegemaran. Serta dari selalu adanya rasa yang diterima di perasaannya, maka pikiran selalu menjaga-jaga dan mencari-cari, yaitu menjaga-jaga yang menjadi kebenciannya, serta mencari-cari yang menjadi kesenangannya. Dari membiasakan hal-hal seperti itu, akan sampai jadi watak pemikir itu tidak bisa berhenti. Jadi manusia itu selalu menghadap kepada rasa kewadagan, yaitu : menerima atau memakai, menjaga-jaga dan mencari-cari.</p>	
<p>Awit saking manu(ng)²⁵ sa tansah madhep dhateng kadonyan, dado [kaca 17] s</p>	<p>Oleh karena manusia selalu menghadap pada keduniaan, jadi [17]</p>	<p>Kaca 16-18 Paragraf 22</p>

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>ingkang tansah katingal inggih namung kadonyan, paningalipun dhateng rasa jatining gesang dados kaling kalingan raosing kawadhagan, mila boten sumerep dhateng raos jatining gesang. Kados upaminipun tiyang ningali témbok, ingkang adhepipun mungkul mawon dhateng témbok sampun tamtu ingkang katingal inggih namung témbok, badanipun piyambak ngantos boten kraos awit kaling-kalingan témbok wau. Kados cariyosipun nalika para putra ing Mesir lenggah jèjèr jèjèr sami ngasta lading, dhahar pelem, dupi Nabi Yusup langkung ing ngajengipun sadaya sami kagawokan aningali adining citranipun, ngantos astanipun keperang sami boten kraos sapengkeripun Nabi Yusup saweg sami sumerep bilih d[a]²⁶rijinipun sami tatu medal rahipun. Inggih awit saking manu(ng)²⁷sa punika sampun kalajeng matuh tansah madhep dhateng raos kawadhagan punika sanget rapet raketipun kaliyan paningalipun temah angèl sanget kéngingipun kapiyak sampun ngantos dados aling aling, sarana kauwalaken utawi kapilahaken. Awit punika wujud kawontenan tetiga, ingkang iketan dados satunggal inggih punika :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ingkang anguningani, [18] 2. ingkang dipununingani, saha 3. uninganipun ingkang 	<p>yang selalu terlihat ya hanya keduniaan, pengelihatannya pada rasa sebenarnya hidup jadi terhalang-halang rasanya tubuh, maka tidak memahami rasa sebenarnya hidup. Seperti misalnya orang melihat tembok, yang dihadapannya hanya tembok sudah pasti tentu yang terlihat ya hanya tembok, badannya sendiri sampai tidak terasa oleh karena terhalang halang tembok tadi. Seperti cerita ketika para permaisuri di Mesir duduk berderet sama membawa pisau, makan mangga, ketika Nabi Yusuf berjalan di depannya semua sama heran melihat bagus dirinya, sampai tangannya teriris sama tidak merasakan sesudah berlalunya Nabi Yusuf baru mengetahui bahwa jarinya sama mengeluarkan darah. Oleh karena manusia itu sudah terlanjur patuh pada rasa keduniaan itu sangat dekat dengan pengelihatannya sudah sewajarnya sangat sulit bisa disingkirkan sudah menjadi penghalang, sarana dilepaskan atau dipisahkan. Oleh karena itu wujud ketiga keadaan, yang diikat menjadi satu yaitu :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. yang mengetahui [18] 2. yang diketahui, dan 3. pengetahuannya 	

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>anguningani dhateng ingkang dipununingani, utawi katingalipun ingkang dipununingani.</p> <p>Uninganipun punika ingkang anyambet ingkang anguningani kalihan ingkang dipununingani, saha ingkang dados aling-aling, angalingi ingkang kaudi. Utawi kénging katembungaken :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. jatining gesang, 2. wadhag, lan, 3. raos wadhag. <p>Raos wadhag punika ingkang anyambet : jatining gesang lan : wadhag saha ngalingi rasa jatining gesang. Manawi manu(ng)²⁸sa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika, saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati</p>	<p><i>yang mengetahui kepada yang diketahui, atau kelihatannya yang diberitahu.</i></p> <p><i>Pemberitahuannya itu yang meminjam yang memberitahu dengan yang diberitahu, serta yang menjadi penghalang, menghalangi apa yang dicari-cari. Atau bisa dijabarkan :</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>sebenarnya hidup,</i> 2. <i>badan, dan,</i> 3. <i>rasanya badan.</i> <p><i>Rasa badan itu yang meminjam : sebenarnya hidup dan : badan serta menghalangi rasa sebenarnya hidup. Jika manusia sudah bisa lurus pengawasannya terhadap ketiga hal tersebut, sementara bisa waspada kepada hal yang diusahakan. Yaitu yang sudah mengetahui : rasa sebenarnya hidup, ya sudah bisa mengicipi rasanya mati, mati yang diidam-idamkan.</i></p>	
<p>Ing sadèrèngipun saged wijang, punika kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku taksih luluh nunggil dados sawujud kaliyan raos wadhag, utawi gampilani [kaca 19] pun inggih taksih luluh nunggil dados sawujud lan wadhag aku iku wadhag, wadhag iku aku. Manawi sampun wijang kénging dipunwastani : raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku</p>	<p><i>Sebelum bisa memilah-milah, itu bisa disebut : rasa sebenarnya yaitu rasa aku masih luluh bersatu dengan rasa badan, atau gampang [19] nya ya masih luluh bersatu menjadi satu wujud dan badan aku itu badan, badan itu aku. Jika sudah dipilah-pilah dapat disebut : rasa yang sebenarnya yaitu rasa aku sudah keluar dari rasa badan, bisa dibahasakan sudah berjarak, sudah pisah, sudah pilah, aku</i></p>	<p>Kaca 18-19 Paragraf 23</p>

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
<p>sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun asipat : Khayun daimun laya mutu abadan,</p> <p>dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim (*), tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salami laminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga.</p> <p>(*) khayun Daim, zaman Daim, salat Daim punika sajatosipun namung satunggal. déné : Daim tegesipun : tetep (langgeng).</p>	<p><i>sudah bukan raga, raga sudah bukan aku, sudah putus hubungannya yang menyebabkan menjadi ada perasaan sakit enak, senang susah, dan sebagainya, pisah-pisahannya rasa sebenarnya dan rasa badan itu bisa disebut : munculnya rasa sebenarnya, di situ sudah berdiri pribadi, menempati di keabadian yang bersifat : khayun daimun laya mutu abadan,</i></p> <p><i>mapan bertempat di zaman Daim, yaitu wujudnya salat daim (*), artinya : sifat hidup yang tetap (abadi) tidak akan mati selama-lamanya, mapan bertempat di zaman yang tetap (abadi), yaitu wujud salat yang tetap (abadi). Jadi yaitu, keadaan yang akan ditemui nantinya, jika jiwa sudah lepas dari raga.</i></p> <p><i>(*) khayun Daim, zaman Daim, salat Daim itu sebenarnya satu. sedangkan : Daim artinya : tetap (abadi).</i></p>	
<p>[kaca 20] Punapa ta, prelunipun manusa teka kapati pati badhé angicipi raosing pati. . Manawi manu(ng)²⁹ sa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah.</p>	<p><i>[20] Apakah, perlunya manusia bersungguh-sungguh mau mencicipi rasanya mati. . Jika manusia sudah dapat melihat kepada rasa sebenarnya hidup, tentunya akan hilang khawatir dan susah hatinya yang disebabkan di alam dunia ini ada mati.</i></p>	<p>Kaca 20 Paragraf 24</p>

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
Awit lajeng uninga bilih pejah punika namung oncating jiwa saking raga, inggih punika oncating gesang sejati saking pakunjaran panggènan sangsara, wangsul dhateng panggènan pamudharan ingkang maha mulya. Kaping kalihipun malah ing nalika taksih gesang wonten ing alam donya inggih lajeng sampun saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalih saking sedhih lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun.	<i>Oleh karena lalu perlu diketahui bahwa mati itu hanya meloncatnya jiwa dari raga, yaitu meloncatnya hidup yang sebenarnya dari tempat pengurungan kesengsaraan, kembali kepada tempat pelepasan yang maha mulia. Yang kedua lebih-lebih ketika masih hidup di alam dunia sudah dapat menghindari kesengsaraan, yaitu bersih dari perasaan sedih dan prihatin, karena selanjutnya lalu bisa mengerti bahwa tidak ada keadaan yang dapat membuat celaka pada pribadinya</i>	
Manu(ng) ³⁰ sa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sawawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak kombul utawi kongkah kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kewran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi suburing raga sampun dédé barang-barang, dumugining pejah pribadinipun namung anjangereng boten mobah mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi	<i>Manusia yang seperti itu tadi sudah bisa hidup di luar perjalanan, artinya sudah tidak terponsang-panting atau terseok-seok oleh ombak dunia, semua perjalanan yang ditemui badannya sudah tidak dapat mengenai di pribadinya, hanya menjadi pengelihatan sekilas, sudah tidak tergoa meraih atau memuja yang menjadi kebutuhan raga, karena melebur atau suburnya raga sudah bukan hal yang penting, sampai datangnya ajal dirinya hanya berdiam diri tidak bergerak berting [21] kah, hanya pulih kembali maha mulia, tidak ada tujuan yang dituju, sudah ditempati sebelumnya, jadi sudah tidak tumbuh lagi (nafsunya).</i>	Kaca 20-21 Paragraf 25

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih.		
Manu(ng) ³¹ sa ingkang sampun saged pejah saderengipun pejah, inggih pejah salebeting gesang, punika sampun boten ambutuhaken kawruh bab sapsaping badan, tundha-tundhaning Alam, ingkang pinanggih ing badan satunggal satunggaling Alam ingkang pinanggih ing Alam satunggal-satunggal, awit sadaya wau namung lelampahaning badan, ingkang namung dados sesawangan tumrap ingkang sampun wonten sawawining lelampahan, sanadyan kados punapa kémawon kawontenanipun sampun boten dados pamanahan prelu, jer sadaya sampun dipunajengi, boten wonten ingkang ambebayani utawi makantuki, boten wonten ingkang prelu kumudah kedah dipun-garap ingkang tumrap kanggé piyambakipun piyambak namung kanton iya sakarepmu.	<i>Manusia yang sudah dapat mati sebelum ajal datang, yaitu mati di dalam kehidupan, itu sudah tidak membutuhkan pengetahuan yang menyangkut tentang badan, susunan Alam yang ditemui di salah satu badan di suatu Alam yang ditemui di alam lain-lain, oleh karena semua hal tadi hanya perjalanan badan, yang hanya menjadi pengelihan sesaat terhadap yang sudah ada di luar perjalanan, meskipun seperti apapun keadaannya sudah tidak perlu menjadi beban pikiran, oleh karena semua sudah dijalani, tidak ada yang membahayakan atau didapatkan, tidak ada yang perlu dipaksa-paksakan melakukan terhadap dirinya sendiri hanya sudahlah terserahmu.</i>	Kaca 21 Paragraf 26
Manu(ng) ³² sa ingkang sampun dumugi ing d[a] ³³ raja makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija. Tembung : dwi, tegesipun : kalih. Tembung : ja, tegesipun : anak. Déné : dwija kajengipun : manu(ng) ³⁴ sa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining	<i>Manusia yang sudah sampai pada derajat itu tadi, yaitu yang disebut : dwija. Kata : dwi, artinya : dua. Kata : ja, artinya : anak. Sedangkan : dwija penjelasannya : manusia yang sudah lahir dua kali. Pertama lahir di alam dunia, melalui Bapak Ibu, kedua [22] kali lahir di kehidupan kematian yaitu merambahnya pada rasa mulia sebenarnya</i>	Kaca 21-22 Paragraf 27

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
<p>gesang, lantaran saking pangudinipun piyambak. Ingkang ugi sinebut : Khayun Biddaraini.</p> <p>Kajengipun : sampun saged gesang ing dalem panggènan kalih. inggih punika : gesang wonten ing alam donya, saha gesang wonten ing jaman kalanggengan. Dados ngrika ngrika sampun dipunlenggahi.</p>	<p><i>hidup, dengan jalan usahanya sendiri. Yang juga disebut : khayun biddaraini</i></p> <p><i>Penjelasannya : sudah bisa hidup di dua dunia. Yaitu : hidup di alam dunia, serta hidup di zaman keabadian. Jadi di sini dan di sana sudah ditempati.</i></p>	
<p>Panutup</p> <p>Dados serat icip pati punika muhung anggelaraken kawruh ingkang nama icip pati, icip pati ingkang sasar, saha icip pati ingkang leres, ingkang ing basa Arab dipunwastani : Dzaikhotul Maut,</p> <p>Prelu kanggé sesuluh nyumerepi ingkang prelu kedah kaudi. Boten anggelaraken kawruh marginipun saged anyatakaken. Bab kawruh marginipun saged anyatakaken pinanggihipun kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat-serat ing [kaca 23] kang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun</p>	<p><i>Penutup</i></p> <p><i>Jadi kitab icip pati ini hanya menjelaskan pengetahuan yang disebut cicip mati, cicip mati yang salah, dan cicip mati yang benar, yang di dalam bahasa Arab disebut : Dzaikhotul Maut,</i></p> <p><i>Perlu untuk mengetahui yang perlu harus diusahakan. Tidak menjelaskan pengetahuan caranya dapat dinyatakan. Bab pengetahuan caranya bisa menyatakan menemukannya harus sarana mempelajari dan mengamalkan secara telaten kitab-kitab yang [23] memuat ajaran agama, yang sama memuat ajaran tentang ilmu gaib, ilmu batin, ilmu kebenaran, ilmu makrifat, ilmu hakikat, ilmu kebijaksanaan, ilmu kesempurnaan serta dicari arti maksudnya yang terdalam, yang sampai habis, yang teliti, yang sampai tetes terakhir, jika sudah</i></p>	<p>Kaca 22-23 Paragraf 28</p>

Tabel salajengipun

Suntingan	Terjemahan	Katrangan
pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemptu), sajatosipun : sadaya agami punika sami mengku pitedah piwulang marginipun saged angicipi pati ingkang pati pati sami den ulati, inggih ingkang dados gegayuhaning para pandhita, mila wonten tiyang dados pandhita inggih saking badhé angicipi raosing pati ingkang dumugi ing gegayuhan. Dados marginipun icip pati, inggih lampah kapandhitan punika. Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggih sampun manggih marginipun saged icip pati.	<i>ditemukan lalu dicoba, dipelajari, dilakukan, sampai benar-benar mampu, sebenarnya : semua agama itu sama mengandung ajaran jalannya dapat mengicipi mati, mati yang diidam-idamkan, yaitu yang menjadi cita-cita para pendeta, maka ada orang yang menjadi pendeta oleh karena akan mengicipi rasanya mati yang sampai pada yang dicita-citakan. Siapa yang sudah dapat memahami pengetahuan kepandetaan, berarti sudah menemukan jalannya bisa cicip mati.</i>	
Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi : semadi, punika sami dumugi ing icip pati. Ananging saged [dipun] ³⁵ kalampahan muksi [kaca 24] s dumugi icip pati, saking pamanggihipun ingkang angarang sampun mesthi kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Dados rerambataning pangudinipun kawruh kémawon ingkang mawi sarana amarsudi kawruh salat, yoga, utawi : semadi, nanging panindak tumandanging panggayuhipun gegayuhan kedah kanthi sarana lampah kapandhitan. Awit saupami boten makatena, inggih punika saupami	<i>Ajaran salat, ajaran yoga, ajaran semadi, itu sebenarnya sama ajaran-ajaran cicip mati, jadi ujung-ujungnya bab salat, yoga, atau semedi, itu sama sampai pada icip pati. Tetapi dapat dijalankan dengan sebenar-benarnya [24] sampai icip pati, dari pendapat yang mengarang sudah pasti harus dengan cara menjalankan sikap-sikap seorang pertapa. Jadi kelanjutannya dengan mengusahakan pengetahuan saja yang dengan sarana memahami dan mengamalkan pengetahuan salat, yoga, atau : semadi, tapi cara menghadapinya diiringi serta dengan sikap-sikap seorang pertapa. Jika tidak seperti itu, itu misalkan</i>	Kaca 23-24 Paragraf 29

Tabel salajengipun

<i>Suntingan</i>	<i>Terjemahan</i>	<i>Katrangan</i>
kacekapna tanpa sarana lampah kapandhitan saged kacekapna mung sarana patrapan sakedhap-sakedhap ing saben dinten, saselaning patrapan kénging sakajeng-kajeng, teka kaselak mokal temen kathah para wicaksana sami mandhita, kapati brata masuh raga. Prelu punapa teka andadak mawi makaten. Mila kita gadhah pamanggih makaten : lampah kita punika kajawi wajib angetutaken pitedahing piwulang, ugi kedah ngetutaken lampahing para linangkung, saha kedah sumerep jumbuhipun piwulang kaliyan lampahipun para linangkung wau.	<i>cukup tanpa menjalankan sikap pertapa dapat dicukupkan hanya dengan ritual sebentar-sebentar setiap harinya, pada waktu luang setiap hari, pada waktu luang ritual dapat dilakukan sebentar-sebentar, sampai terburu-buru tidak terlaksana sungguh-sungguh banyak orang pintar menjalani ritual pertapa, sungguh-sungguh dalam menjalani membersihkan raga. Apa perlu seperti itu. Maka kita mempunyai pendapat seperti ini : yang kita lakukan selain wajib mengikuti ajaran-ajaran, juga harus mengikuti cara-cara orang yang sudah ahli, serta harus mengerti kaitan ajaran dengan cara-cara orang yang sudah ahli tersebut.</i>	
Dados marginipun saged anyatakaken icip pati punika, tamtu kedah kanthi sarana lampah kapandhitan.	<i>Jadi cara untuk dapat mengalami cicip mati itu, tentu harus dengan sikap-sikap yang silakukan oleh seorang pendeta.</i>	Kaca 24 Paragraf 30

6. Isining Teks Serat Icip Pati

Amrih gampil anggenipun mangertosi wosipun *teks Serat Icip Pati*, data-data ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kaandharaken kanthi cara kaserat *tabel*. *Tabel-tabel* menika kapilahaken dados pinten-pinten perangan. Perang-peranganing *tabel* inggih menika isining *teks*, andharan, saha indikator. Wosing *tabel* ‘isining *teks*’ inggih menika andharan bab isining *teks Serat Icip Pati*.

Wosing *tabel* andharan inggih menika peranganing *teks* ingkang nedahaken isining *teks*.

Wosing *tabel indikator* inggih menika angka ingkang nedahaken ing perangan pundi *teks* menika kapanggihaken. Angka ingkang kaping pisan nedahaken kaca, angka kaping kalih nedahaken *paragraf*. Tuladhanipun angka ing *indikator* 1,1 tegesipun *indikator* menika saged kapanggihaken ing kaca satunggal, paragraf kaping pisan, larik nomer satunggal.

Tabel 8 Data Isining Teks Serat Icip Pati

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
1.	Pawadan kenging menapa kedah nyumurupi ngelmi icip pati	Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah.	12,8
		Manu(ng) ¹⁷ sa kapurih nyumerepi raosing pejah ing saderengipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengkeripun saking gesang ing alam donya punika.	13,19
		Manawi manu(ng) ²⁹ sa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah.	20,24
		Saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalis saking sedhih lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun.	20,24
2.	Jinis saha pangertosaning icip pati	Icip pati sinida punika icip pati gumlêthaking badan dados mayit. Sirna napas tuwin kêkêtêkkipun.	3,1
		Icip pati tilem. Kukuding rahipun kraos pecat wiwit saking jempol suku minggah minggah ngantos dumugi telas.	8,8
		Icip pati rasa jati. Dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manu(ng) ¹ sa dhatêng raos mulya,	12,17

Tabel salajengipun

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
		gegayuhaning gesang, ingkang limrahipun sinebut ènget dhateng raos jatining gesang	
3.	Margining icip pati sinida	Sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung urung margining rah, sesambetanipun jantung kalihan sirah, ingkang panithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sedaya rah ing sakubuking kados sampun kèndel babar pisan, napas kèndel ketek ketek inggih sami kèndel, tiyangipun k[a] ² lenger kados sampun dados mayit.	5,3
4.	Titikanipun icip pati sinida	Ical keketek tuwin napasipun	5-6,5
		Upami kedangon saged ugi kalajeng pejah. Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah mung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih	7,7
5.	Cariyosipun icip pati sinida	Tanpa wejangan punapa punapa	5,5
		Sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara.	6,5
		Taksih gadhah ènget nanging sampun boten ngraosaken punapa punapa, rumaosipun angen angen punika kados wonten ngawang awang benggang kalihan badan, déné alamipun remen remen, nanging ing ngriku boten nyawang punapa punapa, kejawi namung pangangen angenipun piyambak.	6,5
		Manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbardha dhawulu wawar ambek tagada, ngaken malaékat.	6,5

Tabel salajengipun

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
		Wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi kémawon.	6-7,5
6.	Raosipun icip pati sinida	Sinida punika inggih kraos sakit, kinten kinten boten tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ng[a] ⁷ roncal, napasipun nyenggrog.	7,7
7.	Marginipun icip pati tilem	Angangkah kukudipun rahsa kekalih punika (rahsaning raos pangraos saha rahsanipun karkating badan), nanging èngetan sageda taksih jangkep. Dados èngetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham.	10,11
8.	Titikanipun icip pati tilem	Rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan.	8,8
		Rahsa karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manu(ng) ¹⁰ sa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen.	10,12
9.	Cariyosipun icip pati tilem	Limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sawawining Alam pangimpèn, saha wonten sawawining tilem kapati, dados èngetan taksih manjer, nanging boten ngimpi.	10-11,13
		Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana.	11, 14
		Wonten ingkang namung dipuncariyos[an] ¹¹ i, angger angen angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang awang uwung uwung, sampun boten abadan wadhag, kantung abadan wang wung sepi,	11,14

Tabel salajengipun

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
		inggi punika sampun dumugi. Sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara.	11, 15
10.	Raosipun icip pati tilem	Boten kraos amargi kukudipun rikat sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggi punika nyarengi kaliyan laping tilem.	8, 9
		Manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggi boten, namung manawi kinten kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih.	9, 10
11.	Marginipun icip pati rasa jati	Kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat serat ing [kaca 23] kang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemptu).	22-23, 28
		Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggi sampun manggi marginipun saged icip pati.	23, 28
		Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi : semadi, punika sami dumugi ing icip pati.	23, 29

Tabel salajengipun

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
12.	Titikanipun icip pati rasa jati	Manawi manu(ng) ²⁸ sa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika (jatining gesang, wadhag, saha raos wadhag), saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati.	18, 22
13.	Cariyosipun icip pati rasa jati	Raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun.	19, 23
		Manu(ng) ³² sa ingkang sampun dumugi ing d[a] ³³ rajat makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija. Manu(ng) ³⁴ sa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining gesang.	21-22, 27
14.	Raosipun icip pati rasa jati	Manu(ng) ³⁰ sa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sawawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak kombul utawi kongkah kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kewran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi	

Tabel salajengipun

No.	Isining teks	Andharan	Indikator
		suburing raga sampun dédé barang-barang,	
		dumugining pejah pribadinipun namung anjangereng boten mobah mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih.	20-21, 25
		Dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim, tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salami laminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). Dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga.	19, 23

B. PIREMBAGAN

1. Deskripsi Naskah Serat Icip Pati

a. Irah-irahan

Irah-irahaning *naskah* ing panaliten menika inggih menika *Icip Pati*. Irah-irahan menika kapanggihaken ing *katalog naskah* perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta. Kajawi menika, saking nyumurupi kawontenan *naskah* kanthi langsung, irah-irahan *Icip Pati* ugi saged kapanggihaken saking seratan ing samaking *naskah*.

Miturut Poerwadarminta (1939: 175) tembung *icip* tegesipun ‘pacoban kanggo nyumurupi rasanipun panganan utawi olah-olahan’. Dene tembung *pati* tegesipun ‘pejah, seda, utawi pisahing nyawa (sukma) saking badan wadhag’.

Saking pangertosan ing nginggil, saged kaandharaken bilih *icip pati* tegesipun pacoban kanggo nymurupi rasanipun pejah, seda, utawi pisahing nyawa (sukma) saking badan wadhag.

b. Papan Panyimpening *Naskah*

Inventarisasi naskah katindakaken kanthi kalih cara. Cara ingkang sapisan katindakaken kanthi *studi katalog*. Sasampunipun *studi katalog*, *inventarisasi naskah* kalajengaken nyumurupi kanthi langsung kawontenan *naskah* ing papan panyimpening *naskah*. *Inventarisasi naskah* katindakaken kangge mangertosi ing pundi kemawon *naskah* saged kapanggihaken.

Saking nyumurupi *naskah* kanthi langsung, *Serat Icip Pati* saged kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 (Tim Penyusun, 2009). Kajawi menika, *Serat Icip Pati* saged ugi kapanggihaken ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi *nomor panggil* BKL 0278-PW 55. Kekalihipun sinerat mawi aksara Jawa cithak.

c. Kawontenaning *Naskah*

Umumipun sedaya kertas *naskah* taksih sae. Nanging wonten lembar-lembar tartamtu ingkang bolong saha nyebal saking samakipun. Kaca 3 bolong, *diameteripun 1mm* wonten ing sisih kiwa ngandhap *naskah*. Kaca 4 bolong 3, *diameteripun 1mm, 2mm*, saha *1,2mm* wonten ing sisih tengen ngandhap *naskah*. Kaca 11, 12, 13 nyebal saking samakipun.

Wontenipun lembar-lembar tartamtu ingkang nyebal saha bolong menika amargi cara anggenipun nyimpen *naskah* taksih kados nyimpen buku adatipun. *Naskah* kasimpen ing rak buku. Kedahipun kadamel *mikrofilm* utawi *fotonipun* supados manawi badhe maos *teksipun*, boten prelu bikak kanthi langsung

naskahipun. Amargi manawi caranipun mbikak *naskah* menika boten leres tamtu badhe ngrisak *naskah*.

d. Jinis saha Bahaning *Naskah*

Serat Icip Pati kalebet jinisipun *naskah* jamak. *Naskah Serat Icip Pati* kapanggihaken wonten ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131, ugi saged kapanggihaken ing Perpustakaan Universitas Indonesia kanthi *nomor panggil* BKL 0278-PW 55. *Teks Serat Icip Pati* sinerat mawi aksara Jawa cithak. Adatipun, *naskah* Jawi ingkang *teksipun* sinerat mawi aksara Jawa cithak, saged kapanggihaken langkung saking satunggal *naskah*.

Bahan *naskah Serat Icip Pati* inggih menika kertas lokal. Ing Eropa, mesin cithak dipuntemokaken dening Guttenberg saking Jerman ing abad kaping 15. Bangsa Eropa mlebet ing Nusantara, mliginipun Jawi rikala abad kaping 16 (http://id.wikipedia.org/wiki/Sejarah_Indonesia). Mlebetipun bangsa Eropa ing tanah Jawi menika ugi mbeta *teknologi* ingkang sampun ngrembaka ing Eropa. Salah satunggaling *teknologi* ingkang dipunbeta dening bangsa Eropa dhateng Jawi inggih menika *teknologi* mesin cithak ingkang ginanipun kangge nyethak *naskah*.

e. Aksara *Teks Serat Icip Pati*

Teks naskah Serat Icip Pati sinerat mawi aksara Jawa cithak saha aksara arab gundhul. Aksara Jawa ingkang kaginakaken ing *teks Serat Icip Pati* menika kaperang dados kalih inggih menika aksara Jawa ingkang wujudipun mbata sarimbag saha ingkang wujudipun ngetumbar. Aksara Jawa cithak ingkang wujudipun mbata sarimbag kaginakaken kangge nyerat andharan saha katrangan

ing *teks*. Aksara Jawa cithak ingkang wujudipun ngetumbar kaginakaken kangge nyerat paribasan, piwulang, saha alih aksara saking seratan ingkang sinerat mawi aksara Arab dhateng aksara Jawa. Aksara arab gundhul kaginakaken kangge nyerat paribasan saha piwulang ingkang asalipun saking basa Arab.

Wontenipun aksara Arab gundul saha basa Arab ing *teks Serat Icip Pati* menika nedahaken bilih wonten *intervensi* saking budaya Arab dhateng budaya Jawi. *Intervensi* menika awujud panganggenipun basa Arab, aksara Arab gundhul, saha wontenipun cariyos saking nagari Arab ing *Serat Icip Pati*.

f. Cathetan Dening Panyerat Sanesipun

Wonten ing *naskah Serat Icip Pati* kapanggihaken mapinten-pinten cathetan ing sawawining *teks*. Cathetan ing sawawining *teks* menika dipunserat dening panyerat sanesipun. Katitik saking jinising seratan ing sawawining *teks* menika, cathetan ing sawawining *teks* menika saged kapilah-pilahaken dipunserat dening sekawan panyerat sanesipun. Wontenipun cathetan ingkang kathah menika nedahaken bilih *teks Serat Icip Pati* menika asring dipunwaos dening tiyang saderengipun.

Ing kaca 1, kaca irah-irahan wonten cathetan ingkang kaserat dening panyerat nomer 4 mawi aksara latin basa Jawi. Seratanipun ‘*Adjo matjo iki boekoe moendak gilis mati, jèn ora wong wis têklêk ora kêno matjo wong iki boekoe toewo bangêt : kajo boh Tugu mati ngadêg.*’ Terjemahanipun ing basa Indonesia ‘*jangan membaca buku ini karena bisa cepat mati, jika bukan orang yang sudah tua renta tidak boleh membaca, karena buku ini tua sekali : seperti tugu mati berdiri.*’ Saking katrangan ing nginggil saged kaandaraken bilih ingkang angsal maos buku menika namung tiyang ingkang sampun sepuh saestu.

Miturut panaliti, seratan ing nginggil menika mboten wonten gandhenganipun kaliyan *teks Serat Icip Pati*. Seratan ing nginggil ngandharaken bilih sinten ingkang maos buku menika badhe pejah ngadeg kados dene bok tugu, ananging wosipun *teks Serat Icip Pati* mboten wonten mantra utawi seratan ingkang saged jalari tiyang pejah. Wosipun *teks Serat Icip Pati* namung ngandharaken bab kawruh icip pati, marginipun, titikanipun, saha raosipun. Wontenipun tiyang ingkang pejah sasampunipun maos *teks Serat Icip Pati* menika amargi nglampahi icip pati kanthi cara ingkang sasar.

Seratan-seratan sanesipun saged kapanggihaken ing kaca 4, 5, 6, 8, 9, 20, 21, saha 23. Saking mapinten-pinten seratan ing sisih kiwa utawi tengenipun *teks*, kadudut bilih panyerat-panyerat sanesipun menika sampun ngampahi icip pati ingkang kababar ing *teks*.

Katitik saking seratan-seratanipun, panyerat ingkang angka kalih ngandharaken bilih icip pati menika jumbuh kaliyan ngelmi khak. Kajawi menika, panyerat angka kalih ugi ngandharaken bilih anggenipun nglampahi icip pati saged ugi kanthi cara dipunsetrum, ananging tiyang ingkang dipunmekatenaken menika saged kalajeng pejah amargi caranipun sasar. Panyerat angka kalih ugi ngandharaken bilih ngelmi icip pati menika saged kangge kadigdayan kanuragan. Kajawi menika, panyerat angka kalih ugi mbabar raosipun sampun dumugi ing icip pati kados ing ngandhap menika.

‘Mantuk têng ajali Allah baddi utawi ajal kamulyané utawi jaman kalanggêngan karahmatan. Nikmat bungah sengat(?) sami kémawon nanging sampun ngantos namung barang barang bêkja. kêdah sagêd mêrang jiwa kalihan raga. Badan wadhag kaliyan ingsun urip jati.’

Terjemahan-ipun

‘Pulang kepada asal Allah abadi atau ajal kemuliaan atau jaman keabadian kerahmatan. Nikmat senang sekali sama juga tapi jangan sampai hanya kebetulan semata. Harus bisa memisahkan antara jiwa dengan raga. Badan wadag dengan ingsun hidup yang sejati.’

Salajengipun panyerat angka kalih ngandharaken bilih marginipun icip pati menika angel saha gawat sanget. Angelipun tiyang ingkang badhe nglampahi icip pati inggih menika kedah saged nyingkiraken raos kadonyanipun. Wonten ing sufisme dipunwastani *zuhud*. *Zuhud* utawi nyingkiraken raos kadonyanipun menika ingkang dados angelipun lampah. Pangajeng-ajeng kados ing nginggil menika, dening panyerat angka kalih dipunwastani gawat amargi saged mangertos brahat kersaning Allah. Saking seratan wonten ing kaca 24, saged dipunmangertosi bilih panyerat angka kalih menika naminipun munakat, seratanipun dipunserat rikala 4 Mei 1935.

Tetembungan ingkang dipunserat dening panyerat angka tiga kathah ingkang mboten saged dipunwaos amargi tintanipun tipis saha aksaranipun boten cetha, tuladhanipun wonten ing kaca 6 saha 23. Ananging wonten ing kaca 4, seratan ingkang dipunserat dening panyerat angka 3 saged kawaos kanthi cetha. Seratanipun kados ing ngandhap menika.

“Ngêningakên cipta, rasa ngrasakaké badan sakojur, wiwit tênggak têkan dlamakan sikil. Rasa dirasakaké têrus, manut lakuning napas.”

Terjemahan-ipun

‘Mengheningkan cipta, rasa merasakan sekujur badan, mulai tenggorokan sampai alas kaki. Rasa dirasakan terus, sesuai keluar dan masuknya nafas.’

Katrangan ing nginggil menika ngandharaken raosipun tiyang ingkang nglampahi icip pati. Ingkang kedah dipunlampahi ing icip pati inggih menika

ngeningaken cipta saha ngraosaken raosing badan ingkang manut kaliyan medal saha mlebetipun ambegan.

2. Aparat Kritik

1. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks ukara ingkang kaserat ing teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘nanging pangambahipun manu(ng)¹sa dhatêng raos mulya,’ *terjemahanipun* ing basa Indonesia ‘*tetapi datangnya manusia pada rasa mulia.*’
2. Katitik saking tegesipun, tembung ‘kalenger’ mboten jumbuh kaliyan teges konteks ukaranipun, saengga tembung ‘kalenger’ *dipunsunting* dados ‘klenger’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. ‘Klenger’ tegesipun ‘ora eling, semaput’ (Poerwadarminta, 1939: 229). Konteks ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘tiyangipun k[a]²lenger kados sampun dados mayit,’ *terjemahanipun* ing bahasa Indonesia ‘*orangnya pingsan seperti sudah menjadi mayat.*’
3. Katitik saking tegesipun, tembung ‘kalenger’ boten jumbuh kaliyan tegesing konteks ukaranipun, saengga tembung ‘kalenger’ *dipunsunting* dados ‘klenger’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. ‘Klenger’ tegesipun ‘ora eling, semaput’ (Poerwadarminta, 1939: 229). Konteks ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘Mongka sajatosipun dèrèng, namung

k[a]³lêngêr kémawon,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*Padahal sebenarnya belum, hanya pingsan saja.*’

4. Ewahing tembung ‘uge’ dados ‘uger’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘r’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘uger’. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘amargi ingkang kanggé uge(r)⁴ wosipun badan sampun kalampahan gumlethak dados mayit,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*karena tanda-tanda tubuh sudah mengalami terlentang menjadi mayat.*’
5. Katitik saking tegesipun, tembung ‘karasa’ boten jumbuh kaliyan teges konteks ukaranipun, saengga tembung ‘karasa’ *dipunsunting* dados ‘krasa’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. ‘krasa’ tegesipun ‘kraos, ketaman ing rasa, bisa ngrasakaken’ (Poerwadarminta, 1939: 249).
6. Ewahing tembung ‘karasa’ dados ‘krasa’ katindakaken kanthi ngirangi aksara ‘a’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘krasa’. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘ora k[a]⁶rasa apa apa,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*sudah tidak terasa apa-apa.*’
7. Katitik saking tegesipun, tembung ‘ngaroncal’ boten jumbuh kaliyan teges konteks ukaranipun, saengga tembung ‘ngaroncal’ *dipunsunting* dados ‘ngroncal’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. Ngroncal tegesipun ‘nggronjal, kronca’ (Poerwadarminta, 1939: 432). *Konteks* ukara ingkang kaserat ing

teks Serat Icip Pati inggih menika ‘ingkang kathah mawi ng[a]⁷roncal,’
terjemahanipun ing bahasa Indonesia ‘*kebanyakan berontak.*’

8. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘makaten ugi kahananing manu(ng)⁸sa,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*begitu juga keadaan manusia.*’
9. Katitik saking tegesipun, tembung ‘talaten’ mboten jumbuh kaliyan teges konteks ukaranipun, saengga tembung talaten *dipunsunting* dados tlaten kanthi ngirangi aksara ‘a’. Tlaten tegesipun ‘tlatos, nindakaken apa-apa kalawan taberi lan sabar’ (Poerwadarminta, 1939: 609). *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘saking dipunsinau kalihan t[a]⁹latèn,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*dengan mempelajari secara tekun.*’
10. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks*

ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘punika manu(ng)¹⁰sa sampun saged aningali,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*manusia sudah bisa melihat.*’

11. Ewahing tembung ‘dipuncariyosani’ dados ‘dipuncariyosi’ katindakaken kanthi ngirangi aksara ‘an’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘dipuncariyosi’. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘wonten ingkang namung dipuncariyos[an]¹¹i,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*ada yang hanya diberitahu.*’

12. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘kapurih ngangkah dumugi sirnanipu [kaca 12] n èngetan manu(ng)¹²sa,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia* ‘*diminta mengarahkan hingga sampai lenyap [12] nya ingatan manusia.*’

13. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung

‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘inggih punika drajat minulya gegayuhaning manu(ng)¹³sa,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*yaitu rasa mulya cita-cita manusia.*’

14. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)¹⁴sa wajib kados pundi,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia harus bagaimana.*’

15. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)¹⁵sa boten prelu memanahan bab punika,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia tidak perlu memikirkan hal tersebut.*’

16. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘prelu dados memahanipun manu(ng)¹⁶sa,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*perlu menjadi pikiran manusia.*’
17. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘*manu(ng)*¹⁷*sa kapurih nyumerepi raosing pejah,*’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia diminta mengetahui rasanya mati.*’
18. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks*

ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)¹⁸sa wajib angudi sagedipun gesang ing sabakdaning gesang,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia ‘manusia wajib berusaha mempelajari bagaimana caranya hidup.’*

19. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)¹⁹sa wajib kedah ambudi sagedipun gesang,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia ‘manusia harusnya memikirkan bagaimana caranya bisa hidup.’*
20. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘mongka sadèrèngipun manu(ng)²⁰sa punika pejah,’ *terjemahanipun ing bahasa Indonesia ‘maka sebelum manusia itu mati.’*
21. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres

miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘*gesang ingkang dados gegayuhaning manu(ng)²¹sa,*’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*hidup yang menjadi cita-cita manusia.*’

22. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘*gesang ingkang dados gegayuhaning manu(ng)²¹sa,*’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*dijamah di dalam manusia ketika masih hidup.*’

23. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘*manu(ng)²³sa* punika dumados saking kempalipun ingkang boten gesang,’ *terjemahanipun*

ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia itu terbentuk dari kumpulnya yang tidak hidup.*’

24. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘dados manu(ng)²⁴sa punika tansah madhep,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*jadi manusia itu selalu menghadap.*’

25. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘awit saking manu(ng)²⁵sa tansah madhep dhateng kadonyan,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*oleh karena manusia selalu menghadap pada keduniaan.*’

26. Katitik saking tegesipun, tembung ‘dariji’ boten jumbuh kaliyan teges *konteks* ukaranipun, saengga tembung ‘dariji dipun-sunting dados ‘driji’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. Tembung ‘driji’ tegesipun ‘gegelitaning tangan

(sikil) pucuk' (Poerwadarminta, 1939: 75). *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika 'Nabi Yusup saweg sami sumerep bilih d[a]²⁶rijinipun sami tatu medal rahipun,' *terjemahanipun* ing *bahasa Indonesia* 'Nabi Yusuf baru mengetahui bahwa jarinya sama mengeluarkan darah.'

27. Ewahing tembung 'manusa' dados 'manungsa' katindakaken kanthi nambah aksara 'ng' supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung 'manusa', ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung 'manungsa', awit saking tembung 'manungsa' menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika 'inggih awit saking manu(ng)²⁷sa punika sampun kalajeng matuh,' *terjemahanipun* ing *bahasa Indonesia* 'oleh karena manusia itu sudah terlanjur patuh.'

28. Ewahing tembung 'manusa' dados 'manungsa' katindakaken kanthi nambah aksara 'ng' supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung 'manusa', ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung 'manungsa', awit saking tembung 'manungsa' menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika 'manawi manu(ng)²⁸sa sampun saged wijang pamawasipun,' *terjemahanipun* ing *bahasa Indonesia* 'jika manusia sudah bisa lurus pengawasannya.'

29. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manawi manu(ng)²⁹sa sampun saged waspada,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*jika manusia sudah bisa melihat.*’
30. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)³⁰sa ingkang makaten wau sampun saged gesang,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia yang seperti itu tadi sudah bisa hidup.*’
31. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks*

ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)³¹sa ingkang sampun saged pejah saderengipun pejah,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia yang sudah bisa mati sebelum ajal datang.*’

32. Ewahing tembung ‘manusa’ dados ‘manungsa’ katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘manu(ng)³²sa ingkang sampun dumugi,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*manusia yang sudah sampai.*’

33. Katitik saking tegesipun, tembung ‘darajat’ boten jumbuh kaliyan teges *konteks* ukaranipun, saengga tembung ‘darajat’ dipun-*sunting* dados ‘drajat’ kanthi ngirangi aksara ‘a’. Tembung ‘drajat’ tegesipun ‘pangkat kaluhuran’ (Poerwadarminta, 1939: 74). *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘sampun dumugi ing d[a]³³rajat makaten wau,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*sudah sampai pada derajat itu tadi.*’

34. Ewahing tembung *manusa* dados *manungsa* katindakaken kanthi nambah aksara ‘ng’ supados panyerating tembung kasebut dados leres miturut *Baoesastra Djawa*. Sanajan ing *Baoesastra Djawa* wonten tembung ‘manusa’, ingkang kaginakaken ing *suntingan teks* inggih menika tembung ‘manungsa’, awit saking tembung ‘manungsa’ menika asring kaginakaken minangka basa padintenan masarakat Jawi ing jaman sakmenika. *Konteks*

ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘*manu(ng)*³⁴*sa ingkang sampun lair kaping kalih,*’ *terjemahanipun* ing *bahasa Indonesia* ‘*manu(ng)*³⁴*sa ingkang sampun lair kaping kalih.*’

35. Katitik saking tegesipun, tembung ‘dipunkalampahan’ mboten jumbuh kaliyan teges konteks ukaranipun, saengga tembung ‘dipunkalampahan’ dipun-*sunting* dados ‘kalampahan’ kanthi ngirangi ater-ater ‘dipun-’. Tembung ‘lampah’ tegesipun ‘laku’ (Poerwadarminta, 1939: 259), menawi dipuntambahi anter-ater ‘ka-’ kaliyan ‘-an’ dados kalampahan, tegesipun ‘kelakon’. *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘ananging saged [dipun]³⁵kalampahan muksis,’ *terjemahanipun* ing *bahasa Indonesia* ‘*tetapi bisa dijalankan dengan sebenar-benarnya.*’

3. Cathetan *Terjemahan*

Basa sumber ingkang kaginakaken ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika basa Jawi, manawi basa sasaranipun inggih menika *bahasa Indonesia*. Kekalih basa menika gadhah sipat ingkang beda saengga kadhang kala panaliti nemahi pepalang nalika *nerjemahaken* tembung-tembung tartamtu kanthi ajeg saking basa Jawi dhateng *bahasa Indonesia*. Awit saking menika, *terjemahan* katindkaken kanthi sacelak-celakipun kaliyan basa sumberipun saha *konteks* ukaranipun.

Ing *terjemahan teks Serat Icip Pati*, wonten tembung-tembung tartamtu ingkang manawi *dipunterjemahaken* dhateng *bahasa Indonesia*, boten trep kaliyan tegesing tembung miturut Baoesastra Djawa, utawi *terjemahanipun* boten trep kaliyan *konteks* ukaranipun. Awit saking menika tembung ingkang boten wonten *terjemahanipun* utawi boten trep kaliyan *konteks* ukaranipun, *terjemahanipun* dipunjumbuhaken kaliyan *konteks* ukaranipun.

Tembung-tembung ingkang boten trep kaliyan *konteks* ukranipun dipuncathet saha kaandharaken *alternatif terjemahan* kangge mangertosi tegesipun tembung menika. Cathetan saha andharan bab tegesing tetembungan ingkang boten trep kaliyan *konteks* ukranipun ing terjemahan kados ing ngandhap menika.

1. Icip pati minangka irah-irahan mboten dipunterjemahaken wonten ing basa Indonesia, nanging icip pati wonten ing teks dipun-*terjemah*-aken wonten ing basa Indonesia. *Terjemahan*-ipun icip pati wonten ing basa Indonesia inggih menika *cicip mati*.
2. Tembung ‘paguron icip pati’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*perguruan* icip pati’. Tembung ‘paguron’ tegesipun ‘*perguruan*’. Tegesipun tembung ing nginggil menika boten trep kaliyan *konteks* ukranipun, saengga tembung ‘paguron’ tegesipun ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*tanda*’. Awit saking menika, kanthi *kontekstual* tegesing tembung ‘paguron’ ing ‘paguron icip pati’ inggih menika ‘*tanda icip pati*’. Ewahing tegesipun tembung menika trep kaliyan andharan sasampunipun ing *teks Serat Icip Pati* ingkang ngandharaken bab tandha-tandha ingkang kaanggep sampun dumugi ing pati.
3. Bebakalaning tembung ‘sinida’ saking tembung lingga ‘sidi’. Tembung ‘sidi’ tegesipun ‘sampurna, kalakon ingkang sinedya’ (Poerwadarminta, 1939: 561). *Terjemahanipun* tembung ‘sinida’ ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*sempurna*’. *Konteks* ukranipun ing *teks Serat Icip Pati*, icip pati sinida inggih menika *cicip mati sempurna*.

4. *Terjemahanipun* ‘guru tukang nyida’ ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*guru tukang mematikan*’. Tembung tukang tegesipun ‘kang kerep nindakake’ (Poerwadarminta, 1939: 611). Tegesipun ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*yang sering melakukan*’. Tegesipun tembung ing nginggil menika boten trep kaliyan *konteksipun*, saengga tegesing tembung tukang ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*ahli*’. ‘Kang kerep nindakake’ menika sami tegesipun kaliyan ‘*ahli*’. Awit saking menika, kanthi *kontekstual* tegesing tembung ‘guru tukang nyida’ inggih menika ‘*guru ahli icip pati*’.
5. Mila bikanipun tembung kasidan inggih menika kasiddha (jk), *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*berlangsung*’ (Prawiroatmojo, 1957: 1083). Tegesipun tembung ing nginggil boten trep manawi dipuncakaken wonten ing *konteks* ukaranipun, saengga *terjemahanipun* tembung kasidan ing *bahasa* Indonesia inggih menika ‘*kehidupan sesudah mati*.’ *Konteks* ukara ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika ‘kaping kalih lair ing kasidan,’ *terjemahanipun* ing *bahasa* Indonesia ‘*kedua kali lahir di kehidupan sesudah mati*.’
6. Tegesing rahsa inggih menika ‘wadi, winadi, gaib.’ (Poerwadarminta, 1939: 517). Saking katrangan ing nginggil, saged kaandharaken bilih tembung rahsa menika mujudaken bab ingkang wadi utawi *rahasia*. Wonten ing *konteks Serat Icip Pati*, rahsa menika raosing manah ingkang tinemah ing salabetipun icip pati. Tiyang ingkang nglampahi icip pati menika nemahi kawontenan arupi getering manah. Saking katrangan ing nginggil saged kaandharaken *terjemahanipun* rahsa ing *bahasa* Indonesia inggih menika *getaran hati yang bersifat halus atau rahasia*. Andharan menika jumbuh kaliyan pamanggihipun

Syamsul'alam (1990: 120), *rahsa adalah getaran rasa yang amat sangat halus yang terdapat di kedalaman hati*. Bedaning rahsa kaliyan rahsa inggih menika, manawi rasa menika getering manah jalaran saking panca indra (Syamsul'alam, 1990: 120), manawi rahsa menika getering manah jalaran saking batin.

7. Ing kaca 7 paragraf 6 wonten *teks* 'sawenèhing guru tukang nyida', *terjemahan*-ipun ing basa Indonesia 'guru ahli cicip mati yang lain'. *Teks* ing nginggil menika ngandharaken bilih wontenipun guru tukang nyida utawi guru ahli icip tapi ingkang langkung saking satunggal. Wontenipun guru ahli icip pati ingkang langkung saking satunggal menika nedahaken bilih ing jaman rumiyin wonten *tradhisi* icip pati ingkang dipunlampahi masarakat Jawi. Wontenipun guru ahli icip pati ingkang langkung saking satunggal menika ugi nedahaken bilih *tradhisi* icip pati menika mboten namung dipunlampahi dening satunggal tiyang nanging langkung.

4. Isining *Teks Serat Icip Pati*

Sasampunipun maos, mangertosi, saha nyathet kanthi cetha *teks Serat Icip Pati*, kapanggihaken wosing *teks Serat Icip Pati*. Wosing *teks Serat Icip Pati* kanthi ringkes saged kaperang dados 5, inggih menika (1) pawadan kenging menapa kedah nyumurupi ngelmi icip pati, (2) jinis saha pangertosaning icip pati, (3) margi, titikan, cariyos, saha raosing icip pati sinida, (4) margi, titikan, cariyos, saha raosing icip pati tilem, saha (5) margi, titikan, cariyos, saha raosing icip pati rasa jati.

a. Pawadan Kenging Menapa Kedah Nymurupi Ngelmi Icip Pati

Sedaya agami menika mulangaken wontenipun pejah. Agami Islam lumantar kitab sucinipun ugi nerangaken bilih wonten gesang ing sajawinipun gesang ing alam donya punika. Gesang ing sajawinipun gesang ing alam donya inggih menika gesang sasampunipun pejah. *“dan kehidupan dunia ini, hanyalah permainan dan senda gurau. Sedangkan negeri akhirat itu, sungguh lebih baik bagi orang yang bertakwa. Tidakkah kamu mengetahui?” (Al-Qur'an, 6 : 32).* Wontenipun pejah menika kanthi cetha dipunandharaken ing *Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Sarèhning ing alam donya punika wonten pejah. (12, 18)

Terjemahanipun

Oleh karena di alam dunia ini ada kematian.

Wontenipun pejah menika lajeng jalari manungsa memanah bilih menapa ingkang badhe dipunpanggihi sasampunipun pejah ing alam donya menika. Wontenipun gesang sasampunipun pejah ing alam donya menika kaandharaken ing ayat Al-Qur'an ingkang kaserat ing nginggil, inggih menika gesang ing alam akhirat. Pawadan kenging menapa manungsa kedah nyumerepi ngelmi icip pati inggih menika supados manungsa saged ngicipi kados pundi raosipun gesang sasampunipun pejah ing alam donya menika. Langkung cethanipun kados ingkang kaserat ing *Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Manu(ng)¹⁷ sa kapurih nyumerepi raosing pejah ing saderengipun pejah sayektos inggih punika ngicipi pejah. Saha kapurih saged gesang ing tembe sapengkeripun saking gesang ing alam donya punika. (13,19)

Terjemahanipun

Manusia diminta mengetahui rasanya mati yang sebelum benar-benar mati yaitu mengicipi kematian. Serta diminta bisa hidup setelah hidup di alam dunia ini.

Gesang ing sasampunipun gesang ing alam donya menika tamtu badhe dipunlampahi sadaya tiyang ingkang gesang ing alam donya menika. Wonten ingkang cariyos bilih sasampunipun pejah menika manungsa badhe nemahi kahanan ingkang sangsara utawi sakeca gumantung amalipun rikala taksih gesang ing alam donya menika. Kahananing gesang sasampunipun pejah menika ingkang asring jalari manungsa sisah utawi giris. Kanthi mangertosi saha nglampahi ngelmi icip pati, manungsa badhe ical girisipun, kados ingkang kaserat ing ngandhap menika.

Manawi manu(ng)²⁹sa sampun saged waspada dhateng raos jatining gesang, tamtu badhé ical giris saha sisahing manah déning ing alam donya wonten pejah. (20,24)

Terjemahanipun

Jika manusia sudah bisa melihat kepada rasa sebenarnya hidup, tentunya akan hilang khawatir dan susah hatinya yang disebabkan di alam dunia ini ada kematian.

Giris saha sisah manahing manungsa menika jalaran saking dereng mangertos kawontenaning gesang sasampunipun pejah ing alam donya menika. Adatipun, manungsa rumaos sedhih saha prihatos badhe nandhang sangsara awit saking dereng mangertos menapa ingkang badhe dipunlampahi sasampunipun pejah ing alam donya menika. Manungsa ingkang sampun mangertos saha nglampahi icip pati boten badhe giris utawi sisah manahipun amargi kawontenan ing alam sasampunipun pejah menika sampun dipunmangertosi saha dipunlampahi.

Saged angéndhani sangsara, inggih punika ruwat saking panandhang, kalis saking sedhik lan prihatin, amargi lajeng priksa bilih boten wonten kawontenan ingkang saged damel bilahi ing pribadinipun. (20,24)

Terjemahanipun

Bisa menghindari kesengsaraan, yaitu bersih dari perasaan sedih dan prihatin, karena selanjutnya lalu bisa mengerti bahwa tidak ada keadaan yang bisa membuat celaka pada pribadinya.

b. Jinis saha Pangertosaning Icip Pati

Tembung ‘icip’ tegesipun ‘pacoban kanggo nyumurupi rasane’ (Poerwadarminta, 1939: 175). Dene tembung ‘pati’ tegesipun ‘pejah, seda, pisahing nyawa (sukma) saka ing badan wadhag’ (Poerwadarminta, 1939: 476). Miturut tegesing tembung icip saha pati ing nginggil, tembung icip pati tegesipun pacoban kangge nyumurupi raosipun pisahing nyawa (sukma) saking badan.

Ing *teks Serat Icip Pati*, jinis saha pangertosaning icip pati menika kaperang dados tiga. Tigang jinising icip pati inggih menika icip pati sinida, icip pati tilem, saha icip pati rasa jati. Saben jinis peranganing icip pati menika pangertosan saha titikanipun beda-beda.

c. Icip Pati Sinida

Asalipun tembung ‘sinida’ saking tembung lingga ‘sidi’. Tembung ‘sidi’ tegesipun ‘sampurna, kelakon ingkang sinedya’ (Poerwadarminta, 1939: 561).

Terjemahanipun tembung ‘sinida’ ing basa Indonesia inggih menika ‘*sempurna*’.

Icip pati sinida punika icip pati gumlêthaking badan dados mayit. Sirna napas tuwin keketekkipun (3,1).

Terjemahanipun

Cicip mati sempurna yaitu cicip mati terlentangnya tubuh menjadi mayat. Hilang nafas serta denyut jantungnya.

Pangertosaning icip pati sinida ing nginggil menika jumbuh kaliyan titikanipun tiyang ingkang saweg nemahi semaput. Tiyang ingkang semaput, utawi ing *Serat Icip Pati* dipunsebut sinida, menika sirna napas saha keketekkipun. Awit saking menika, tiyang ingkang semaput utawi sinida menika saged dipunwastani icip pati.

1. Margining Icip Pati Sinida

Tiyang ingkang semaput menika maneka warni jalaranipun, wonten ingkang jalaran ngraosaken raos *nyeri* ing madharan, watuk ingkang parah, ngadeg ing satunggaling papan kanthi wekdal ingkang dangu, medal rahipun ingkang kathah, *dehidrasi*, mandhapipun *tensi* kanthi caket, *narkoba* utawi *alkohol*, lsp. (<http://www.blogdokter.net/2011/08/11>). Wontenipun tiyang ingkang semaput utawi sinida menika jalaran saking *oksigen* ingkang mambeg mboten lumampah dumugi otak (<http://majalahkesehatan.com>), saengga otak kados-kados pejah, nanging sejatosipun dereng pejah. Andharan menika jumbuh kaliyan katrangan ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Sarana pinithes ototipun ageng, inggih punika urung urung margining rah, sesambetanipun jantung kaliyan sirah, ingkang panithes kaprenahing gulu iring kiwa tengen, sareng pinithes, rahipun kebendung lajeng mambeg ngantos sedaya rah ing sakubuking kados sampun kèndel babar pisan, napas kèndel ketek ketek inggih sami kèndel, tiyangipun k[a]²lenger kados sampun dados mayit. (5,3)

Terjemahanipun

Dengan cara ditekan otot besarnya, yaitu jalannya darah, yang menghubungkan jantung dengan kepala, yang ditekan di bagian leher sisi kiri kanan, ditekan bersamaan, darahnya terbungkus lalu alirannya berhenti sampai semua darah di sekujur menjadi seakan-akan sudah berhenti sama sekali, nafas berhenti, detak detak jantung juga sama berhenti, orangnya pingsan seperti sudah menjadi mayat, itu dianggap sudah menjadi mayat.

Icip pati sinida minangka salah satunggaling laku, jalaranipun kedah dipunsengaja. Amrih saged ngicipi pati sinida, rahipun kedah dipunbendung supados ilining rah mboten ngantos dumugi ing sirah. Caranipun inggih menika kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing nginggil, inggih menika sarana pinithes ototipun ageng, urung-urung margining rah, sesambetanipun jantung kaliyan sirah.

2. Titikanipun Icip Pati Sinida

Tiyang ingkang dipunwastani semaput menika mawi titikan tartamtu. Tegesing semaput inggih menika icalipun *kesadaran* kanthi dumandakan, adatipun namung sekedhap, jalaranipun amargi boten wonten *oksigen* ingkang mili dumugi sirah (<http://majalahkesehatan.com>). Sinida menika ugi mawi titikan tartamtu kados ingkang sinerat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Ical keketek tuwin napasipun (5-6,5).

*Terjemahanipun
Hilang detak serta nafasnya.*

Manungsa ingkang ical keketek saha napasipun menika saged dipunwasatani sampun dumugi ing icip pati sinida. Tiyang ingkang pejah sayektos menika ugi ical keketek saha napasipun. Nanging wonten bab ingkang beda antawisipun icip pati sinida kaliyan pejah ingkang sayektos. Bedanipun, tiyang ingkang pejah sayektos kaliyan tiyang ingkang nglampahi icip pati sinida inggih menika, kados ingkang sinerat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Wontenipun boten kalajeng pejah punika sajatosipun pancèn dèrèng pejah sayektos rah mung mambeg sabagèyan ageng, dados taksih wonten ingkang lumampah ananging namung sabagèyan alit boten katawis, punika ingkang dados kekiyatan saged damel wangsul tangi malih. (7,7)

Terjemahanipun

Adapun tidak terlanjur mati itu sebenarnya memang belum benar-benar mati darah hanya berhenti sebagian besar, jadi masih ada yang berjalan tapi hanya sebagian kecil tidak terlihat, itu yang menjadi kekuatan agar bisa digunakan kembali sadar kembali.

Tiyang ingkang pejah sayektos menika keketek saha napasipun ical. Kajawi menika rahipun sampun mboten lumampah malih. Manawi sinida, taksih wonten sabageyan alit rah ingkang lumampah, nanging mboten katawis. Amrih saged nyumurupi taksih wontenipun sabageyan alit rah ingkang taksih lumampah menika kedah mawi alat *kedokteran* ingkang dipunwasatani *tensimeter* (<http://www.alatpengukur.com>).

3. Cariyosipun Icip Pati Sinida

Saking katrangan ing salebetipun *teks Serat Icip Pati*, saged kaandharaken maneka warni cariyosipun tiyang ingkang nglampahi icip pati sinida. Mapinten-pinten cariyosipun tiyang ingkang nglampahi icip pati sinida menika jalaran saking bedanipun *pengalaman* satunggal tiyang kaliyan sanesipun rikala nglampahi icip pati sinida. Mapinten-pinten cariyosipun tiyang ingkang nglampahi icip pati sinida ingkang sinerat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Tanpa wejangan punapa punapa (5,5).

Sirna raos pangraosipun, namung kados tiyang tilem kapati, ingkang boten ngimpi, inggih punika: sampun supé ing saniskara (6,5).

Taksih gadhah èngèt nanging sampun boten ngraosaken punapa punapa, rumaosipun angen angen punika kados wonten ngawang awang benggang kalihan badan, déné alamipun remen remen, nanging ing ngriku boten

nyawang punapa punapa, kejawi namung pangangen angenipun piyambak (6,5).

Manggih papan ingkang sarwa asri, wonten ingkang kepethuk tiyang ageng inggil brengos capang bréwok simbar dhadha wulu wawar ambek tagada, ngaken malaékat (6,5).

Wonten ingkang manggih lelampahan kados salimrahipun tiyang ngimpi kémawon. (6-7,5).

Terjemahanipun

Tanpa petuah apa apa.

Hilang rasa segala rasa, hanya seperti orang yang benar-benar tertidur, yang tidak bermimpi, yaitu, sudah lupa segalanya.

Masih punya ingatan tetapi sudah tidak merasakan apa-apa, rasanya angan-angan itu seperti ada di langit-langit pisah dengan tubuh, sedangkan alamnya indah-indah, tapi di situ tidak melihat apa-apa, kecuali hanya angan-angannya sendiri.

Menemukan tempat yang serba indah, ada yang bertemu orang tinggi besar kumis tebal brewok lebat dada penuh bulu membawa pentungan, mengaku malaikat.

Ada juga yang mengalami perjalanan seperti mimpi saja.

Wontenipun cariyos ingkang beda-beda tumrap tiyang ingkang nglampahi icip pati sinida menika gumantung angen-angenipun piyambak. Dados, menapa ingkang dipunpanggihaken saha dipunlampahi ing salebetipun icip pati sinida inggih menika angen-angenipun piyambak-piyambak.

4. Raosipun Icip Pati Sinida

Sampun kaandharaken bilih marginipun icip pati sinida inggih menika kanthi pinithes ototipun ageng, inggih menika margining rah saking jantung dumugi sirah. Limrahipun tiyang ingkang dipunbendung rahipun inggih kraos sakit. Menapa malih rah ingkang dipunbendung rah prenahing gulu ingkang mili saking badan dumugi sirah. Raosipun nalika rah dipunbendung kados ingkang kaandharaken ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Sinida punika inggih kraos sakit, kinten kinten boten tebih kados tiyang dipuntekak, tandhanipun bilih sakit amargi nalika saweg wiwit pinithes, ingkang kathah mawi ng[a]⁷roncal, napasipun nyenggrog (7,7).

Terjemahanipun

Icip pati pingsan itu memang terasa sakit, kira-kira tidak jauh seperti orang dicekik, tandanya sakit karena ketika mulai ditekan, kebanyakan berontak, nafasnya tertahan.

Ingang dipunjakengaken ing icip pati sinida inggih menika pejah, nanging sanes pejah ingkang sayektos. Menapa ingkang dipunlamaphi utawi dipunpanggiaken sasampunipun rah dipunbendung inggih menika kados angen-angenipun piyambak-piyambak.

d. Icip Pati Tilem

Tembung ‘tilem’ tegesipun ‘turu’ (Poerwadarminta, 1939: 606). Salah satunggalipun icip pati ingkang kaandharaken ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* inggih menika icip pati tilem. Pangertosanipun icip pati tilem kados andharan ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Kukuding rah pecat saking badan, wiwit saking pucuking jempol suku, saya minggah minggah ngantos dumugi telas babar pisan, nanging sajatosipun rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan, punika ingkang raosipun kados kukuding rah (8,8).

Terjemahanipun

Hilangnya darah pisah dari tubuh, mulai dari ujung jempol kaki, semakin naik naik sampai habis sama sekali, tetapi sebenarnya darahnya tidak hilang, yang hilang hanya (1) getaran halus rasa perasaan serta (2) getaran halus detak badan, itu yang rasanya seperti hilangnya darah.

Kados dene icip pati sinida, icip pati tilem ugi ngangkah icalipun *kesadaran*. Nanging tata cara, titikan, saha raosipun icip pati tilem beda kaliyan icip pati sinida. Adatipun, tiyang tilem menika mboten saged wicanten, mboten

saged mireng, mboten saged mobah lsp. Titikanipun tiyang ingkang kados makaten menika sampun dipunanggep sampun pejah utawi sampun nglampahi icip pati. Nanging sajatosipun dereng pejah sayektos, ingkang ical namung raosipun badan saha karkating badan.

1. Margining Icip Pati Tilem

Marginipun icip pati tilem kados limrahipun tiyang tilem. Bedanipun, manawi icip pati tilem kapurih èngetanipun namung dipunreremaken. Langkung cethanipun, margining icip pati tilem kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Angangkah kukudipun rahsa kekalih, nanging èngetan sageda taksih jangkep. Dados èngetan dipunreremaken, supados saged ngukud rahsa kekalih wau, nanging dipunsantosakaken, supados sampun ngantos padham. (10,11)

Terjemahanipun

Mengusahakan hilangnya kedua getaran halus itu, tapi ingatan masih lengkap. Jadi ingatan diendapkan, agar bisa menghilangkan kedua getaran halus tadi, tapi tetap dihidupkan, jangan sampai padam.

Salajengipun, *teks Serat Icip Pati* ngandharaken bilih anggenipun ngreremaken engetan, nanging taksih dipunsantosakaken, menika boten gampang saha prelu dipunlatih. Manawi sampun lantih kanthi tlaten badhe gampang anggenipun ngreremaken engetan, nanging taksih dipunsantosakaken.

2. Titikanipun Icip Pati Tilem

Icip pati tilem meh sami kaliyan icip pati sinida. Nanging wonten titikan ingkang beda saking kekalih icip pati menika. Manawi icip pati sinida menika rahipun kados-kados ampun mambeg, sanajan sajatosipun taksih wonten ingkang

lumampah sabageyan alit. Titikanipun icip pati tilem ingkang bedakaken kaliyan icip pati sinida inggih menika, manawi icip pati tilem rahipun boten kukud.

Rahipun boten kukud, ingkang kukud namung (1) rahsaning raos pangraos saha (2) rahsanipun karkating badan. (8,8)

Terjemahanipun

Darahnya tidak hilang, yang hilang hanya (1) getaran halus rasa perasaan serta (2) getaran halus detak badan.

Kukudipun rahsaning raos pangraos saha rahsaning karkating badan menika ingkang raosipun kados kukuding rah. Nanging sajatosipun rahipun dereng kukud. Titikanipun icip pati tilem sanesipun ingkang saged dipunraosaken dening tiyang ingkang nglamaphi icip pati tilem inggih menika rikala karkating badan taksih kukud utawi dereng sumebar. Raosipun rikala karkating badan taksih kukud utawi dereng sumebar kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Karkating badan taksih kukud (dèrèng sumebar), punika manu(ng)¹⁰sa sampun saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp, sapanunggilannipun, makaten punika dipunwastani tindhihen. (10,12)

Terjemahanipun

Kekuatan badan masih hilang (belum menyebar), yaitu manusia sudah bisa melihat, mendengar, mencium, dan lain-lain, tapi belum bisa bicara, bergerak, berkedhip, dan sebagainya, seperti itu disebut tindhihen.

Saking katrangan ing *teks Serat Icip Pati* ing nginggil menika, saged kaandharaken titikan ingkang saged karaosaken tiyang ingkang nglampahi icip pati tilem inggih menika kados tindhihen. Tindhihen inggih menika kawontenan rikala tiyang menika saged aningali, mireng, ngambet, sapanunggillannipun, ananging dèrèng saged wicanten, ébah, kedhèp.

3. Cariyosipun Icip Pati Tilem

Cariyosipun icip pati tilem menika maneka warni. Kados dene icip pati sinida, cariyosipun icip pati tilem menika ugi maneka warni. Bedanipun cariyosing icip pati tilem menika gumantung angen-angenipun piyambak-piyambak.

Limrahipun mawi wejangan, ingkang kaangkah wonten sawawining Alam pangimpèn, saha wonten sawawining tilem kapati, dados èngetan taksih manjer, nanging boten ngimpi. (10-11,13)

Terjemahanipun

Biasanya disertai nasehat, yang berasal dari luar alam mimpi, serta ada di luar tidur yang sebenar-benarnya, jadi ingatan masih hidup, tetapi tidak bermimpi.

Wontenipun salah satunggalipun cariyosing icip pati tilem kados ing nginggil menika. Adatipun mawi wejangan ingkang asalipun saking sawawining alam pangimpen. Engetanipun taksih manjer, nanging boten ngimpi. Katrangan ing nginggil menika jumbuh kaliyan margining icip pati tilem ingkang ngangkah supados engetan taksih jangkep.

Wonten ugi cariyos sanes ing icip pati tilem. Cariyos sanesipun ing icip pati tilem kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Wonten ingkang kapurih angangkah supados èngetan punika kraos kados déné anjendhel, inggih punika menep tanpa mobah mosik, namung kadunungan raos mulya tanpa sarana. (11,14)

Terjemahanipun

Ada yang diminta mengarahkan agar ingatan tersebut terasa seperti halnya menumpuk, yaitu mengendap tanpa berubah ubah, tapi ditempati rasa mulya tanpa sarana.

Menapa ingkang dipunraosaken manungsa menika gumantung menapa ingkang dipuntingali, dipunmirengaken, saha engetanipun bab kadadosan-kadadosan ingkang kepengker. Menapa ingkang dipuntingali, dipunmirengaken, saha engetanipun bab kadadosan-kadadosan ingkang kepengker menika ingkang jalari bingah utawi sisahing manah. Tiyang ingkang nglamaphi icip pati tilem menika kapurih supados engetanipun dipunreremaken kemawon. Manawi engetan, bab kadadosan ingkang kepengker, ingkang jalari sisah bingahing manah menika sampun rerem utawi jendhel, boten wonten malih ingkang saged jalari bingah sisahing manah. Kawontenan kados makaten menika ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* dipunwasatani kadunungan raos mulya tanpa sarana.

Cariyos ing nginggil meh sami kaliyan cariyos sanesipun tiyang ingkang nglampahi icip pati tilem. Cariyos sanesipun ing icip pati tilem kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Wonten ingkang namung dipuncariyos[an]¹¹i, angger angen angen punika sampun saged oncat saking badan, dumunung wonten ing awang awang uwung uwung, sampun boten abadan wadhag, kanton abadan wang wung sepi, inggih punika sampun dumugi. (11,14)

Terjemahanipun

Ada yang hanya diberitahu, ketika angan-angan tersebut bisa meloncat dari badan, bertempat di awang-awang uwung-uwung, sudah tidak berbadan raga, hanya berbadan kekosongan sepi, ya itu sudah sampai.

Kados dene engetan, angen-angen kadhang kala taksih manjer rikala tiyang menika tilem. Wontenipun tiyang menika ngraosaken bingah utawi sisah awit saking engetan utawi angen-angen, bab kadadosan ingkang jalari bingah saha sisah, taksih manjer. Saking cariyosing icip pati ing nginggil, saged kaandharaken bilih tiyang menika sampun dumugi ing icip pati tilem manawi angen-angenipun

sampun oncat saking badan, dumunung wonten ing awang-awang uwung-uwung, sampun boten abadan wadhag, kantung abadan wang wung sepi.

Awang-awang, uwung-uwung utawi abadan wang wung sepi menika kangge ngandharaken kawontenan ingkang pinanggih icip pati tilem. Awang-awang, uwung-uwung utawi abadan wang wung sepi menika ing mistik kejawen dipnsebut heneng-hening (*diam, jernih*) ngantos dumugi ing swasana *kosong* (suwung) nanging wosnten isinipun (Endraswara, 2012: 151).

Cariyos sanesipun ing icip pati tilem inggih menika tiyang ingkang nglampahi icip pati tilem badhe pikantuk sasmita. Langkung cethanipun kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Sadèrèngipun dumugi ing panggènan ingkang sinedya, kacariyos, asring dipuncariyosi, bilih ing ngriku ngambah panggènan angsal sasmita, wujud sawarni impèn utawi swara. (11,15)

Terjemahan

Sebelum sampai di tempat yang diidam-idamkan, diceritakan, sering diceritakan, bahwa di situ merambah tempat mendapat wahyu, wujudnya seperti impian atau suara.

Kathah tiyang ingkang nglampahi icip pati utawi ritual menika angsal sasmita. Lumantar lampahan mistik ingkang *estetis* saha *artistik*, tiyang ingkang nglampahi mistik langkung tanggap saha landhep olah rasanipun, saengga tanggap ing sasmita utawi tanggap dhateng *isyarat* gaib (Endraswara, 2006: 194).

Syamsul'alam (1990: 126) ngandharaken bilih jinising sasmita menika kaperang dados kalih, inggih menika sasmita saking jin kaliyan sasmita saking malaekat. Sasmita saking jin adatipun saged dipunmirengaken kados tiyang

mirengaken pawicantenan ing talinganipun. Sasmita ingkang asalipun saking malaekat adatipun saged dipunmirengaken ing salebetipun manahing manungsa.

4. Raosipun Icip Pati Tilem

Sampun kaandharaken bilih margining icip pati tilem menika kados tiyang tilem adatipun, nanging engetanipun kapurih sageda taksih manjer. Raosipun icip pati tilem inggih menika sami kaliyan raosipun tiyang ingkang tilem nanging engetanipun taksih manjer.

Boten kraos amargi kukudipun rikat sanget, saha nyarengi kaliyan supéning èngetan, inggih punika nyarengi kaliyan laping tilem. (8,9)

Terjemahanipun

Tidak terasa karena hilangnaya sangat cepat, serta bersamaan dengan lupanya ingatan, yaitu bersamaan dengan detik-detik sesaat menjelang tertidur.

Inkang dados angelipun icip pati tilem inggih menika ngukud rahsaning raos pangraos saha rahsanipun karkating badan nanging engetanipun taksih dipunpanjer. Inkang kados makaten menika prelu dipunlatih kanthi telaten. Langkung cethanipun kados angdharan ing ngandhap menika.

Manawi dèrèng lantih, tarkadhang kados gringgingen utawi semuten, nanging manawi sampun lantih, inggih boten, namung manawi kinten kinten kukudipun antawisipun sampun dumugi ing puser ing baku sampun dumugi sikut badhé kukudipun ing jaja, punika tarkadhang raosipun sumiyut sanget, kados dipunbandul sundhul puyuh utawi dipunsawataken tebih. (9,10)

Terjemahanipun

Jika belum terlatih, kadang seperti gringgingen atau semuten, tapi jika sudah terlatih, ya tidak, tapi jika kira-kira hilangnaya antara sudah sampai pusat sudah sampai siku hilangnaya akan sampai di dada, itu terkadang rasanya sangat memusingkan, seperti diganduli beban berat atau dileparkan jauh.

Saking katrangan ing nginggil saged kaandaraken bilih raosipun icip pati tilem, ingkang nyarengi laping tilem menika kados semuten utawi gringgingen. Ingkang kados makaten menika jalaran saking engetanipun taksih manjer, nanging rahipun kados-kados kukud. Kukuding rah menika boten badhe saged karaosaken manawi engetanipun boten manjer, nanging ing icip pati tilem, engetanipun kapurih taksih manjer.

e. Icip Pati Rasa Jati

Icip pati rasa jati inggih menika salah satunggaling icip pati saking tigang icip pati ingkang kaandharaken ing *teks Serat Icip Pati*. Icip pati rasa jati menika icip pati ingkang utama, tegesipun icip pati ingkang kedahipun dipunsinaoni, lajeng dipunlampahi dening manungsa. pangertosanipun icip pati rasa jati kados ingkang kaandharaken ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Dédé pejahing raga, nanging pangambahipun manu(ng)¹sa dhatêng raos mulya, gegayuhaning gesang, ingkang limrahipun sinebut ènget dhateng raos jatining gesang (3,1).

Terjemahanipun

Bukan matinya raga, tapi datangnya manusia pada rasa mulia, cita-cita kehidupan, yang biasanya disebut ingat pada rasa hidup yang sejati.

Sampun kaandharaken ing nginggil bilih icip pati menika tegesipun pacoban kanggo nyumurupi raosipun pisahing nyawa (sukma) saking badan. Tembung rasa tegesipun ‘kaananing apa-apa ing nalika ditamakake ing ilat’, utawi ‘kaananing apa-apa nalika tumama ing badan utawa ati’ (Poerwadarminta, 1939: 521). Tembung jati tegesipun ‘nyata’ utawi ‘tulen’ (Poerwadarminta, 1939: 83).

Saking katrangan ing nginggil, saged kaandaraken bilih icip pati rasa jati menika tegesipun kaananing apa-apa nalika tumama ing ati ingkang nyata.

Rasa sejati inggih menika pucuking rasa. Rasa saking sedaya rasanipun manungsa. Rasa sejati minangka sari rasaning urip (intisari hidup). kawontenanipun kahenengan rasa sejati (amleng, lerem tumlawung, suwung, kosong, mati sajroning urip, sunyaruri) (Endraswara, 2006).

1. Margining Icip Pati Rasa Jati

Icip pati menika minangka salah satunggalipun laku. Adatipun laku, wonten sarat-sarat tartamtu ingkang kedah dipunlampahi manungsa ing salebetipun icip pati. Salah satunggaling sarat manawi tiyang menika badhe nglampahi icip pati rasa jati inggih menika mangertosi ngelminipun. Ngelminipun icip pati rasa jati kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Kedah kanthi sarana taberi amarsudi serat serat ingkang sami angewrat pitedahing agami, ingkang sami mengku pitedah babagan ngilmi ghaib, ngilmi batin, ngilmi khak, ngilmi makrifat, ngilmi kasunyatan, ngilmi kawicaksanan, ngilmi kasampurnan sarta dipunpadosi murad maksudipun ingkang lebet, ingkang ngantos kandhas, ingkang pratitis, ingkang ngantos muhtas (nelas), manawi sampun pinanggih lajeng dipuncobi, dipunsinaoni, dipunlampahi, ingkang ngantos muksis (kemptu). (22-23,28)

Terjemahanipun

Harus dengan mempelajari dan mengamalkan secara telaten kitab-kitab yang [23] memuat ajaran agama, yang sama memuat ajaran tentang ilmu gaib, ilmu batin, ilmu kebenaran, ilmu makrifat, ilmu hakikat, ilmu kebijaksanaan, ilmu kesempurnaan serta dicari arti maksudnya yang terdalam, yang sampai habis, yang teliti, yang sampai tetes terakhir, jika sudah ketemu, dicoba, dipelajari, dilakukan, sampai benar-benar mampu.

Saking katrangan ing nginggil menika, saged kaandaraken bilih manawi badhe nglampahi icip pati rasa jati, manungsa menika kedah marsudi serat-serat

ingkang ngewrat ngelmi ghaib, ngelmi batin, ngelmi khak, ngelmi makrifat, ngelmi kasunyatan, ngelmi kawicaksanan, ngelmi kasampurnan. Ngelmi-ngelmi ing nginggil menika kalebet ngelmi ingkang sesambetan kaliyan batin. Icip pati, mliginipun icip pati rasa jati, menika satunggaling laku batin. Saengga amrih icip pati saged kalaksanan, tiyang ingkang badhe nglamaphi icip pati rasa jati menika kedah mangertosi ngelminipun.

Nanging kanthi mangertosi ngelmi ingkang kedah dipunsinaoni amrih saged nglampahi icip pati kemawon boten cekap. Margining icip pati rasa jati salajengipun kados ingkang kaserat ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Sinten ingkang sampun saged anyakup kawruh kapandhitan, inggih sampun manggih marginipun saged icip pati. (23,28)

Terjemahan

Barang siapa yang sudah bisa memahami pengetahuan kepandetaan, berarti sudah menemukan jalannya bisa icip pati.

Saking katrangan ing nginggil, saged kaandaraken bilih margining icip pati rasa jati salajengipun inggih menika kanthi nyinaoni kawruh kapandhitan. Tembung lingga saking tembung kapandhitan inggih menika pandhita. Miturut Poerwadarminta (1939) pandhita inggih menika 1. wong kang putus ing kawruh, 2. wong ahli tapa, guru ngelmu kasampurnan, 3. ngulama Kristen Protestan. Dene miturut *Kamus Besar Bahasa Indonesia*, pandhita tegesipun ‘orang yang ahli dalam ilmu agama dan menerapkannya dalam kehidupan sehari-hari’.

Saking pangertosan tembung pandhita ing nginggil saged kaandaraken bilih pandhita menika tiyang ingkang sampun linangkung ing bab ngelmi agami,

ngelmi kasampurnan, saha tiyang ingkang remen tapa brata. Marginipun dados pandhita inggih menika kanthi mersudi ngelmi kasampurnan. Ngelmi kasampurnan ugi dipunsebut ngelmi ghaib, ngelmi batin, ngelmi khak, ngelmi makrifat, ngelmi kasunyatan, ngelmi kawicaksanan. Sasampunipun mangertos kanthi jangkep ngelmi kasampurnan, kalajengaken kanthi nglampahi tapa brata utawi meditasi.

Saking katrangan ing nginggil, saged kaandaraken bilih margining icip pati rasa jati inggih menika laku kapandhitan. Lampahing kapandhitan ingkang dipunkajengaken inggih menika mangertosi ngelminipun lajeng nglampahi tapa brata. Sesambetanipun tapa brata kaliyan laku kapandhitan menika jumbuh kaliyan katrangan ing salebetipun *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Para wicaksana sami mandhita, kapati brata masuh raga (24,29).

Terjemahanipun

Banyak orang pintar menjalani ritual pertapa, sungguh-sungguh dalam menjalani membersihkan raga.

Tapa tegesipun ‘nglakoni mati raga sarta sumingkir saka dalan rame’ (Poerwadarminta, 1939: 593). Tapa brata ingkang dipunkajengaken amrih saged gayuh icip pati, kados ingkang sinerat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Piwulang salat, piwulang yoga, piwulang semadi, punika sajatosipun sami piwulang icip pati, dados jedhugipun bab lasing salat, yoga, utawi : semadi, punika sami dumugi ing icip pati. (23,29)

Terjemahanipun

Ajaran salat, ajaran yoga, ajaran semadi, itu sebenarnya sama ajaran-ajaran icip pati, jadi ujung-ujungnya bab salat, yoga, atau semedi, itu sama sampai pada icip pati.

Saking katrangan ing nginggil, saged kaandharaken bilih tapa brata ingkang dados margining icip pati rasa jati inggih menika salat, yoga, saha semadi. Salat menika salah satunggalipun piwulang ing agami Islam. Yoga menika piwulang agami Hindhu, dene semadi menika piwulang agami Budha. *Serat Icip Pati* ingkang wosipun ngewrat piwulang kejawen, ngandharaken bilih sajatosipun sadaya agami menika ancasiipun sami kemawon, inggih menika nggayuh icip pati.

Kajawi ngandharaken bab icip pati, manawi dipuntingali kanthi langkung taliti, *Serat Icip Pati* ngandharaken bab *pluralisme* agami. Salat, yoga, saha semadi minangka margining icip pati rasa jati. Wontenipun piwulang salat, yoga, saha semadi ing *teks Serat Icip Pati* ingkang wosipun ngandharaken bab kejawen menika ugi mujudaken wontenipun *akulturasi* tigang agami ingkang dipunrasuk dening masarakat Jawi saking jaman rumiyin dumugi jaman samenika. Tigang lampah menika ingkang dipunsebut lampah kapandhitan.

Awit saking icip pati menika sipatipun *universal*, tegesipun wonten ing sadaya agami, prayoginipun lampah kapandhitan ingkang dipunkajengaken menika sageda nyebal saking sekat-sekat *formal* agami. Sanajan ing *teks* sinerat bilih anasiring icip pati wonten ing ritual shalat, yoga, saha semadi, ananging ritual-ritual menika pungkasanipun dados *relatif* amargi ancas saha *konsep*-ipun tetep satunggal saha sami. Ritual-ritual menika namung upaya pambukaing *ego* kangge nggayuh sajatosing gesang.

Lampah kapandhitan ing icip pati rasa jati ingkang sepisan inggih menika salat. Salat ingkang dipunkajengaken ing *teks Serat Icip Pati* inggih menika salat

daim. Andharan menika jumbuh kaliyan katrangan ing *teks* kados ing ngandhap menika.

Wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun asipat. Dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim (19,23)

Terjemahanipun

Pisah-pisahna rasa sebenarnya dan rasa badan itu bisa disebut : munculnya rasa sejati, di situ sudah berdiri pribadi, menempati di keabadian yang bersifat: mapan bertempat di zaman Daim, yaitu wujudnya salat daim.

Lampah icip pati menika kajengipun supados manungsa saged dumugi ing zaman ingkang dipunsebut zaman daim, kados ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* ing nginggil menika. Amrih dumugining manungsa dhateng zaman daim menika lumantar nglampahi salat daim.

Miturut Poerwadarminta (1939: 540) ‘salat’ tegesipun ‘sembahyang (cara Islam)’. Adhedhasar *Kamus Besar Bahasa Indonesia*, tembung ‘daim’ tegesipun ‘*tetap selama-lamanya; langgeng; kekal; abadi.*’ Chaliq (1960) ngandharaken bilih salat daim menika sembahyang ingkang tanpa sujud rukuk, ingkang terus-terusan, boten miturut titi mangsa tartamtu. Saking pamanggih ing nginggil, saged kaandharaken bilih salat daim inggih menika sembahyang ingkang langgeng, tegesipun dipuntindakaken *terus-terusan*.

Salat daim ugi kawrat ing serat-serat Jawi sanesipun. Tuladhanipun *Serat Gatholoco*, mliginipun pupuh Asmaradana kados ing ngandhap menika.

Ati kang kadi jaladri
Jembar jero tan wangenan
Lan malih akeh isine
Kasan Besari tetannya
Gene nora sembahyang

Gatholoco alon muwus
Sembahku langgeng tan owah

Sujudku ngengeti ati
Keblatku tengahing jagad
Parengane sujud ingong
Napasku metu mbun-bunan
Sembahku mring Pangeran
Ingkang saka keketekku
Sembahku marang Muchammad

Ingkang metu lesan-mami
Sembahku ing Rasulu'llah
Ingkang metu irung karo
Kang dadi pratandanira
Iku taline gesang
Pramilane napas ingsun
Anebut Allah tangala

Terjemahanipun

*Hati yang bagai samudra
Luas dan dalam tiada terbatas
Di samping itu kaya akan isi
Hasan Besari bertanya,
"Kenapa tidak shalat?"
Gatholoco pelan menjawab,
"Sembahku kekal tak berubah*

*Sujudku di tengah jagad
Pemberian sujudku
Napas yang keluar ubun-ubun
(Adalah) sembahku kepada Tuhan
Yang berasal dari detak
Merupakan sembahku pada Muhammad*

*Yang keluar dari mulutku
Sembahku kepada Rasulullah
Yang keluar dari sepasang lubang hidung
Yang menjadi tandanya
Itulah kehidupan
Makanya nafasku
Memuja Allah ta'ala
(Nurchayyo, 2011: 231-232)*

Titikan saha margining salat daim wonten ing pethilan *Serat Gatholoco* ing nginggil menika. Salat daim ingkang dipunkajengaken inggih menika sembah ingkang langgeng boten owah, sujud ingkang ngengeti ati, kiblatipun ing tengahing jagad, ingkang dipunwaos ing salat daim inggih menika memuji dhumateng Allah saha Rasulullah.

Salat daim ugi dipunsebut salat tarek Sholikhin (2008: 334). Tarek tegesipun '*melu mlebu ing golongan wong sing ngudi kasampurnan Islam*' (Poerwadarminta, 1939: 594). Langkung cetha malih, Sholikhin (2008: 334) ngandaraken bab salat daim utawi salat tarek kangge gayuh *makrifat*, kados ing ngandhap menika.

Jika shalat dari sisi jasmaniah memiliki keterbatasan dalam semua hal ; tempat, waktu, kesucian badan, pakaian dan sebagainya, maka shalat secara rohaniah tidak terikat oleh ruang dan waktu. Shalat ini selalu dilakukan terus menerus sejak di dunia hingga akhirat. Mesjid untuk shalat rohani ada di dalam hati. Jamaahnya terdiri dari anggota-anggota batin atau daya-daya rohaniah yang berdzikir dan membaca asmaul husna dalam bahasa alam rohaniah. Imam dalam shalat rohani adalah kemauan atau keinginan (niat) yang kuat. Dan kiblatnya adalah Allah. Inilah shalat tarek dan shalat daim yang diajarkan Syekh Siti Jenar. Dilakukan dengan ikhlas.

Saking katrangan ing nginggil saged kaandharaken tata caranipun salat daim utawi salat tarek inggih menika kanthi ngucapaken asmanipun Allah ing batos, manut mlebet saha medaling napas kanthi kalajeng kemawon mboten mawi mangkir sanadyan nindakaken padamelan menapa kemawon. Ingkang makaten menika dipuntindakaken wiwit wungu sare dumugi sare malih, langkung-langkung ing sare menika, batosipun badhe ngucapaken piyambak. Menapa

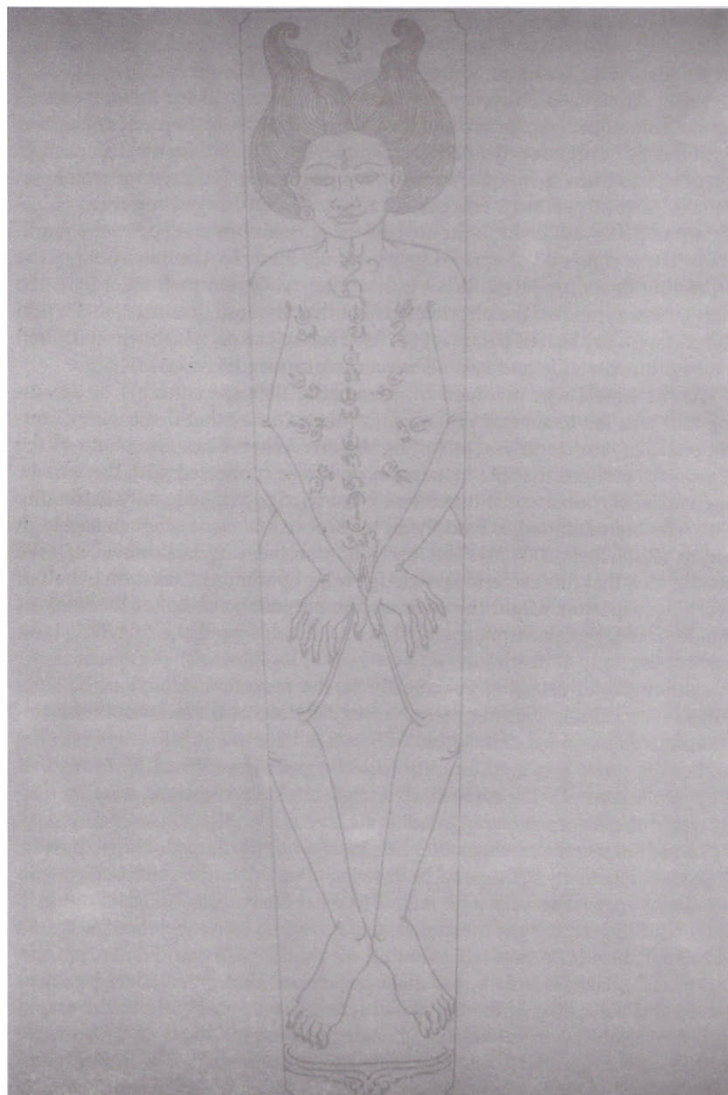
ingkang dipunkajengaken kanthi ngucapaken asmanipun Allah ing batos kanthi kalajeng, kados katrangan ing ngandhap menika.

Menawi wonten tiyang ingkang gadhah gegayuhan bab kadonyan : nindakaken kanthi telaten ngucapaken unen-unen ing basa menapa kemawon, asmanipun Pangeran utawi sanes, menika sok dumugi ing sedyanipun. Dumuginipun ing gegayuhan kala wau boten saking dayanipun si unen-unen utawi si swanten, nanging saking gumolonging ciptanipun. Semanten ugi menawi tiyang saweg semadi : ngucapaken unen-unen ing basa menapa kemawon, asmanipun Pangeran utawi sanes, menika sok ..... plas, ngambah alam sanesipun, menika sanes saking dayanipun unen-unen utawi swanten, nanging saking gumolonging ciptanipun lan lereming pirantining badan wadhag. (Chaliq, 1960:)

Saking katrangan ing nginggil saged kaandharaken bilih ingkang dipunkajengaken ing salat daim inggih menika gumolonging ciptanipun tiyang ingkang nglampahi menika. Saking gumolonging cipta, pirantining badan wadhag tiyang menika badhe lerem. Kawontenan ingkang kados makaten menika raosipun kados ngambah alam sanesipun, menika sampun dumugi ing pati ingkang dipunkajengaken icip pati rasa jati.

Lampah kapandhitan ingkang kaping kalih amrih kasembadaning icip pati rasa jati inggih menika yoga. Miturut Poerwadarminta (1939: 177) yoga-brata, yoga-semadi inggih menika ngeningaken cipta. Adhedhasar *Kamus Besar Bahasa Indonesia*, yoga tegesipun (1) *sistem filsafat Hindu yang bertujuan mengheningkan pikiran, bertapa, dan menguasai diri.* (2) *senam gerak badan dengan latihan pernafasan, pikiran dsb. untuk kesehatan jasmani dan rohani.* Saking pamanggihipun para ahli ing nginggil, saged kaandharaken bilih yoga menika sistem *filsafat* Hindhu ingkang ancasipun ngeningaken cipta kanthi cara tapa-brata.

Mila bikaning tembung yoga inggih menika ‘*yuj*’, saking basa Sanskerta, tegesipun ‘nyawijekaken’ (Sivananda, tt: 13). Wontenipun ingkang dipunsawijekaken menika amargi wonten ingkang pisah. Kados dene salat daim utawi lampah sanesipun, lampahing yoga ugi ngginakaken pirantosing badan ingkang boten ketawis, utawi ingkang asring dipunsebut batos. Ing badaning manungsa wonten *energi* utawi *kosmik* ingkang *dipunvisualisasekaken* dening para ahli yoga ing salebeting *pengawak*.

Gambar 1. *Pengawak*.

Sumber : *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 166.4 2010. *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia and Oceania*.

Pengawak ing nginggil mujudaken *visualisasi energi* ingkang manggen ing badaning manungsa. *Visualisasi* menika wujudipun aksara Bali ingkang cacahipun sedasa, dipunsebut dasaaksara. Katrangan bab aksara Bali ing *pengawak*, ingkang gegayutan kaliyan yoga, kados andharaning Stephen (2010: 429-431) ing ngandhap menika.

I have discussed elsewhere (Stephen 2005:104-9) the nature of yogic practices describe in many Balinese texts, drawing attention to their similarities with Kundalini yoga, especially with regard to what Hooykaas (1973a:49) refers to as the 'thrilling mystery of the marriage of fire and water'-symbolized by the sacred syllables, ANG and AH, that in turn stand for Uma and Shiva, pradana and purusa, cosmic female and male principles. These meditative practices involve the collapsing of the ten sacred letters (dasaksara) into one, the sacred syllables OM, thus symbolizing the returning of the multiplicity of the universe to the unity from which it emerged (see also Zurbuchen 1987 1987:52-8; Hobart 2003:218-9). The ten letters – Sa, Ba, Ta, A, I, Na, Ma, Si, Va, Ya –are based on abbreviations of five names of Shiva coupled with the famous mantra Om Namah Shiva Ya. The ten letters are dissolved into five (panca aksara), the five into three (triaksara), then into two (ANG and AH, the cosmic duality or rwabhibeda), and finally into one, OM.

The Balinese text explain that in yogic practice during life, the adept strives to unify ANG and AH, Uma and Shiva, pradana and purusa, to obtain amerta, the water of eternal life. At death, however, the two must not be allowed to meet, therefore ANG, fire must be placed above AH, water, reversing their usual position. These positions we should understand as being visualized by the adept. ANG, fire, naturally rises and AH, water, naturally moves downwards, but by reversing their positions, they move apart from each other. Several Balinese texts refer to this reversal as the key to achieving freedom from the cycle of births and deaths. Indeed a published Kawi text from Bali, the Jnanasiddhanta (Soebandio 1971:87-107), devotes a whole long chapter to the proper yogic practice of dying.

Sedasa aksara ingkang dipunwujudaken ing *visualisasi pengawak* ing nginggil inggih menika Sa, Ba, Ta, A, I, Na, Ma, Si, Va, Ya. Sedasa aksara ingkang mujudaken energi ing badaning manungsa menika salajengipun dipunringkes utawi dipunsawijekaken dados gangsal, adhedhasar singkatanipun gangsal nama Shiva dipuntambah mantra ingkang kawentar *Om Namah SiwaYa*.

Gangsal aksara menika dipunringkes dados tiga (triaksara), salajengipun dados kalih, inggih menika ANG kaliyan AH. ANG manggen ing nginggilipun sirah. AH manggen ing ngandhapipun madharan. Kalih aksara ingkang mujudaken *energi* menika salajengipun dipunsawijekaken dados satunggal, OM utawi ongkara manggen ing *tenggorokan*.

ANG kaliyan AH menika mujudaken Uma kaliyan Shiva, *pradana* kaliyan *purusa*. ANG dipunibarataken geni, manawi AH dipunibarataken toya. Awit saking menika, ANG manggen ing nginggil, AH manggen ing ngandhap. Ilining geni menika minggah, manawi ilining toya mandhap. Adatipun, kalih *energi* menika mboten badhe nyawiji amargi ilinipun bedha, pancen sadya mboten angsal nyawiji. Manawi nyawiji, manungsa menika badhe pejah. Nanging wonten ing yoga, kalih *energi* menika kapurih saged nyawiji, amrih tiyang menika pejah.

Lampahing yoga menika ngangkah supados kalih *energi* menika saged nyawiji. Goswami (1999: xiii) lumantar Stephen (2010: 429) ngandharaken laya menika mujudaken nyawijinipun anasiring badan (*tattva*) nalika kakiyataning *kundalini* minggah saking punjering cakra ing *tulang belakang* paling ngandhap tumuju ing sirah. Dados, minggahipun energi AH menika lumantar *tulang belakang*. Sasumerepipun panaliti, cara minggahaken *energi* AH menika kanthi *olah pernafasan*. *Olah pernafasan* menika ugi ingkang asring dipun-*praktek*-aken dening siswa pencak silat utawi tiyang ingkang badhe beksa Reyog.

Yoga menika wonten pinten-pinten warni. Tuladhanipun Mantra Yoga, Hatha Yoga, Laya Yoga, saha Raja Yoga (Sivananda, tt: 14). Laya Yoga menika ugi dipunsebut Kundalini Yoga. Saking katrangan ing nginggil, kapanggihaken tembung Kundalini Yoga utawi Laya Yoga, menika sajatosipun sami.

Mapinten-pinten *teks* Bali ngandharaken bilih nyawijinipun kalih energi menika minangka kunci amrih dumugi ing *pembebasan* saking siklus kelahiran saha kematian. *Teks* Bali ngandharaken nalika nglampahi yoga, tiyang menika ngupaya supados saged nyawijekaken ANG kaliyan AH, Uma kaliyan Shiva, Pradana kaliyan Purusa, amrih saged nggayuh amerta utawi *air kehidupan abadi*.

Amerta utawi *air kehidupan abadi* menika namung saged kapanggihaken nalika tiyang menika sampun pejah. Pejahing manungsa ingkang dipunkajengaken inggih menika pejah lumantar lampah yoga. Saking katrangan ing nginggil, saged kaandharaken wosing yoga, inggih menika manungsa gesang menika kapurih supados saged pejah, ing salebeting pejah menika badhe kapanggih gesang ingkang langgeng.

Lampah kapandhitan ingkang kaping tiga, amrih kasembadaning icip pati rasa jati inggih menika semadi. Peorwadarminta (1939: 554) ngandharaken semadi inggih menika ngeningaken cipta. Ing *Kamus Besar Bahasa Indonesia*, semadi tegesipun *pemusatan pikiran dan perasaan*; meditasi.

Endraswara (2006 : 142) ngandharaken bilih semedi inggih menika *jalan untuk mencapai intisari mistik yaitu hubungan langsung dengan Tuhan*. Saking katrangan ing inggil menika saged kaandharaken bilih semedi inggih menika laku batin kangge gayuh kasampurnaning gesang.

Mila bikanipun, semadi menika ritual agami Buddha. Langkung cethanipun kaandharaken dening Syamsul'alam (1950: 40) kados ing ngandhap menika.

Ing Wulan Waisak, 623, tahun saderengipun Nabi Isa as lair, ing kutha kerajaan ing saindhenging Gunung Himalaya, 150 km leripun Kutha Benares, Permaisuri raja Suddhodhana nglairaken putra ingkang

dipunparingi nama Siddharta Gautama. Rikala sampun ageng, Siddharta Gautama lajeng medal saking kerajaan kanthi gegayuhan supados saged gayuh ngelmi sejati. Gegayuhanipun kalaksanan, lajeng pinaringan wahyu saking Sang Buddha, wahyu menika ingkang sakmenika dipunsebut Agami Buddha. Siddharta Gautama piyambak, kaliyan masarakat Buddha dipunsebut Sang Buddha Gautama minangka titisan utawi renkarnasining Sang Hyang Adi Buddha. Sang Hyang Adi Buddha inggih menika boten sanes Tuhan Yang Maha Esa. Sang Buddha Gautama nalika nindkakaen ritual semedi boten nate mawi pirantos menapa-menapa, nembe ing jaman sasampunipun Sang Buddha Gautama seda, umat Buddha anggenipun semedi mawi pirantos kados patung, kembang, utawi wewangian. Prelu kauningan bilih semedi mawi pirantos ingkang awujud patung, utawi kembang, utawi wewangian menika sanes pirantos ingkang dipunsembah, nanging namung minangka pirantos kangge nggampilaken anggenipun konsentrasi ing ritual semedi.

Lampahing semadi inggih menika kanthi eneng (*diam*), ening (ngeningaken cipta utawi *pikiran*), enung (*merenung*), saha nir ing budi (*suwung*) (Endraswara, 2006 : 142). Dene Syamsul'alam (1950: 112) ngandharaken bilih semadi inggih menika lampah batining manungsa amrih saged nggayuh sepining manah saking pangaribawaning panca indra, pikiran, engetan, saha angen-angen. Saking pamanggih ing nginggil saged kaandharaken bilih semadi menika minangka lampah manah utawi batosipun manungsa. Pirantosipun badan ingkang kaginakaken inggih menika batos utawi manah. Kawontenan ingkang dipunkajengaken saking nglampahi semadi inggih menika sepining manah.

Wonten sap-saping batos ingkang kedah dipunlampahi amrih kasembadaning semadi. Syamsul'alam (1950: 112) ngandharaken sap-sapaning batos utawi manah ingkang kedah dipunlampahi kados ing ngandhap menika.

Cara ingkang sepisan, tiyang ingkang nglampahi semadi kedah mangertos ingkang pundi ingkang dipunsebut angen-angen utawi *fantasi*. Kados pundi mobah mosikipun. kados pundi caranipun *mengendalikan*. Kados pundi caranipun

ngleremaken. Ancasipun amrih tiyang menika mangertos menapa ingkang dipunbetahaken dening ruhing manungsa.

Cara ingkang kaping kalih, tiyang ingkang nglampahi semadi kedah mangertos ingkang pundi ingkang dipunsebut engetan utawi *memori*. Kados pundi mobah mosikipun. kados pundi caranipun *mengendalikan*. Kados pundi caranipun ngleremaken. Ancasipun amrih tiyang menika mangertos menapa ingkang dipunbetahaken dening ruhing manungsa.

Cara ingkang kaping tiga dipunlampahi kados cara sepisan kaliyan kaping kalih, nanging sasaranipun *rasio*, *nalar*, *sumber ide*, saha *sumber gagasan*. Awit saking panca indra menika punjeripun wonten ing pikiring manungsa, kanthi ngleremaken pikiraningg manungsa, panca indra badhe saged lerem piyambak.

2. Titikanipun Icip Pati Rasa Jati

Icip pati rasa jati menika mawi titikan tartamtu. Titikanipun icip pati rasa jati kados ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Manawi manu(ng)²⁸sa sampun saged wijang pamawasipun dhateng tetiga punika (jatining gesang, wadhag, saha raos wadhag), saweg saged waspada dhateng ingkang kaudi. Inggih punika ingkang sampun sumerep : rasa jatining gesang, inggih ingkang sampun saged angicipi raosing pati ingkang pati pati dèn ulati. (18,22)

Terjemahanipun

Jika manusia sudah bisa lurus pengawasannya terhadap ketiga hal tersebut, sementara bisa waspada kepada hal yang diusahakan. Yaitu yang sudah mengetahui : rasa sebenarnya hidup, ya sudah bisa mengicipi rasanya mati, mati yang diidam-idamkan.

Titikan paling utama dening tiyang ingkang saweg nglampahi icip pati rasa jati menika sampun sumerep rasa jatining gesang. Titikanipun icip pati rasa jati ing nginggil menika namung saged karaosaken dening tiyang ingkang saweg nglampahi icip pati rasa jati piyambak. Dene saking pamawasipun tiyang sanes,

tiyang ingkang saweg nglampahi icip pati rasa jati menika kados tiyang limrahipun, namung meneng kemawon.

3. Cariyosipun Icip Pati Rasa Jati

Wonten cariyos tiyang ngkang sampun nglampahi icip pati rasa jati.

Cariyosipun icip pati rasa jati ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* kados ing ngandhap menika.

Raos jati inggih punika raos aku sampun medal saking raos wadhag, kénging binasakaken sampun benggang, sampun pisah, sampun pilah, aku sampun dudu raga, raga sampun dudu aku, sampun pedhot sesambetanipun ingkang anjalari dados wonten panandhang raos sakit sakéca, bingah sisah, sapanunggilanipun, wijanging raos jati lan raos wadhag punika kénging dipunwastani : timbuling raos jati, ing ngriku sampun jumeneng pribadi, angenggèni ing kalanggenganipun. (19,23)

Terjemahanipun

Rasa sejati yaitu rasa aku sudah keluar dari rasa badan, bisa dibahasakan sudah berjarak, sudah pisah, sudah pilah, sudah bukan raga, raga sudah bukan aku, sudah putus hubungannya yang menyebabkan menjadi ada perasaan sakit enak, senang susah, dan sebagainya, pisah-pisahannya rasa sebenarnya dan rasa badan itu bisa disebut : munculnya rasa sejati, di situ sudah berdiri pribadi, menempati di keabadiannya.

Pisahing rasa kaliyan rahsa menika ingkang dipunkajengaken ing lampah icip pati rasa jati. Rasa menika raos ingkang karaosaken saking pangaribawa panca indra. Dene rahsa menika raosing batos. Rasa menika punjeripun manggen ing otak, dene rahsa menika punjeripun manggen ing manah. Ing icip pati rasa jati, otak saha manah menika dipunleremaken, saengga wonten cariyos ing icip pati rasa jati badhe timbul raos jati.

Tiyang ingkang sampun saged nglampahi icip pati rasa jati menika dipunwastani dwija kados katrangan ing ngandhap menika. Nanging dwija menika manung saged dipunsebut kangge pribadinipun piyambak, awit saking

pengalaman icip pati rasa jati menika sipatipun pribadi, mboten wonten tiyang sanes ingkang mangertos.

Manu(ng)³²sa ingkang sampun dumugi ing d[a]³³raja makaten wau, inggih punika ingkang sinebut : dwija (21,27). Manu(ng)³⁴sa ingkang sampun lair kaping kalih. Sapisan lair wonten ing alam donya, lantaran bapa biyung, kaping [kaca 22] kalih lair ing kasidan inggih punika pangambahipun dhateng raos mulya jatining gesang. (21-22,27)

Terjemahanipun

Manusia yang sudah sampai pada derajat itu tadi, yaitu yang disebut : dwija. Manusia yang sudah lahir dua kali. Pertama lahir di alam dunia, melalui bapak ibu, kedua [22] kali lahir di kehidupan sesudah mati yaitu merambahnya pada rasa mulia sebenarnya hidup.

4. Raosipun Icip Pati Rasa Jati

Icip pati menika ancasipun ngraosaken utawi ngicipi pati. Raosipun icip pati inggih menika kados dene tiyang ingkang sampun dumugi ing pati, semanten ugi icip pati rasa jati. Raosipun icip pati rasa jati kados ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* ing ngandhap menika.

Manu(ng)³⁰sa ingkang makaten wau sampun saged gesang wonten sawining lelampahan, tegesipun sampun boten kombak kombul utawi kongkah kangkih déning ombaking donya, sadaya lelampahan ingkang pinanggih ing badanipun sampun boten angenani ing pribadinipun, namung dados sawanganipun, sampun boten kewran ngerèh utawi nguja ingkang dados médaning raga, amargi lebur utawi suburing raga sampun dédé barang barang, dumugining pejah pribadinipun namung anjangereng boten mobah mo [kaca 21] sik, amung waluya maha mulya, tan paran tan pinaran, boten angulati boten ingulatan, sampun dipunlenggahi sadèrèngipun, dados sampun boten bebakal malih. (20-21, 25)

Terjemahanipun

Manusia yang seperti itu tadi sudah bisa hidup di luar perjalanannya, artinya sudah tidak terponsang-panting atau terseok-seok oleh ombak dunia, semua perjalanan yang ditemui badannya sudah tidak bisa mengenai di pribadinya, hanya jadi pengelihat sekilas, sudah tidak tergoda meraih atau memuja yang menjadi kebutuhan raga, karena melebur atau suburnya raga sudah bukan hal yang penting, sampai datangnya ajal dirinya hanya berdiam diri tidak bergerak bering [21]

kah, hanya pulih kembali maha mulia, tidak ada tujuan yang dituju, sudah ditempati sebelumnya, jadi sudah tidak tumbuh lagi.

Tiyang ingkang nglampahi icip pati rasa jati menika panca-idranipun sampun boten gesang malih. Semanten ugi batos utawi manahipun. Panca indra menika saged ngraosaken sakit, pait, asrep, panas, lsp. Manawi batos menika saged ngraosaken sisah, bingah, sedhih, lsp. Ing nginggil sampun kaandharaken bilih icip pati rasa jati menika ngangkah supados otak saha manah ingkang dados punjering panca indra saha manah menika dipunleremaken. Lereming otak kaliyan manah menika ingkang jalari manungsa boten badhe ngraosaken sakit, pait, asrep, panas, bingah, sisah, sedhih, lsp.

Lereming otak kaliyan manah menika ingkang dipunsebut sampun dumugi ing pati. Manungsa boten ngraosaken menapa-menapa malih. Raosipun icip pati rasa jati ingkang kaserat ing *teks Serat Icip Pati* salajengipun inggih menika kados ing ngandhap menika.

Dumunung ing dalem zaman Daim, inggih punika wujud ing salat daim, tegesipun : asipat gesang ingkang tetep (langgeng) boten badhé pejah ing salami laminipun, dumunung ing zaman ingkang tetep (langgeng), inggih punika wujud ing salat ingkang tetep (langgeng). Dados inggih punika, kahanan ingkang badhé pinanggih ing tembé, manawi jiwa sampun pecat saking raga. (19,23)

Terjemahanipun

Mapan bertempat di zaman Daim, yaitu wujudnya salat daim, artinya : sifat hidup yang tetap (abadi) tidak akan mati selama-lamanya, mapan bertempat di zaman yang tetap (abadi), yaitu wujud salat yang tetap (abadi). Jadi yaitu, keadaan yang akan ditemui nantinya, jika jiwa sudah lepas dari raga.

Lampahing icip pati menika ancasipun badhe ngraosaken kados pundi raosipun sampun dumugi ing pati. Icip pati rasa jati menika dipunlampahi rikala manunghsa menika taksih gesang ing alam donya. Raosipun kados tiyang ingkang

pejah. Pejah menika margining amrih dumugi ing kalanggengan. Gesang ing sasampunipun pejah menika mboten badhe nemahi pejah malih. Nanging manawi manungsa taksih gesang ing alam donya, raosipun icip pati menika namung badhe karaosaken sawetara kemawon. Awit manungsa ingkang taksih gesang menika taksih mbetahaken maneka warni pirantos amrih saged gesang. Gesang menika ingkang jalari manungsa dereng saged lenggah ing kalanggengan. Gesang menika pakunjaran. Raosipun icip pati rasa jati ingkang saestu namung badhe saged karaosaken rikala manungsa menika sampun pejah, uwal saking pakunjaran ingkang nama gesang.

Kawruh icip pati ing *Serat Icip Pati* menika ngandharaken konsep kejawen ingkang ugi dipunsebut mati sajroning urip. Tembung '*mati*' utawi pati menika *simbol* kangge nggambaraken kawontenan nyebalipun *ego* saking sadaya *keterikatan*, mliginipun *keterikatan tumrap* bab-bab *inderawi* ingkang sipatipun *fana* saha gampil risak. Ing sufisme, wonten ingkang dipunsebut *zuhud* utawi nyebal saking keterikatan duniawi. *Zuhud* menika mujudaken proses ingkang ancasipun dumugi ing lereming panca-indra.

Raos jati menika pucuking rahsa ingkang langkung inggil ingkang sesambetan kaliyan *konsep* manunggaling kawula Gusti, *konsep* brahman, *konsep* yogi, *konsep* pandhita utawi *konsep* sanesipun. Kawontenan ingkang kados makaten menika mboten saged dipuntingali, boten saged dipunmirengaken, boten saged dipunraosaken, boten saged dipunambet, saengga amrih saged nggayuh kawontenan mati sajroning urip menika, tiyang kedah saged ngleremaken panca indranipun. Lereming panca indra menika ingkang dipunsebut pati.

BAB V

PANUTUP

A. DUDUTAN

Cacahing *naskah* ing panaliten menika satunggal *eksemplar*. *Naskah* saged kapanggihaken ing Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa Yogyakarta kanthi nomer *koleksi* Bb.1.131 (Tim Penyusun, 2009). Wonten peranganing *naskah* ingkang risak, tuladhanipun wonten lembar-lembar ingkang nyebal saking samakipun. Ugi wonten lembar-lembar ingkang bolong. Nanging wontenipun lembar ingkang nyebal saha bolong menika mboten dadosaken pepalang anggenipun naliti.

Proses *transliterasi* katindakaken kanthi nggantos aksaraning *teks*, inggih menika saking aksara Jawa dhateng aksara Latin. Metode *transliterasi* ing panaliten menika katindakaken kanthi mentode *transliterasi standart*, inggih menika ngandharaken *teks naskah* kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan ingkang kapanggihaken ing *teks*.

Sasampunipun *transliterasi*, panaliten kalajengaken kanthi ndamel *suntingan teks*. *Suntingan naskah* katindakaken kanthi ngleresaken kalepatan-kalepatan kados ta panyerating *teks* ingkang boten ajeg, ejaan saha *pungtuasi*. *Suntingan* menika ancasipun supados nggampilaken pamaos mangertosi wosipun *teks*.

Koreksi ing *suntingan* menika awujud nambah, ngirangi, saha nggantos *teks*. Anggenipun nambah, ngirangi, saha nggantos *teks* katindakaken tumrap tembung ingkang tegesipun mboten cetha utawi tembung ingkang tegesipun mboten kapanggihaken.

Sasampunipun *suntingan*, *teks Serat Icip Pati* sampun tebih saking kalepatan, panaliten kalajengaken kanthi *terjemahan*. *Metode terjemahan harfiah* kaginakaken kangge ngandharaken tegesing satunggal tembung mbaka satunggal tembung. *Terjemahan* isining *teks* kaginakaken kangge ngandharaken tegesipun reroncening tetembungan ingkang mujudaken *konotasi* sarta tetembungan ingkang boten saged *dipunterjemahaken* ing basa sasaran kanthi cara ngandharaken tegesing satunggal tembung mbaka satunggal tembung. Wondene *terjemahan bebas* kalampahaken kangge ngandharaken isining *teks* manawi satunggaling *teks* menika boten saged *dipunterjemahaken* kanthi cara *terjemahan harfiah*, saengga dipuncakaken *terjemahan* ingkang jumbuh kaliyan *konteks* ukaranipun.

Data ingkang kapanggihaken ing proses terjemahan inggih menika wosipun *teks Serat Icip Pati*. Wosipun *teks Serat Icip Pati* inggih menika :

1. Pawadan Kenging Menapa Kedah Nyumurupi Ngelmi Icip Pati
2. Jinis Saha Pangertosaning Icip Pati
3. Icip Pati Sinida
  - a. Marginipun Icip Pati Sinida
  - b. Titikanipun Icip Pati Sinida
  - c. Cariyosipun Icip Pati Sinida
  - d. Raosipun Icip Pati Sinida
4. Icip Pati Tilem
  - a. Marginipun Icip Pati Tilem
  - b. Titikanipun Icip Pati Tilem
  - c. Cariyosipun Icip Pati Tilem
  - d. Raosipun Icip Pati Tilem

5. Icip Pati Rasa Jati

- a. Marginipun Icip Pati Rasa Jati
- b. Titikanipun Icip Pati Rasa Jati
- c. Cariyosipun Icip Pati Rasa Jati
- d. Raosipun Icip Pati Rasa Jati

B. IMPLIKASI

Asiling panaliten saha pirembagan sampun kaandharaken ing bab IV. Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan ing nginggil, saged kapendhet implikasi kados ing ngandhap menika.

1. Ing pasinaon, asiling *transliterasi* saha *suntingan* saged kaginakaken minangka tuladha supados pamaos utawi mahasiswa langkung wigatos maos *teks* Jawi.
2. Asiling panaliten wosing *teks Serat Icip Pati* menika migunani tumrap pamaos ingkang asring nemahi pepalang anggenipun nglampahi gesang ing alam donya menika. Pepalang menika jalaran saking rahsa giris utawi ajrih awit saking dereng mangertos menapa ingkang badhe tinemah ing samangkenipun.
3. Sasampunipun naliti *Serat Icip Pati*, panaliti langkung wigatos nyinaoni saha wigatos nglampahi icip pati. Sajatosipun, ngelmi icip pati ingkang kababar ing *Serat Icip Pati* menika sampun awit jaman rumiyin wonten ing budayaning masarakat Jawi. Nglemi icip pati minangka *praktek sufisme* Jawi. Ancasipun tiyang nglampahi menapa ingkang dipunsebut *sufisme* Jawi utawi nglampahi icip pati inggih menika supados saged manunggal kaliyan Gustinipun. Sadangunipun gesang ing alam donya menika, sageda maungsa celak utawi manunggal kaliyan Gustinipun, awit saking sangkan saha paranipun dumadining manungsa menika dhumateng Gustinipun. *Konsepsi* ingkang kados

makaten menika dipunwastani ‘manunggaling kawula Gusti’. Tiyang ingkang sampun dumugi ing kawontenan menika sampun pejah saking godhaning alam *lahiriyah*, saengga nggayuh gesang ingkang sejati, inggih menika ‘mati sajroning urip’ saha ‘urip sajroning mati.’

C. PAMRAYOGI

Adhedhasar panaliten *Serat Icip Pati*, wonten pamrayogi-pamrayogi ingkang prelu kaandharaken. Pamrayogi-pamrayogi kasebut kados ing ngandhap menika.

1. Watesing panaliten menika namung ing *kajian filologi* saha isining *teks Serat Icip Pati* kanthi *kode naskah* Bb.1.131. Pangajabipun, panaliti sanes naliti *teks Serat Icip Pati* kanthi langkung sae malih. Utawi saged ugi ngandharaken katranganing *teks* saking sudut pandang ngelmi sanesipun, tuladhanipun ngelmi agami.
2. *Teks Serat Icip Pati* menika ngandharaken bab kawruh icip pati. Kawruh icip pati menika ngelmi ingkang kaginakaken kangge nggayuh kasampurnaning gesang. Awit saking menika, pangajabipun, pamaos ngginakaken katrangan-katrangan ing *teks Serat Icip Pati* menika minangka paugeran anggenipun nglapahi icip pati amrih kasembadaning menapa ingkang dipunajab.

KAPUSTAKAN

A. Pustaka Data

Indrajit, Raden. 1934. *Icip Pati*. Solo: *Uitgeverij En Boekhandel Stoomdrukkerij "De Bliksem"*.

B. Kapustakan

. *Al-Qur'an dan Terjemahnya*. Jakarta: Departemen Agama RI.

Behrend, T.E. 1990. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Jilid 1 Yogyakarta*. Jakarta: Penerbit Djambatan.

Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Filologi*. Jakarta: Pusat pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Chaliq, Maot, Bayan. 1960. *Salat Daim Mulat Salira*. Yogyakarta: Kulawarga Bratakesawa.

Chamamah-Soeratno, Siti. 1973. "Studi Filologi: Filologi Sebagai Satu Disiplin." Makalah sebagai Bahan Kuliah S2 pada Prodi Ilmu Sastra, Jurusan Ilmu-ilmu Humaniora, Program Pascasarjana UGM, Yogyakarta.

_____. 1973. "Transliterasi dan Proses Penyuntingan." Makalah Sebagai Bahan Kuliah S2 pada Prodi Ilmu Sastra, Jurusan Ilmu-ilmu Humaniora, Program Pascasarjana UGM.

Darusuprpta. 1990. "Kelengkapan Kritik Teks" dalam *Makalah Seminar Nasional*. Yogyakarta: Fakultas Sastra UGM.

Djamaris, Edward. 1977. *Filologi dan Cara Kerja Penelitian Filologi. Bahasa dan Sastra Tahun III Nomor 1*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

_____. 1984. *Menggali Khazanah Sastra Melayu Klasik: Sastra Indonesia Lama*. Jakarta: Proyek Penerbitan Buku Sastra Indonesia dan Daerah.

Endraswara, Suwardi. 2012. *Agama Jawa: Menyusuri Jejak Spiritual Jawa*. Yogyakarta: Lembu Jawa.

_____. 2006. *Mistik Kejawen: Sinkretisme, Simbolisme, dan Sufisme dalam Budaya Jawa*. Yogyakarta: Narasi.

_____. 2006. *Metode, Teori, Teknik Penelitian Kebudayaan: Ideologi, Epistemologi, dan Aplikasi*. Yogyakarta: Pustaka Widya.

Hadiatmaja, Sardjana. *Filsafat Jawa*. 2010. Yogyakarta: Kanwa Publisher.

- Hardjana, Andre. 1981. *Kritik Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Haryati-Soebadio. 1975. *Penelitian Naskah Lama di Indonesia*. Buletin Yapera No. 7 Tahun II Juni. Jakarta:
- Ikram, Achadiati. 1981. *Perlunya Memelihara Sastra Lama: Analisis Kebudayaan, No. 3 Tahun I*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Ismaun, Banis. 1996. *Mengenal Ragam bahasa Jawa dan Pengembangannya*. Makalah Kongres Bahasa Jawa II di Batu, Malang.
- Tim Penyusun. 2012. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta: Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Tim Penyusun. *Kamus Istilah Filologi*. 1977. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Manshur, Fadil, dkk. 1999. *Humaniora: Buletin Fakultas Sastra Universitas Gadjah Mada No 10 Januari-April 1999 Fakultas Sastra UGM*.
- Mulyani, Hesti. 2009. *Teori Pengkajian Filologi*. Diktat Mata Kuliah *Filologi* Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Mulyani, Hesti. 2010. *Komprehensi Tulis Jawa*. Diktat Mata Kuliah *Komprehensi Tulis Jawa*, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Nurchahyo, Heru. 2011. *Jalan Jalang Ketuhanan: Gatholoco dan Dekonstruksi Santri Brai*. Yogyakarta: Kreasi Wacana.
- Poerbatjaraka. 1952. *Riwayat Indonesia Djilid I*. Jakarta: Yayasan Pembangunan.
- Poerwadarminta. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters' Uitgevers Maatschappij N. V.
- Purnomo, S. Bambang. 2007. *Filologi dan Studi Sastra Lama: Sebuah Pengantar Ringkas*. Surabaya: Bintang.
- Purwadi. 2009. *Sejarah Sastra Jawa Klasik*. Yogyakarta: Panji Pustaka.
- Robson, S.O. 1994. *Prinsip-prinsip Filologi Indonesia*. Jakarta: RUL.
- Robson, Stuart. 1978. *Pengkajian Sastra Tradisional Indonesia*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.

Stephen, Michele dkk. *Journal of the Humanities ang Social Sciences of Southeast Asia and Oceania. Bijdragen tot de taal-, Land- en Volkenkunde*. 166.4.2010.

Sivananda, Swami. *Kundalini Yoga*. Malang: Penjedar.

Syamsul'alam. 1960. *Semedi : Filsafat dan Kuncinya*. Surabaya: PT. Citra Jaya Murti.

Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.

Widodo, Erna & Muhtar. 2000. *Konstruksi ke Arah Penelitian Deskriptif*. Yogyakarta: Avyrouz.

C. Kapustakan Internet

(http://id.wikipedia.org/wiki/Sejarah_Indonesia).

(<http://www.blogdokter.net/2011/08/11>).

(<http://majalahkesehatan.com>).

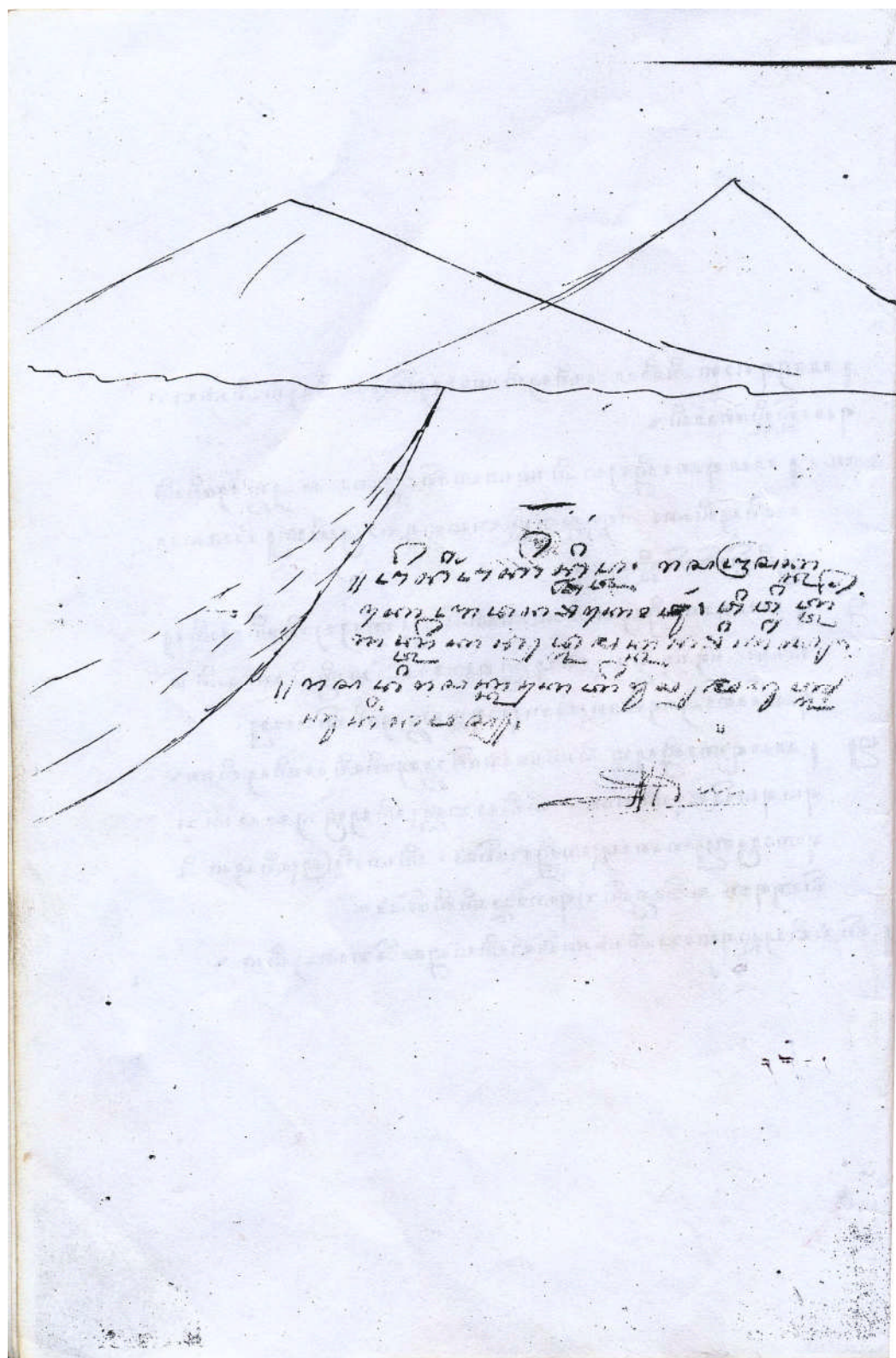
(<http://www.alatpengukur.com>).

LAMPIRAN
SERAT ICIP PATI

- ၅၀ -

ကလေးကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

မိမိကလေး

